

Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, tomul I, Litera E, partea a 7-a, *e – erzaț*, și a 8-a, *es – ezredeș*, București, Editura Academiei Române, 2009, 388 p., respectiv 2010, 362 p.

Recent, s-a încheiat redactarea și publicarea *Dicționarului limbii române* al Academiei, un dicționar tezaur, prin apariția, în luna aprilie 2010, a celui de al 37-lea volum. Înând seama de contribuția propriu-zisă la redactarea DLR, ultima parte din litera E trebuie considerată volumul de încheiere propriu-zis; tot în 2010 a apărut volumul III din seria nouă a *Dicționarului*, cuprindând cuvintele cu inițialele J, K și Q, dar litera J, 66 de pagini, nu este decât „reproducerea fidelă” a textului tipărit în 1937, la „Universul” (porțiunea *J – Lacustru*), doar articolele de la literele K și Q, în total 30 de pagini, reprezentând redactări noi (în *Introducerea* la acest volum, p. V–VII, redactorii, colegii de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, din Cluj-Napoca, fac un scurt istoric al *Dicționarului limbii române* al Academiei și prezintă, pentru cei direct interesați, numerotarea volumelor; astfel, Litera E încheie și tipărirea *tomului* I din *Dicționarul Academiei*, cuprindând volume apărute începând din 1913 până în 1949, respectiv următoarele litere: A–B (I/I), C (I/II), D–De (I/III), acesta din urmă reluat și completat prin patru volume apărute în anii 2006 și 2009).

Încheierea redactării și publicării *Dicționarului Academiei*, un adevărat eveniment din istoria noastră culturală, sărbătorit în cadru festiv la Academia Română, a fost, cum era firesc, și ocazia unei bogate evocări, din partea acad. Marius Sala, vicepreședinte al Academiei Române și unul dintre redactorii responsabili actuali ai *Dicționarului*, a etapelor pe care le-a cunoscut realizarea acestui unic monument închinat limbii române (cf. *O sărbătoare a culturii românești*; revistacultura.ro/nou/2010/05). Centrul de interes, după ce au fost amintite încercarea nereușită a latiniștilor I.C. Massim și A.T. Laurian și proiectele nefinalizate (B.P. Hasdeu, A. Philippide), l-a constituit prezentarea seriei încheiate, cu cele două secțiuni: prima, realizată de Sextil Pușcariu și echipa sa de la Cluj, între 1906 și 1949, cunoscută sub sigla DA, și a doua, siglată DLR, numită explicit „seria nouă” a *Dicționarului Academiei*, a cărei publicare a început în 1965 (cu volumul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor având inițiala M) și la care au lucrat cercetători din cadrul institutelor de profil ale Academiei, de la București, Cluj-Napoca și Iași. Seria nouă, după cum se precizează pe foaia de verso a volumelor apărute după 1965, a fost „întemeiată” de Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu, membri ai Academiei Române, foști, în diferite perioade, redactori responsabili ai lucrării.

Reluăm, în treacăt, informația că 105 ani pentru încheierea dicționarului tezaur al unei limbi nu este un fapt cu totul ieșit din comun; durata este comparabilă cu timpul în care au fost redactate și publicate opere similare din Franța sau Germania (de exemplu, seria Grimm a dicționarului limbii germane: 1857–1961).

Și totuși, de fapt, este numai o încheiere de importantă etapă, căci Academia a planificat reluarea părții din dicționar redactate (între 1905 și 1949) de echipa de la Cluj de sub conducerea lui Pușcariu. În această privință, în principiu și în linii mari, intenția Academiei este aceea de a aduce volumele respective nu numai la nivelul exgezei, ci și la acela al informației documentare contemporane, un obiectiv deosebit de important, dat fiind faptul că, de exemplu, pe lângă textele de beletristică aparținând ultimei sute de ani, trebuie să se țină seama de edițiile de texte vechi, din diferite domenii, realizate între timp, de importantele culegeri de folclor publicate pe baza arhivelor de profil de la București, Cluj-Napoca și Iași, ca și de cele peste 30 de volume de atlase lingvistice, din seria Pușcariu/Pop/Petrovici și din seria, nouă, a atlaselor regionale, opera unor dialectologi din

cele trei centre academice amintite. O atare bază documentară este, de altfel, una din explicațiile ipostazei de tezaur a *Dicționarului Academiei*; în ceea ce privește dimensiunile, să reținem câteva cifre: cele 37 de volume tipărite din seria Pușcariu (DA) și din seria nouă (DLR) cuprind 17.885 de pagini (în format mare), în care sunt tratate peste 175.000 de cuvinte și variante ale acestora din lexicul de interes comun și general (fiind excluși, aşadar, termenii strict tehnici din diferite domenii).

Dar, tot atât de important, nu numai pentru specialiști, ci și pentru publicul larg, este faptul că, paralel, a fost imaginat *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, un proiect la realizarea căruia, alături de cercetători din institutele Academiei Române mai sus menționate, participă specialiști de la Facultatea de Informatică a Universității „Al.I. Cuza” (coordonator al lucrării), de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București și de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași și de la Facultatea de Litere a Universității ieșene.

Oprindu-ne asupra ultimelor apariții din seria DLR, cele două secțiuni din *Litera E*, precizăm faptul că acestea sunt opera cercetătorilor lexicografi de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” de la Filiala Iași a Academiei Române și menționăm că echipa de redactori este compusă atât din colegi dintr-o generație care a schițat, acum trei decenii, o primă variantă a articolelor respective, cât și din tineri care și-au început activitatea în urmă cu doar câțiva ani și care reprezintă garanția participării, competente, a lexicografilor ieșeni la reluarea volumelor din dicționar redactate sub conducerea lui Sextil Pușcariu.

O trăsătură aparte a volumelor din DLR pe care le prezentăm este aceea că între cuvintele începând cu litera *E* sunt extrem de puține elemente vechi, de tipul pronumelui personal, cel de persoana a III-a, *el*, *ea* (în partea a 7-a), și cel de persoana I, *eu* (în partea a 8-a), la care se adaugă unele regionalisme (printre care și ultimul din lista de cuvinte a tomului al doilea din litera *E*, *ezredesch* ‘general’, un împrumut învechit din maghiară, înregistrat în graiuri din Crișana) sau cuvinte argotice. Litera *E* din dicționarele limbii române este una aproape în întregime neologică, astfel că, parcurgând volumul de față, poți face cunoștință, pe baza unei surse originale în felul ei, cu modernizarea limbii române, pe durata a aproximativ două secole, în domeniul terminologilor științifice de interes general, al filozofiei, artelor, beletristicii sau divertismentului.

Statistic vorbind, vocabularul limbii române din aceste domenii este, probabil (nu am făcut numărătoarea!), în proporție de 80% de origine franceză, franceză și latină, franceză, latină și italiană (conform viziunii de analiză denumită „etimologie multiplă”) sau germană, la împrumuturi adăugându-se creațiile pe teren românesc. O probă pe baza unui microsistem: există aproximativ 55 de „intrări” cu formantul *etno-* (față de 19–20 în dicționare uzuale de un anumit nivel), cu trimiteri la multiple preocupări și științe, de la *etnoastronomie* la *etnozoologie*; printre acestea, *etnoiatria* (cunoașterea și explicarea datinilor și a practicilor medicale populare) sau *etnotanatologia* (studiu, la același nivel, al riturilor de înmormântare), termenii de bază corespunzători fiind cultisme preluate de noi preponderent prin franceză.

Iată și o altă situație, perfect comparabilă. Caracterul preponderent neologic al cuvintelor din limba română având inițiala *E* reiese și din analiza unui alt microsistem, cel care se constituie, în principal, pe bază elementului de compunere *ex-* (și a dubletului său *exo-*, din neogreacă și franceză): în a doua parte a volumului cuprinzând cuvintele cu inițiala *E*, acest grup ocupă cca 170 de pagini de format A3 (așadar aproape jumătate din totalul de 362). Deosebit de interesantă este stratificarea cuvintelor respective, dat fiind că elementul de compunere *ex-* înseamnă „afară de”, respectiv „fost”. Pornind de aici, putem vorbi, atât în legătură cu împrumuturile propriu-zise, cât și cu creațiile pe teren românesc, de câteva categorii distințe. Există, de pildă, cuvinte practic inanalizabile la nivelul limbii române în ceea ce privește semantica elementului de compunere, deoarece acesta era transparent doar în latină, eventual (și) în franceză, cum ar fi *exedră* (din arhitectură). Pe diverse planuri, și pentru diferite categorii de vorbitori, sunt inanalizabili și alți termeni: (a) *exeredita* ‘a dezmoșteni’, (a se) *exfolia* (‘a se desprinde, a se desface’), respectiv *exfoliere* ‘desfrunzire’ sau *ex-coronat* ‘(pom) căruia i s-a tăiat coroana’.

Sunt însă parțial transparente, direct sau indirect, alte compuse cu *ex-*, de exemplu, (a) *exmatricula* (< germ. *exmatrikulieren*, având la bază elemente latinești), ‘a scoate din registrul matricol’ sau *extemporal* (< germ. *Extemporale*, pornind de la lat. *ex tempore*, „imediat, pe loc”), încă un cuvânt din amintirile mai puțin plăcute ale anilor de liceu! Au devenit însă perfect transparente împrumuturile formate cu *ex-* ca marker al... rememorării; este vorba de termeni preluati, cândva, preponderent din franceză, dar astăzi și din engleză (de fapt, acest model de compunere este... internațional); câteva exemple: *ex-ambasador*, *ex-căpitan*, *ex-deputat*, *ex-ministru*, *ex-președinte*. După același procedeu se formează și adjective (cuvintele respective fiind scrise, adesea, fără cratima evidențiind compunerea): „spațiul *exsovietic*” (vezi, de exemplu, engl. „ex-Soviet Union Music” – titlu de album la BBC), „estul *excomunist*” (cf. engl. „ex-communist countries”) etc. În exprimarea figurată, creativitatea a dus la formații uneori surprinzătoare, desigur, efemere: Iorgu Iordan a exemplificat prolificitatea acestui tip de compunere prin exemple cum sunt „o *ex-cutie* de bomboane” sau „*ex-savantul N.*” (*Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, p. 166); Arghezi a... forjat adjecativul *ex-coronat*, cu sensul ‘care aparține unei persoane care a purtat coroană sau care este de viață nobilă’, iar, după surse recente, tot în DLR apar și cuvinte ca *ex-schivnic* (ușor paradoxal, ‘fost schivnic’, tot în textul unui scriitor, Gheorghe Grigurcu) sau *ex-securist*!

Transparența în discuție este exemplar ilustrată, pe linia creativității, de o situație pentru care autorii nu au avut informații în bibliografia utilizată, deci nu au putut-o consemna în dicționar: substantivarea de particularizare a formantului *ex-*, cu forme flexionare, de masculin și de feminin, însemnând „fostul soț (prieten)” – „fosta soție (prietenă)”. Tendința de... autonomizare lexicală a lui *ex-* pornește de la valoarea de adjecтив a acestuia, înlocuindu-l pe *fost* (prezentăm, în continuare, exemple de pe internet): „Asta îmi aduce aminte de exul meu soț, care era f. gelos și posesiv și mereu mă chinuia cu... «cu cine te-ai întâlnit...»” (/forum.anticonceptionale.ro/). Rezultatul este substantivarea, mai întâi, cu sensul general de ‘(un) fost’, semnalată deja de Iorgu Iordan: „D-1 N. este un *ex*”; „am întâlnit astăzi un *ex*” (*op.cit.*, p. 166), încununată de specializarea ‘fostul soț’ pentru forma de masculin, respectiv ‘fosta soție’ pentru cea de feminin: „*Exul* meu nu lucrează, el îmi plătește direct mie pensia după copii”, respectiv „*exa* lui nu a cerut să primească banii prin poștă” (forum.desprecopii.com).

Trebuie să menționăm faptul că, pentru unii dintre autorii enunțurilor citate, nu sunt excluse nici modele identice din limbi străine, franceza (îată, de exemplu, subtitul unui „forum” de pe internet, „Mon ex me hante” și câteva enunțuri : „Je suis avec quelqu'un depuis 5 ans et depuis je n'ai toujours pas oublié mon ex...”; „Avoir une conversation avec ton ex, c'est si grave que ça? ça ne veut pas dire que tu ressors avec lui, non?!”; „j'étais avec mon ex depuis bientôt trois mois” – forum.aufeminin.com), engleză (cităm titlul unui hit, „I Want My Ex Back” – romanceclass.com), dar și germană, limbă în care pentru *ex-* mai găsim frecvent valoarea adjecțivală („Mein ex BMW E46 320i Black Beauty”; „Aber wie become ich jetzt meine Ex Partnerin zurück?”), dar apare și ca substantiv („Die Lösung, um seine Ex wiederzugewinnen”; „Ich heiße Thomas Koller und habe endlich wieder meine Ex zurück” – ex-zurueck.org).

De fapt, putem defini acest volum și ca pe unul al formantelor; de exemplu, în partea a 7-a, un loc important îl ocupă termenii (în mare parte adjective) formați cu elementul de compunere *echi-*, care înseamnă „egal”; cităm precizarea din DLR: „izolat, prin analiză, din împrumuturi ca *echidistanță*, *echilateral* etc.”. Așadar, în afară de împrumuturi propriu-zise (de tipul *echidistant* din fr. *équidistant*, lat. *aequidistans*, -*ntis*, it. *equidistante*), avem și compuse pe terenul limbii române, dar tot după modele străine: *echiunghi* „- *echi-* + *unghi*, după fr. *équiangle*”; sau *echiunghiular* „- *echi-* + *unghiular*. Cf. engl. *equiangular*”.

În partea a 8-a, un loc asemănător îl ocupă compusele cu *extra*¹- „în afară de” și *extra*²- „care este superior”; vezi, de exemplu, pentru cele de primul tip, *extraconjugal* „care se referă la relații

sexuale în afara căsătoriei”, sau *extraconstitutional* „care este în afara constituției”, sau *extracontabil* ‘care se efectuează pe baza unor date procurate pe alte căi decât evidența contabilă’ (există și aici un model francez!), iar pentru cel de al doilea tip, mai puțin reprezentat în scris, *extradur* ‘care este foarte dur’, dar frecvent în registrul familiar al vorbirii: *extraelegant* – nu fără influența unor modele străine, *extrafin* („un parfum occidental, ceva extrafin!”; www.romania-libera.ro/), *extrașic* (vezi și pe internet „Genți cu fermoar pentru look extra-șic”) și chiar *extracool*; pe internet, formantul este pus în valoare fiind scris separat, de exemplu în nume de firme: „SC EXTRA BUN SRL, din Vădeni, jud. Brăila” (www.totalfirmes.com/) sau „S.C. EXTRA BUN COMERCIAL. S.R.L.”, Galați (osim.ro).

Înainte de a încheia, prezentăm câteva date privitoare la colaborarea lexicografilor ieșeni la realizarea acestei opere. Aportul cercetătorilor de la Departamentul de lexicologie- lexicografie din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române începe în anii ’70 ai secolului trecut, prin colaborarea cu specialiști de la alte unități de cercetare din rețeaua Academiei, respectiv Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, de la București, și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, din Cluj-Napoca, și s-a concretizat, până acum, în publicarea, de către cercetătorii ieșeni, a mai multor volume: unul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor începând cu litera *S* (1978), trei volume pentru litereralele *V, W, X, Y* (1997, 2003, 2002, 2005), un volum pentru litera *L* (2008, distins cu premiul „Timotei Cipariu” al Academiei) și colaborarea la un al doilea de la aceeași literă, redactat la Cluj-Napoca (2008), și aceste două volume pentru litera *E*, pe care le-am prezentat sumar.

Ne face plăcere să amintim (în ordine alfabetică) numele redactorilor și revizorilor de la ultimul volum cuprinzând articolele de la litera *E*: Marius Radu Clim, Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Zamfira Mihail, Cornelius Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroi. În același timp, consemnat faptul că această colaborare a fost distinsă, la încheierea lucrării, în aprilie 2010, cu diploma „Meritul Academic”, iar unii dintre colaboratorii la realizarea diferitelor volume din DLR (Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Cornelius Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, N.A. Ursu și Victoria Zăstroi) au fost distinși cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler”.

La încheierea unui ciclu al realizării și la reluarea, actualizată, a operei, o practică curentă, de altfel, în țările cu tradiție științifică, *Dicționarul limbii române* al Academiei este nu numai un excepțional instrument de cercetare pentru cunoașterea limbii române și, urmărind evoluția vocabularului, chiar a unei istorii, complexe, a neamului, ci și o carte de vizită a culturii naționale, îndreptățind, mereu, o afirmație a scriitorului francez Volney, membru al Academiei Franceze: „cea dintâi carte a unei națiuni este dicționarul limbii sale”.

Stelian Dumistrăcel

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, III (cu un Supliment cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la grauirile huțule, din vol. I și II), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007. Autori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, 388 + LXVIII p.

Apariția volumului al III-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR-Mold. Bucov.) marchează o premieră în geografia lingvistică românească, acest volum fiind ancorat în tendințele celor mai moderne ale dialectologiei europene prin apelarea la editarea asistată de

calculator atât pentru realizarea hărților, cât și a textelor-sinteză de tip „material necartografiat” (vezi p. XI), dar păstrând, totodată, specificul cartografiei lingvistice în tradiție clasică. Modelul urmat de autorii volumului, cel al *Atlasului lingvistic italian* (1995–1997), a impus nu numai colaborarea cu cercetătorii Vasile Apopei și Silviu Bejinariu de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, ci, totodată, și lărgirea echipei de lucru (față de volumele anterior apărute).

Din informația lingvistică culeasă prin anchete efectuate pe teren, în perioada 1967–1974, volumul de față cuprinde răspunsurile obținute la 354 de întrebări din *Chestionarul NALR*, capitolele *Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte)*, *Agricultura și legumicultura*, *Pomicultura, viticultura și apicultura* (cu excepția verbelor, care vor face obiectul unui volum separat, dedicat doar acestei părți de vorbire). Răspunsurile au fost redate sub formă de hărți de tip analitic (147 la număr, în secțiunea I a volumului), unele însotite și de hărți interpretative simple, și sub formă de texte de tip MN (85 de planșe cu 205 sinteze, în cea de-a doua secțiune). Cea de-a III-a secțiune a volumului cuprinde 4 hărți lingvistice interpretative, simple sau sintetice (cumulative), care permit observarea cu ușurință a distribuției fenomenului de conservare a lui -i final asilabic postconsonantic din lat. *-arius*, *-(t)orius*, *-erius*, repartizarea pe teritoriul Moldovei a trecerii lui ă protonic la a și urmărirea sunetului inițial (ă sau ī) din interjecția *cea!*

Ca și alte volume ale celorlalte atlase lingvistice regionale românești, *NALR-Mold. Bucov.* III ne oferă o bogăție de termeni și de variante fonetice și morfologice. Pe baza acestui material se poate urmări, de asemenea, distribuția unor termeni sau forme lexicale pe teritoriul Moldovei și Bucovinei. De exemplu, dacă la întrebarea indirectă „Cum îi spui locului unde pui pentru casă: ceapă, varză, roșii, pătrunjel?” (h. 296, *Grădină*) majoritatea informatorilor au răspuns *grădină* (pentru *zarzavaturi*), *grădinuță*, *grădiniță* și doar în punctele 550, 545, 546, 522, 539 și în alte câteva se-a răspuns cu *bulgărie*, cu sensul de „*grădină mai mare*”, în schimb, termenul *bulgar*, care desemnează „omul care se pricepe și lucrează la grădină”, este întâlnit și în alte localități decât în cele în care se folosește *bulgărie*.

La întrebarea „Cum îi spuneți la aceea în care s-au unit toți oamenii dintr-un sat ca să-și lucreze pământul?”, noțiunea urmărită fiind *gospodărie agricolă colectivă* (h. 281, *Gospodărie agricolă colectivă*), câmpul semantic obținut este format din: *colectiv* sau *colectivă*, *gospodărie (colectivă)*, *cooperativă (de producție)*, *colhoz*, *ceape* (fără a se putea observa anumite tendințe în repartizarea acestora în teritoriu, probabil ținând seama și de faptul că această realitate socioeconomică a fost una și aceeași aproape peste tot în România dinainte de 1989, cu excepția unor areale muntoase). „Țărani care lucrează într-o gospodărie agricolă colectivă” erau numiți, la momentul efectuării anchetelor, *colectiviști*, în alte puncte de anchetă, s-a răspuns cu (*membri*) *coperatori*, *muncitori (la colectiv)*, *colhoznici*, *ceapiști*, *agricultori* (vezi h. 282, *Colectivist*).

Pentru a desemna pământul care aparține satului, pe lângă termeni ca *moșia*, *farna*, *hotarul*, *vatra satului*, *tarlaua*, *terenul*, *câmpul satului*, *răzașia*, au fost înregistrati și alți termeni, neologici, pătrunși în limbajul localnicilor probabil sub influența discursului public de atunci, în spătă a limbajului specific reprezentanților administrației: *teritoriul satului*, *proprietatea noastră*, *perimetru comunei*, *raza comunei* (h. 285, *Hotarul (satului)*). Si în cazul răspunsurilor la întrebarea indirectă „Cum îi spuneai omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, fânețele?” (vezi h. 286, *Paznic (de câmp)*) întâlnim termeni mai vechi, ca *jitar*, *paznic*, *pândar*, *străjer*, *păzitor*, *bănișor* dar și neologici: *guard (comunal, câmpean)* și *gardian (câmpean)*.

Interesant ni se pare, de asemenea, faptul că la unele cuvinte, conform întrebărilor din chestionar, apar redate și alte sensuri obținute, pe lângă sensul de bază, sau definiții ale termenilor, caracteristici ale obiectelor (vezi, de exemplu, harta 278, dublă, pe care s-au notat răspunsurile atât pentru *hambar*¹, cât și pentru *hambar*², ultimul cu întrebare, directă, „La ce (mai) ziceți *hambar*?“). În notele de pe marginea celor mai multe hărți, specialistul găsește diverse comentarii ale subiecților făcute în cursul anchetei. De exemplu, pe harta 248, *Orășeni*, care conține răspunsurile la întrebarea

„Cum le spui cu o vorbă la găini, rațe, gâște?”, în note se află și alți termeni, însotiti de explicații, pentru diverse contexte ale folosirii lor: *ulituri* „le spun femeile, când le o cărasc” sau „când ți-e necaz pe ele, le spui *cobăi*”, „când ți-e ciudă pe ele, le spui *angării*, *coboile* astea de găini”, *boale*, *cobării* „le spui când ești supărat” etc. Multe răspunsuri sunt însotite de precizări de genul: „se zice rar, din greșeală” (p. 121), „în stilul de azi” (ib.), „se mai spune și...” (p. 123), „pe vechi” (p. 133), „e nou, se zice acu, dar mai rar” (p. 199), „acum îi spune și...” (p. 239); uneori transpare atitudinea informatorului, reacția sa la anchetă: „nu prea zic, că doară și râd amu...” (p. 199), „în râs...” (p. 207). Pentru unele răspunsuri, informatorii fac comentarii privind diferențele diatopice: „în Transilvania” (p. 207), „în Bucovina” (ib.), „pe la țară” (p. 215), „prin Regat” (ib.), „în alte părți” (p. 249), „la noi [aşa se spune]” (p. 295) și a. Variatiile diacronice, diafazice și diastratice, care reies din comentarii ale subiecților sau ale anchetatorilor, pot fi descifrate și prin intermediul simbolurilor utilizate de dialectologi: [R], [V], [!] etc.

Datorită programului de redactare informatizată a fost mult înlesnită realizarea hărților interpretative care, pentru specialiști, reprezintă o primă fază a prelucrării datelor cuprinse în hărți, scoțând în evidență ariile în care se folosesc anumiți termeni pentru desemnarea unei noțiuni sau interferență, când este cazul, a acestor arii.

Lucrarea mai cuprinde și o serie de anexe, prin consultarea cărora se facilitează utilizarea acestui autentic monument de limbă ca instrument de cercetare: lista localităților anchetate (cu corespondențele dintre NALR-Mold. Bucov. și ALR I, ALR II, WLAD), indicele alfabetice al cuvintelor-titlu cuprinse atât în hărți, cât și în materialul necartografiat, indicele tematic al hărților interpretative, lista semnelor folosite în transcrierea fonetică, lista abrevierilor, precum și cea a atlaselor lingvistice românești și românice, și indicele de cuvinte și forme din hărți și din materialul lingvistic necartografiat. Dintre acestea, fără îndoială, un interes deosebit are pentru lingviștii din diferite domenii, dar, în special, pentru lexicografi, *Indicele de cuvinte și forme din hărți și din materialul lingvistic necartografiat* (p. XXV-LXVIII). În cele peste 40 de pagini (format mare), autorii volumului au pus în valoare un adevărat tezaur lexical: termenii, cu variantele lor fonetice și morfologice sau, de la caz la caz, sintagmele, expresiile ori perifrazele în care au fost înregistrați apar prezentați în articole de tip lexicografic, oferind o imagine cât se poate de interesantă cu privire la circulația lor în vorbire.

Acest volum este însotit și de un supliment, realizat de Adrian Turculeț, cu material lingvistic huțul, corespunzător întrebărilor 58–816 din *Chestionarul* NALR, ale căror corespondente dacoromânești au fost publicate în volumele I și II ale NALR-Mold. Bucov., răspunsurile la întrebările 817–1221 fiind incluse în volumul al III-lea. Informațiile, culese din localitățile Izvoarele Sucevei (pct. 464), Brodina (pct. 465) și Argel (pct. 467), unde s-au efectuat anchete dialectale duble, în limba română și în graiurile huțule locale, constituie un material important pentru studiul acestora și a interferențelor lor cu limba română. Pentru facilitarea consultării, și acest supliment al *Atlasului* este însotit de indicele alfabetic al lexemelor huțule și românești, pătrunse în vorbirea huțulilor din cele trei localități anchetate, obținute ca răspunsuri la întrebările menționate anterior.

O serie de elemente grafice, precum schițele unor obiecte etnografice realizate de anchetatori pe teren sau hărțile interpretative colorate, care propun un prim nivel de analiză a materialului dialectal, atestă oportuna deschidere a colectivului de autori spre tehniciile moderne care pot sprijini în prezent geolinguistica. Competența colectivului de autori care au proiectat și elaborat volumul prezent este confirmată și de faptul că aceștia sunt primii dialectologi din țară care apelează la editarea informatizată a unui atlas regional, în anul 2006 fiind recompensați cu premiul „Octav Mayer” al Academiei Române, Filiala Iași, pentru participarea la proiectul *Aplicații software pentru realizarea Nouului Atlas Lingvistic Român, pe regiuni și editarea textelor dialectale*.

WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008, 426 p.

Profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Eugen Munteanu este un cercetător al cărui interes științific acoperă domenii diverse din sfera științelor limbajului, de la semantică, onomastică și lexicografie până la studii biblice, istoria ideilor lingvistice și filozofia limbajului. Una dintre modalitățile relevante pentru activitatea sa științifică prin care acesta a înțeles să-și concretizeze interesul constant arătat problematicii complexe a teoriei limbajului este aceea a traducerii și a realizării unor ediții comentate ale unor texte de filozofia limbajului din autori precum Sf. Augustin, Jean-Jacques Rousseau, Jakob Grimm și alții (prima traducere, Sf. Augustin, *De dialectica*, a văzut lumina tiparului în anul 1991, la Humanitas). În acest context, transpunerea în limba română a lucrării lui Wilhelm von Humboldt cu titlul *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* reprezintă o continuare firească a preocupărilor traducătorului de a pune la dispoziția celor interesați o serie de opere fundamentale din istoria lingvistică, această ultimă apariție editorială confirmând o dată în plus viabilitatea proiectului traductologic pus în practică cu consecvență de către profesorul ieșean în ultimii 20 de ani.

Ediția de față este prima traducere în limba română a unui text capital pentru istoria ideilor lingvistice, text considerat ca fiind „cel mai amplu și cel mai important pentru ilustrarea concepției humboldtiene despre limbaj” (p. 5). Este de menționat faptul că preocupările humboldtiene au mai existat în cultura română, fie pe linie exegetică, fie pe linie traductologică. Amintim, în acest sens, de prezentarea concepției lingvistice a autorului german în *Scurtă istorie a lingvisticii* (Alexandru Graur, Lucia Wald), expunere însoțită și de exemplificarea cu unele fragmente din respectiva operă, apoi de numărul special dedicat problematicii limbajului din revista „Secolul XX”, 1988, unde Humboldt, fiind considerat ca reprezentant al uneia din cele cinci direcții cardinale din filozofia modernă a limbajului (alături de Eduard Sapir, Ferdinand de Saussure, Martin Heidegger și Ludwig Wittgenstein), este prezent cu trei fragmente traduse de Ștefan Augustin Doinaș, și, în sfârșit, de cea mai recentă descriere *in extenso* a concepției humboldtiene despre limbaj, care aparține nimănui altuia decât tot profesorului Eugen Munteanu, în lucrarea *Introducere în lingvistică*, apărută la Polirom în 2005, descriere însoțită, de asemenea, de ample fragmente traduse din opera lui Humboldt. Însă, cum am menționat deja, această ediție este prima traducere integrală în limba română, fapt cu atât mai meritoriu cu cât doar trei limbi se mai pot mândri cu o asemenea performanță: rusa, engleză și italiană.

Apărută postum, lucrarea a fost publicată, sub îngrijirea editorială a fratrei, Alexander von Humboldt, și a secretarului autorului, Eduard Buschmann, de trei ori în același an (1836): mai întâi, ca o introducere la un amplu tratat în trei volume despre limba kawi, tratat republicat ulterior, împreună cu a sa *Introducere*, în „Analele Academiei Regale din Berlin”, pentru că, a treia oară, textul să apară independent, cu titlul actual și cu unele diferențe editoriale față de versiunea anterioară. Pentru ediția de față, traducătorul a ales această a doua versiune, având, totuși, unele opțiuni editoriale diferite față de ediția originală, prin eliminarea ultimelor două capitole ale acesteia (considerate „lucrări autonome în raport cu textul de bază” /p. 39/ și care însumau împreună aproximativ 100 de pagini) și prin adăugarea unei *Anexe* conținând *Repartiția teritorială și relațiile culturale ale seminților malaeziene*, text ce reprezenta un prim capitol al *Introducerii* la tratatul inițial și care, în ediția luată drept punct de plecare, a fost eliminat de către editori.

Traducerea propriu-zisă a textului humboldtian este însoțită de elementele „standard” ale unei ediții de text clasice: o *Introducere*, intitulată *Humboldt și humboldtianismul*, un *Tabel cronologic* ce redă *Viața și activitatea lui Wilhelm von Humboldt* și o *Notă asupra traducerii*, toate acestea

prefațând textul tradus. Ca elemente de postfață, ediția cuprinde un capitol în care sunt aduse în discuție *Limibile menționate și discutate de Humboldt*, o *Bibliografie generală*, în care acribia cercetătorului-traducător a reușit să facă un adevărat tur de forță prin exegезa de specialitate, aducând în fața cititorului un întreg set de referințe bibliografice, capabil să dea seama de diversitatea operei humboldtiene și de amploarea receptării ei atât în străinătate, cât și în România, un *Glosar de echivalențe terminologice german-român*, conceput de traducător în scopul de a face cât mai transparente opțiunile terminologice adoptate pe parcursul întregului proces al traducerii acestui text deloc facil (și aparținând, în plus, unui autor care, în general, după o remarcă a lui Eugen Coșeriu amintită de traducător, „este greu de tradus din nemțește în nemțește”, p. 40), precum și doi Indici extrem de utili: un *Indice analitic de termeni și concepte* și un *Indice de nume proprii*, care reușesc să faciliteze consultarea lucrării, conferindu-i în același timp statutul unui tratat-instrument de lucru pentru cei ce ajung să se raporteze în mod curent în cercetările lor la acest text fundamental al lingvisticii.

Revenind la elementele ce prefațează traducerea textului original, trebuie să precizăm faptul că cele trei texte amintite mai sus au fost astfel concepute încât să confere cititorului o orientare prealabilă în găsirea unei grile de lectură adecvate a acestui important dar, în același timp, și dificil (pe alocuri considerat de exegeză chiar „sibilinic”) text humboldtian. Astfel, *Introducerea* are rolul de a familiariza lectorul cu principalele linii de forță ale gândirii lui Humboldt în materie de filozofie a limbajului, printr-un discurs circular ce merge de la evidențierea surselor respectivei concepții (atât a celor posibile, presupuse, cât și a celor certe), trecând apoi prin semnalarea principalelor concepte ce stau la baza reflecției humboldtiene asupra limbajului (limbajul ca activitate, „*enérgeia*”, funcția creativă ca funcție primordială a limbajului, primatul acordat formei interne a limbii, „*innere Sprachform*”, în înțelegerea funcționării limbajului etc.) și până la prezentarea modalităților în care opera „înțeleptului de la Tegel” a fost receptată și valorificată de posteritate; legat de acest ultim aspect, este de remarcat finalul „deschis” al *Introducerii*, în care traducătorul îndeamnă la o lectură ce va fi mereu profitabilă a textelor humboldtiene, ca urmare a caracterului eminentemente seminal pe care acestea îl pot proba atunci când li se acordă atenția și interesul cuvenite, o lectură în urma căreia cititorul avizat poate descoperi „noi ipoteze pentru o mai adekvată înțelegere a limbajului uman” (p. 23). După această scoatere în evidență a ideilor și conceptelor de bază din opera humboldtiană, urmează *Tabelul cronologic*, care consemnează elementele ce țin de biografia personală a autorului inserate în istoria socioculturală și intelectuală a epocii respective. În acest sens, traducătorul aduce în prim-plan unele dintre momentele importante ce au marcat evoluția respectivei epoci, de la publicarea unor lucrări de referință din varii domenii, precum filozofia, lingvistica, literatura sau istoria, până la evenimente istorice de prim rang, toate acestea având scopul de a plasa cât mai adekvat posibil opera lui Humboldt în contextul spiritual și istoric al epocii sale. În fine, în *Notă asupra traducerii*, Eugen Munteanu ne introduce în laboratorul său de lucru, divulgându-ne strategia traductologică adoptată pentru a transpune în română textul de față. Cu această ocazie aflăm că respectiva strategie i-a fost sugerată chiar de autorul textului, care, „ca traducător exersat, [...] recomanda respectarea «spiritului» sau a «caracterului» originalului, și nu a «literiei» acestuia” (p. 35). Încercând să se încadreze în acest tipar metodologic, autorul traducerii ne împărtășește câteva dintre principiile următoare pe parcursul realizării retroversiunii: „Însușindu-mi aceste «directive» humboldtiene, am căutat să mă mențin întotdeauna cât se poate de aproape de text, dar numai până acolo unde fidelitatea față de «literă» ar fi trădat «spiritul». Am «re-scris», aşadar, textul în limba română actuală, evitând mai întâi tentația oricărei arhaizări, care ar fi dat poate o anumită «culoare a epocii». M-am ferit deopotrivă de tentația de a «clarifica» ideile autorului acolo unde ele sunt doar tangențial formulate sau metaforic exprimate. Am evitat de asemenea să «unific» sau să modernizez terminologia originalului în sensul transpunerii sale în terminologia actuală, curentă în lucrările de lingvistică” (p. 36). Suntem aici în fața unei expiatoare mărturisiri de credință din partea traducătorului, construită deopotrivă pe

respectul pentru valoarea incontestabilă a textului original, dar și pe necesitatea respectării și a punerii în practică a propriilor convingeri de factură gnoseologică, aceste două aspecte funcționând într-o salubră complementaritate, în beneficiul exclusiv al acurateței și al proprietății textului tradus.

În ceea ce ne privește, credem că opțiunea metodologică adoptată este una dintre cele mai fericite, această cvasi-identificare a perspectivelor euristică promovate de cele două părți implicate în mod concomitent și complementar în actul traducerii (autorul, cu textul propus retroversiunii, și traducătorul, cu versiunea proprie a textului original) fiind, într-un fel, garanția faptului că, cel puțin în cazul de față, relevanța recunoscută și asumată ca atare în domeniul traductologiei a proverbului italian „traduttore, traditore” a fost redusă la minimum. Efectele, în mod evident benefice, ale adoptării unei astfel strategii sunt capitalizate, în cele din urmă, în beneficiul unei retroversiuni cât mai conforme cu spiritul acestui text, despre care, aşa cum afirma George Steiner, „abundă în ipoteze lingvistice de o strălucire profetică” – o strălucire pe care traducătorul a reușit să o redea pe deplin cititorului român, printr-o gestiune exemplară a întregii problematici traductologice ridicată de acest text etichetat, cum aminteam mai sus, ca sibilinic pe anumite porțiuni.

O ultimă constatare ocasionată de această apariție editorială este legată de importanța sa culturală, care poate fi privită sub două aspecte: mai întâi, cel al actului cultural în sine, prin punerea la dispoziția cititorului român a acestei capitale opere humboldtiene, iar în al doilea rând, cea a actului recuperatoriu pentru filologia românească în ansamblul său, săvârșit cu o totală dăruire și în deplină cunoștință de cauză de către traducător. Această dimensiune recuperatorie este dată de faptul că avem acum pentru prima dată în limba română un text care a influențat, fie direct, fie în mod indirect, concepțiile lingvistice ale unor reprezentanți de frunte ai filologiei românești, printre care îi amintim pe Timotei Cipariu (în a cărui bibliotecă au fost găsite lucrări ale învățătului german), B.P. Hasdeu sau A. Philippide – nume de prim rang în cercetarea lingvistică românească, ce au reușit la vremea respectivă să-i confere acesteia o identitate proprie atât la nivel academic național, cât și în plan european. Însă influența gândirii humboldtiene asupra lingviștilor români nu se limitează la aceste nume cu rezonanță ce au marcat începuturile științifice ale cercetării filologice românești, ea continuând de-a lungul timpului și atingând apogeul în contemporaneitate, prin asumarea declarată a respectivei gândiri de către unul din cei mai influenți lingviști ai secolului trecut, Eugen Coșeriu, care a dezvoltat și dus cu strălucire mai departe principiile de bază ale operei lui Humboldt.

În aceste condiții, putem spune că, prin facilitarea accesului la liniile directoare ale gândirii lingvistice humboldtiene, traducerea de față devine astfel și un instrument de lucru indispensabil pentru realizarea unei posibile istorii a concepțiilor lingvistice din spațiul românesc, care să scoată la lumină atât liniile de continuitate, cât și pe cele de ruptură și de inovație în raport cu tradiția – o întreprindere a cărei aducere la zi se lasă încă așteptată.

Florin-Teodor Olariu

GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Iași, Tip. Moldova, 2009, 580 p.

Reprezentând reeditarea, revizuită și augmentată (cu 11 texte), a volumului cu același titlu apărut în 1970 la Editura Minerva, antologia de față adună, selectiv, studiile de istorie a limbii române literare aparținând patriarhului lingvistic românești, Profesorul Gavril Istrate. Elocventă pentru dinamica domeniului, la a cărui închegare și expansiune autorul a fost martor implicat și participant activ (cf. mărturia din *Prefață* [la ediția întâi], p. 7 și urm.; vezi și *Prefață la ediția a doua*, p. 11 și urm.), cartea acoperă direcția teoretică și, complementar, dimensiunea aplicativă, reunite organic într-o

paradigmă interpretativă comună, ale cărei variații, minime de altfel, se explică prin perioadele diferite de elaborare a contribuțiilor.

Demersul deductiv conform căruia este structurat materialul facilitează proiectarea teoreticului (vezi conceptualizarea sintagmei terminologice de *limbă română literară* în primul text al antologiei) în spațiul fenomenelor individuale, covârșitoarea majoritate a studiilor cuprinse în volum tratând chestiuni speciale, punctuale, văzute de autor într-o succesiune naturală de repere esențiale în evoluția limbii române literare: *Psaltirea Scheiană*, *Palia de la Orăștie*, *Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament* de la Bălgard, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Didahiile* lui Ivireanu, operele datorate corifeilor Școlii Ardelene, *Biblia* lui Samuil Micu, scrierile marilor ierarhi moldoveni, *Gramatica* lui Radu Tempea, prima jumătate a secolului al XIX-lea, polemica în jurul normării limbii române, activitatea lui Barițiu, Alecsandri, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Ibrăileanu, Sadoveanu, Goga, Rebreasu. În chip firesc, materialele consacrate unor probleme actuale ale limbii române literare constituie o categorie aparte de texte; grupate la sfârșitul antologiei, acestea multiplică în mod profitabil unghiurile de abordare a subiectului, înglobând perspectiva didactică sau pe cea, nu mai puțin demnă de interes, a gramaticii normative. Aceste studii care avansează pe filonul problematicii limbii literare actuale (ca fenomen) se îmbină organic cu o altă perspectivă de actualitate, reprezentată de fundamentarea științifică a noțiunii de limbă literară (ca subiect de reflecție), datorată lui Garabet Ibrăileanu sau Iorgu Iordan. Prezentările, foarte cuprinzătoare, pun în lumină aportul decisiv al acestor personalități care au întrunit întreaga prețuire a Profesorului Gavril Istrate la geneza limbii literare ca știință, prin desprinderea ei de disciplinele conexe, de la primele tentative, timide, de conturare a domeniului (datând din anii '40-'50 ai secolului trecut; vezi p. 561) la combaterea unor teorii discutabile și la deschiderea unei căi juste de abordare, pe care au urmat-o, de atunci înainte, toți specialiștii, între care, cu rezultate excelente, autorul antologiei de față. Dintre teoriile neconvingătoare sau chiar eronate elucidate de Iorgu Iordan și de discipolii săi, Profesorul Gavril Istrate examinează confuzia dintre limba literară și limba literaturii artistice, dar și, invers, dogma disocierii nejustificate între aria de interes a criticilor literari și cea a lingviștilor, care, potrivit concepției din epocă, nu ar trebui să includă între preocupările lor limba scriitorilor (p. 563-564). Raliindu-se din convingere ideii că lingvistul are nu doar *dreptul*, ci chiar și *datoria* să abordeze o asemenea problematică, autorul cuprinde în carte o mare varietate de subdiviziuni categoriale ale acesteia: aduce în discuție considerațiile teoretice, cu excelente ilustrări artistice, pe care le formulează Alecsandri cu privire la stratificarea limbii naționale, evidențiază poziția lui Eminescu în chestiunea limbii populare, asumată de poetul național ca una dintre cele mai însemnante surse de inspirație, îndreaptă o lectiune greșită din opera lui Creangă sau o variantă eronată, cu palatală în loc de africată, a prenumelui lui Coșbuc (*Gheorghe*, în loc de *George*), punctează coordonatele esențiale ale limbii același poet, precum și a lui Sadoveanu, Goga sau Rebreasu și consemnează opinile lui Coșbuc sau Sadoveanu în ceea ce privește limba literară.

Coeziunea de ansamblu a ediției de față se intemeiază pe o concepție solidă cu privire la formarea limbii române literare, care nu s-a putut definitivă decât în urma unui proces complex și îndelungat de selecție, sedimentare și coagulare. Adversar radical al teoriilor privitoare la fondarea limbii literare pe un singur grai (din Maramureș sau din zona Târgoviște-Brașov, conform teoriilor celor mai răspândite), autorul plasează teritoriul primitiv al acesteia într-o arie mult mai largă, sud-transilvăneană, cu iradieri înspre Banat și Crișana (p. 30), argumentul principal, de ordin geolingvistic, fiind reprezentat de *Atlasul lingvistic român*, pe ale cărui hărți pot fi identificate supraviețuirii (mai ales în Transilvania) ale unor realități fonetice, morfologice și lexicale din textele secolului al XVI-lea. În plus, circumscrierea spațială mai precisă a unor fenomene (precum anticiparea timbrului palatal cu epenteza lui *i* semivocalic: *maire*, *taire*, *minuine* etc. – fonetism propriu *Psaltirii Scheiene*, vezi p. 31-36) prin stabilirea anumitor corelații cu ariile altor fapte de

limbă (în cazul de față, palatalizarea dentalelor) se realizează adesea, cu beneficii evidente, prin trimiteri masive la informația conținută în aceeași lucrare de geolinguistică (vezi, de pildă, citările din ALRM I și II de la p. 35).

În ceea ce privește epoca de constituire a limbii române literare, un proces atât de amplu și de plurivalent nu ar putea fi interpretat, în concepția Profesorului Gavril Istrate, decât în mod reducționist (printr-un fel de analogie simplistă cu nașterea și evoluția omului) fie doar ca rezultat al unei influențe străine, fie exclusiv ca efect al unui imbold intern, în vreme ce singura soluție logică se recomandă a fi acceptarea simultaneității (sau a asocierii) dintre înrâurirea exercitată de mișcările husită sau luterană, pe de o parte, și impulsul intern, pe de altă parte.

Oferind soluții la chestiuni punctuale, dar construind, în egală măsură, și o viziune de ansamblu asupra problematicii domeniului, volumul de față își proiectează autorul ca pe o personalitate distinctă a lingvisticii românești, model de muncă neobosită, de acuratețe exemplară și profunzime analitică și, prin aceasta, de dăruire pentru știință și pentru semeni.

Luminița Botoșineanu

CONSTANTIN FRÂNCU, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2009, 566 p. + 10 facsimile.

Lucrarea profesorului Constantin Frâncu reprezintă, după cum declară autorul însuși, o continuare, o augmentare și o aprofundare a cercetării din cele patru capitole de *Morfologie și Sintaxă* din volumul colectiv *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, de Ion Gheție (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 1997 și, am completa noi, o încununare a activității de o viață de cercetare a limbii române, atât în sincronie, cât și în diacronie.

Așadar, respectând structura volumului colectiv menționat – referință de bază în studiile de istorie a limbii române –, lucrarea recenzată are ca reper temporal două mari perioade din istoria românei: cea a formării variantelor teritoriale ale limbii române literare: 1521 (anul apariției scrisorii lui Neacșu din Câmpulung) – 1640 (apariția *Pravilei de la Govora*) respectiv cea a consolidării acestor variante și realizarea unificării românei literare: 1640 – 1780 (publicarea gramaticii lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viendobonae, 1780, Buda, 1805, republicată de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980), care reprezintă pentru cei mai mulți specialiști momentul începerii tranziției către româna modernă.

Față de volumul colectiv citat, *Gramatica istorică* a profesorului Frâncu lărgește sfera de cercetare, incluzând în lista textelor studiate și documente particulare (începând cu scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung). Astfel, aşa cum spune și autorul în *Cuvântul înainte*, prin luarea în considerație a textelor literare și a celor neliterare (documente, scrisori, însemnări etc.) s-au putut formula explicații mai plauzibile privind factorii *diatopic*, *diacronic*, *diastratic* și *diafazic* care caracterizează o anumită epocă din istoria limbii.

Din punctul de vedere al metodei abordate, lucrarea prezentată se încadrează în categoria gramaticilor de tip clasic (tradicional), cu o organizare a morfologiei în zece părți de vorbire și a sintaxei în părți de propoziție, propoziții și fraze. Se observă, însă, și utilizări ale unor metode gramaticale noi – de exemplu teoria grammaticalizării, care „permite urmărirea diferitelor faze ale unei inovații de la apariția ei până la fixarea în norma dialectală, populară sau literară” sau teoria prototipului, conceptele de *continuum* și *densitate*.

În bibliografia de specialitate românească de până la această apariție editorială, există studii constituind cercetări punctuale, care sunt dedicate numai anumitor texte (de exemplu, I.A. Candrea –

despre limba din *Psaltirea Scheiană*, Al. Mareș – despre limba *Liturghierului* lui Coresi, Mariana Costinescu – despre limba din *Codicele Voronețean*, C. Dimitriu – despre limba din *Codicele Popii Bratul*, V. Arvinte – despre limba din primele cinci cărți biblice din *Biblia de la 1688* și a.), anumitor fenomene din limba română veche (Ana-Maria Minuț, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I-II, București, Editura Academiei, 2007 și a.) sau unor anumite faze din limba veche (O. Densusianu și Al. Rosetti, I. Ghetie, G. Ivănescu și a.), lipsind lucrările de gramatică istorică de sinteză. O mențiune specială se impune doar pentru lucrarea *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coord. de Mioara Avram, București, Editura Academiei, 2007, care se bazează, însă pe un material faptic mult mai puțin numeros, ceea ce face ca lucrarea profesorului Frâncu să reprezinte în mod evident o contribuție deosebit de valoasă și prin numărul de izvoare analizate (cercetarea lingvistului ieșean se bazează pe cca 300 de texte-sursă prezentate și siglate la sfârșitul cărții).

Cele patru capitole ale lucrării acoperă morfologia și, respectiv, sintaxa din perioadele 1521–1640 și 1640–1780.

Prezentarea părților de vorbire din cele două capitole de *Morfologie* este cvasiexhaustivă, autorul urmărind să descrie normele în evoluția lor, subliniind cele două tendințe care marau schimbările morfologice: *tendența de simplificare* (a sistemului paradigmatic) și cea de *elaborare* (în cazul structurilor sintactice) (p. 17), *de redundanță* (fiind cunoscută preferința limbii române pentru exprimarea redundantă a categoriilor gramaticale) (p. 239).

Prezentarea părților de vorbire este foarte detaliată, cu sublinierea atât a fenomenelor morfologice generale, a schimbărilor înregistrate ca proces în trecerea de la latină la română, cât și a fenomenelor particulare, prin analiza unor fapte de limbă punctuale. Discutarea critică a părților de vorbire și a caracteristicilor acestora este susținută de numeroase exemple excerptate din izvoare, astfel încât comentariile se fac în funcție de izvoare, de repartiția lor temporală și spațială. Interesante sunt și observațiile statistice pe care autorul le face pentru sublinierea anumitor afirmații ale sale (vezi discuția asupra verbului *a fi*, de la p. 96–99 – de exemplu, forma *iaste* apare în *Psaltirea Hurmuzachi* de 40 de ori, iar forma *este* o singură dată), ceea ce îi permite să stabilească unele caracteristici ale evoluției normelor morfologice din perioada avută în vedere. Foarte utile specialiștilor interesați de evoluția limbii române sunt și inventarele bogate de forme pe care autorul le prezintă la fiecare parte de vorbire / cuvânt analizat. Astfel, de pildă, paradigmile verbale sunt mult îmbogățite cu forme excerptate și din documentele particulare pe care autorul le-a consultat, ceea ce, în unele cazuri, a dus și la nuanțarea unor observații teoretice.

Și în capitolele de *Sintaxă*, lingvistul ieșean inventariază cu aceeașimeticulozitate și rigoare fenomenele sintactice caracteristice limbii române vechi din perioada 1521–1780, remarcând de la bun început tendința de simplificare, de reducere a contrastelor din sistem și, în același timp, de elaborare, de clarificare a expresiei (p. 155), cu sublinierea factorilor interni și externi (existența numeroaselor modele străine) care influențează evoluția sintactică a limbii.

Capitolele au o schemă foarte precisă, cu descrierea teoretică a diferitelor părți „clasice” de propoziție (totul fiind susținut de numeroase exemple), urmată de precizări legate de topică lor.

În lucrare sunt discutate și raporturile sintactice, în funcție de acestea fiind prezentate și diferențele tipuri de propoziții. Subcapitole interesante sunt cele legate de topică, afirmație, negație, construcții incidente, elipsă, repetiție și coeziune sintactică, în primul capitol dedicat sintaxei românei vechi, pentru ca, în cel de-al doilea capitol de sintaxă, autorul să extindă analiza de la anacolul simplu (din primul capitol) la fenomenul discontinuității, prin anacolul și dislocări sintactice, și să discute, într-un subcapitol separat, problema calcurilor lingvistice.

Din mențiunarea succintă a structurii capitolelor lucrării se observă faptul că autorul a încercat o analiză exhaustivă a fenomenelor morfologice și sintactice din limba română veche.

Subcapitolele de concluzii de la sfârșitul capitolelor al II-lea, al III-lea și al IV-lea sunt sintetizate în *Încheierea cărții*, unde Constantin Frâncu precizează faptul că prima fază a românei vechi (1521–1640) se caracterizează prin indicativitate (mai puține mărci gramaticale, forme sincretice, prezența slabă a grammaticalității, o coeziune sintactică mai slabă, cu anacoluturi etc.), iar cea de a doua fază a limbii române vechi (1640–1780) are trăsături opuse primei: o mai mare sistematizare, o evitare a formelor sincretice, prezența mai multor mărci gramaticale, uneori redundanțe, o grammaticalizare mai accentuată, o coeziune sintactică – frastică și transfrastică – mai puternică și, în general, o exprimare mai îngrijită, venită și dintr-un efort de conștientizare a unei limbi mai expresive a cărturilor din acea epocă.

Comentariile morfologice sau sintactice sunt însotite adesea de cele de natură fonologică, fonetică sau lexicală, pentru că astfel, prin întrepătrunderea diferitelor planuri de analiză a faptelor de limbă, se oferă o cercetare coerentă a problemelor de morfologie și sintaxă.

Cercetarea este completată de o *Bibliografie* de specialitate (cca 160 titluri), care include articole, studii și cărți de gramatică istorică, lucrări de sinteză de gramatică, de la cele mai vechi (gramatica lui Micu-Sincai) la cele mai noi (vezi *Gramatica profesorului D. Irimia, Tratatul de gramatică a limbii române* al profesorului C. Dimitriu sau *Gramatica limbii române* din 2005), precum și lucrări de filozofia limbajului. Pe parcursul lucrării, autorul prezintă și diferitele direcții de cercetare la unele chestiuni de morfologie/sintaxă, cu precizarea propriului punct de vedere și motivarea acestei opțiuni.

Indicele general, bogat și variat (116 pagini) este un real instrument de lucru pentru lingviști, cu mențiunea că poate, pentru facilitarea utilizării sale, ar fi trebuit să fie împărțit în cel puțin două secțiuni: un indice general de forme (care să includă toate formele lexicale, morfologice, sintactice cercetate în lucrare, inclusiv nume proprii) și un indice de nume proprii (în cel de al doilea încadrându-se numele citate în *Bibliografia* de specialitate sau cele ale unor cărturari de seamă menționati în lucrare). Cartea are în anexe și 10 facsimile alb-negru ilustrative pentru bogăția textelor utilizate ca sursă de fapte de limbă.

Gramatica limbii române vechi a apărut din necesități practice, din dorința de a oferi și pentru limba română o gramatică care studiază faza veche a sa, așa cum au toate limbile române. De aceea, cartea profesorului Constantin Frâncu reprezintă o sinteză ce umple un gol în literatura de specialitate care cercetează din punct de vedere grammatical istoria limbii române vechi, fiind un lucru de referință atât pentru româniști, cât și pentru romaniști.

O mențiune specială este legată de faptul că această lucrare este de un real folos și lexicografilor, prin faptul că inventariază și analizează foarte multe cuvinte din limba veche, multe dintre ele din texte care nu sunt în *Bibliografia* DLR și, deci, care îmbogățesc, astfel, lista de cuvinte a *Dicționarului Tezaur al limbii române*.

Elena Dănilă

CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional, 2008, 206 p.

Monografia *Alexandru Philippide* scrisă de Carmen-Gabriela Pamfil este o carte pe cât de densă în idei, pe atât de plăcută și incitantă la lectură. Obiectivul prim, declarat, al autoarei, de a sintetiza „pentru rapida informare a celor interesați” opera lui Philippide „însumând aproape patru mii de pagini tipărite și peste zece mii de file manuscrise” (*Argument*, p. 6) este realizat printr-o sistematizare clară și riguroasă a ideilor întemeietorului Școlii lingvistice ieșene, precum și a

informațiilor privind personalitatea și viața acestuia, activitatea în domeniile care l-au preocupat, în grade diferite, reflectate chiar prin titlul capitolelor: *Date biografice, Idealul etic, Folclorul – sursă pentru studiul istoriei, Istorie, teorie și critică literară, Gramatica limbii române, Dictionarul limbii române al Academiei, Teoria limbii, Istoria limbii române și A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene.*

Prezentarea ideilor și a informației, precum și comentariile, sunt însotite de citate, de multe ori ample, astfel încât cititorului îi este oferită și o selecție avizată de fragmente din opera lui Philippide. Venind din partea unui cunoșător profund al scrierilor învățătului ieșean, metoda are darul de a orienta în sensul cunoașterii autentice a spiritului lui Philippide pe oricine vrea să-i studieze și să-i aprofundeze opera și, în același timp, de a lăsa – ceea ce este esențial – libertate de gândire și de meditație asupra celor expuse. Acest mod de a pune problemele este un *datum* îmbogățit și cizelat prin ani de studiu și muncă susținută a cercetătoarei la elaborarea edițiilor lucrărilor lui Philippide, sub îndrumarea lui G. Ivănescu – elevul apropiat și continuatorul doctrinei lingvistice a magistrului.

În capitolul *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei*, autoarea analizează prima lucrare tipărită a lui A. Philippide, teza de licență *Încercări asupra stării sociale a poporului român* (1883)¹, o cercetare asupra trecutului și a felului de a fi al românilor, nu numai al claselor conduceătoare, ci și al anonimilor istoriei, „masa cea mare, pe spinarea căreia apăsau și războaiele, și intrigile, și cruzimile”. Este prezentat modul inedit în care și-a conceput Philippide studiul acestei teme și principalele concluzii la care a ajuns. El a recurs la două tipuri diferite de surse: pe de o parte, documentele istorice (acte și hrisoave) și, pe de altă parte, poezia populară, anume balada, „mai veche și mai puțin încărcată de subiectivismul din creațiile genului liric” (p. 43). Pe baza unor asemenea surse, Philippide reconstituie, „fragmentar și provizoriu”, evoluția proprietății și a relațiilor între domn, boieri și țărani (vecini sau răzeși), din cele mai vechi timpuri, constatănd o anumită armonie socială, până în secolul al XVII-lea, când lucrurile încep să se degradeze. Sunt evidențiate și observațiile lui Philippide asupra trăsăturilor sufletești ale românului, asupra vieții sale de familie (p. 46–47), precum și interesanta tipologizare și cronologizare a speciei – aproape ignorate de specialiști –, în balade străvechi, din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVII-lea (*Miorița, Balaurul, Toma Alimoș, Păunașul codrilor, Șalga, Mihu Copilul* și.a.) și balade mai noi, create după secolul al XVII-lea, (*Iancu Jianu, Codreanul, Constantin Brâncoveanul, Bogatul și săracul* și.a.) (p. 44). Baladele fiecărei perioade reflectă starea societății, relațiile dintre clasele sociale, al căror specific este determinat de tipul de proprietate și, de asemenea, modul cum este privită libertatea individului. Din această perspectivă, este emblematică diferența pe care o vede Philippide între personajul *Păunașul codrilor* și haiducul din baladele mai noi (p. 45–46).

Capitolul *Istorie, teorie și critică literară* cuprinde sinteza ideilor lui Philippide în aceste domenii și reflectă, pe de o parte, o bogată lectură beletristică, iar pe de altă parte asimilarea studiilor în materie, în special din cultura germană, filtrate prin propria gândire. Autoarea prezintă concepția lui Philippide despre filologie, formulată în *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga, 1888) într-o accepție largă „în care integra, la acea dată, studiul vieții omenești în toate manifestările sale, adică istoria politică și socială, istoria artelor și istoria literară” (p. 48). Philippide considera atunci istoria literară ca ramură a filologiei al cărei obiect este literatura, într-un sens larg – „viața intelectuală [...] manifestată prin scris” (*op.cit.*, p. 8). Însă, după 1914, avea să delimitizeze ca obiect de studiu al filologiei numai limba și literatura, cu precădere din perioada veche (p. 48). De asemenea, este prezentată perspectiva lui Philippide asupra istoriei limbii ca disciplină a filologiei „concepță, într-un sens larg, ca studiu diacronic și sincronic al faptului

¹ Referințe critice asupra acestei lucrări a lui Philippide pot fi găsite la p. 39 a monografiei prezentate aici.

lingvistic, cercetat în «toate transformările sale de la un moment dat în timp până la un altul» ori «precum este într-un moment dat» (p. 49). Autoarea expune o seamă din ideile lui Philippide din această lucrare și scoate în evidență bogăția materialului și a bibliografiei pe baza cărora Philippide extrage particularitățile limbii și prezintă literatura de la origini până la 1830. Se poate observa încă din această operă de tinerețe studiul aplicat, spiritul critic și atitudinea circumspectă față de părările nefondate pe date sigure. Philippide are această atitudine în primul rând față de sine: redă conținutul hrisoavelor în întregime, îl analizează și selectează cu precauție numai ceea ce duce spre aflarea adevărului și declară sigure concluziile care se impun din cercetarea ambelor tipuri de surse. După ce a studiat problema proprietății statului în hrisoave, conchide: „Rămâne, dar, aproape sigur că în timpurile vechi avereia statului era foarte mare în țara noastră. Această siguranță devine completă când ne gândim că tocmai acest lucru arată și poesia populară a românilor și nu va părea deloc straniu a afirma că toate moșiele marilor proprietari, atât de numeroase încât familia Costineștilor număra până la 100, au fost proprietăți domnești” (p. 57). Analizând articolele *Idealuri și Istoria și critica literară. Un raport asupra Catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din Iași* și valorificând asemănările lui G. Ivănescu din manuscrisul monografiei *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, Carmen-Gabriela Pamfil evidențiază implicarea învățătului ieșean în susținerea ideilor Junimii, al cărei rol îl socotește determinant în epocă, dar și punctele în care se disociază, într-o viziune echilibrată, caracterizată printr-o mare putere de sinteză (p. 55). În ceea ce privește rostul istoricului literar, Philippide consideră că statutul acestuia se impunea a fi profesionalizat și formulează totodată observații pertinente în legătură cu obiectul și metodele de cercetare specifice disciplinei respective (p. 56). Dimpotrivă, respinge acest statut pentru criticul literar, considerându-i evaluările – prin exemple grăitoare din revistele vremii, care caracterizează această categorie a „specialistului român”, ce și-a găsit prozeliți și după aceea – relative și nedeterminante pentru valoarea operei în sine și pentru formarea opiniei publice (p. 58). De asemenea, este reliefat rolul lui Philippide la „Viața românească”, unde s-a manifestat atât prin articolele publicate, cât și prin calitatea de mentor „din umbră”, afirmă autoarea, trimițând la considerațiile juste ale lui I. Oprîșan referitoare la acest aspect². Un alt mare merit al lui Philippide este stabilirea ortografiei acestei reviste pe principiul fonetic, urmat în reforma ortografiei din 1953 „care, în conținutul ei, statua sistemul ortografic rațional instaurat pe temeiuri și cu argumente științifice de Philippide și acceptat, de-a lungul vremii, de elevii acestuia și de numeroși oameni de cultură” (p. 59).

Pentru necesitățile propriei cercetări, în primul rând, și nemulțumit de lucrările apărute până atunci, Philippide scrie o *Gramatică elementară a limbii române* (1897), care „se distinge, înainte de toate, prin bogăția și noutatea faptelor de limbă, extrase din scriitorii români cu stil popularizant (Creangă și Ispirescu), prin intermediul cărora au pătruns în limba română numeroase particularități dialectale”. Aflăm că lingvistul ieșean a abordat sintaxa după principiul categoriilor morfologice – având ca model, în opinia lui G. Ivănescu, gramaticile lui Fr. Miklosich, B. Delbrück și K. Brugmann și structurând limbă după funcțiile și sensurile nominale, pronominale, verbale, și nu după împărțirea în părți principale și părți secundare. Această concepție – arată autoarea – îl apropie de gramatica lui T. Cipariu (p. 61).

Unul din capitolele ample ale cărții, *Dicționarul limbii române al Academiei*, constituie, de fapt, o micromonografie despre etapa de temelie a acestei lucrări fundamentale. Una din clarificările esențiale este aceea că lucrarea lui Laurian și Massim și cea a lui Hasdeu sunt, într-adevăr, parte din proiectul Academiei de a iniția un mare dicționar al românilor, dar sub aspect lexicografic ele nu au legătură cu *Dicționarul tezaur* aşa cum, eronat, s-a susținut de-a lungul vremii. Principiile, concepția, bibliografia și fișierul care stau la baza *Dicționarului limbii române* (seria veche și nouă) au fost

² Vezi în acest sens și articolul lui Antonio Patrăș, *Alexandru Philippide la „Viața românească”*, în „Philologica Jassyensis”, anul V, nr. 1 (9), 2009, p. 79–88.

elaborate și întocmite mai întâi de A. Philippide. Scris și din perspectiva lexicografului pasionat și profund implicat în lucrul la „opera capitală a culturii române” – aşa cum fusese încă de la început Dicționarul tezaur în conștiința marelui lingvist (p. 85) –, acest capitol este important, îndeosebi pentru colegii de breaslă, atât pentru descrierea și elucidarea mai multor aspecte privitoare la istoricul lucrării, cât și pentru estimările referitoare la organizarea lucrului, la timpii reali, necesari realizării fiecărei operații specifice elaborării, la specificul și importanța acestei opere lexicografice, precum și pentru sugestii privind o serie din aceste aspecte. Sintetizând informația din lucrările scrise până în prezent pe această temă și din rapoartele și corespondența lui Philippide, Carmen-Gabriela Pamfil evaluează realist implicarea lui Philippide la Dicționar, de la momentul când Maiorescu îl înștiințează neoficial că Academia îi va încredința realizarea acestei lucrări (3/15 aprilie 1897), urmat de anunțul oficial (10 iunie) și de înmânarea deciziei (24 august), până la data de 6 mai 1905, când hotărâște să înceze lucrul, excedat de discrepanța între monumentalitatea lucrării pe care o gândise și, parțial, o înfăptuise – acceptată într-un început de Academie – și ceea ce i se cerea, într-un final: „Dar pentru moment, pentru acest lustru al noului secol, nu vrea Regele, nu voim noi, nu-ți cere nimeni colosală muncă ce ți-am văzut-o depusă în proba trimisă din litera B”, îi declară Maiorescu într-o scrisoare din 1902 (p. 72–73). Autoarea insistă asupra faptului că principala cauză a diferențelor dintre Philippide și Academie a fost termenul nerealist propus pentru realizarea Dicționarului – doi ani de fișare și trei ani de redactare –, dar, în același timp, și diferența dintre viziunea lui Philippide asupra lucrării, de care Academia se va dezice la un moment dat, și ceea ce i se propuse inițial. Astfel, de la dicționarul de amploare propus de Philippide³, cu descrieri adesea exhaustive ale lexicului românesc, cum a și devenit Dicționarul Academiei, comisia Dicționarului ajunsese să ceară un „rezumat”, adică ceva redus la „un dicționar portativ al limbii române [așadar, – observă autoarea – se renunțase la cele patru mari volume proiectate inițial, ca și la multe alte exigențe convenite]”, care „să slujească școlarilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim” (p. 72–73). Autoarea abordează parcursul activității lui Philippide la Dicționar într-o analiză echilibrată, cu spirit critic și discernământ. Pe de o parte descrie procesul elaborării proiectului, a celor 11 774 de foi manuscrise și a celor două machete de către Philippide, ajutat, acolo unde a fost posibil, de echipa sa, formată din patru colaboratori – I. Botez, C. Botez, C. Popovici și G. Ibrăileanu –, subliniind complexitatea și dificultatea lucrului, îngreunat de cererile și criticele nedrepte din partea Academiei (p. 72). Pe de altă parte, relevă justitia unora din observațiile comisiei Dicționarului, în special ale lui N. Kalinderu, care observă că sunt date, uneori, prea multe citate din același autor și propune reorganizarea lucrului prin reîmpărțirea materialului mai multor echipe de lingviști, filologi și scriitori consacrați. Carmen-Gabriela Pamfil raportează perioadele de lucru din istoricul Dicționarului la materialul redactat în fiecare dintre ele și oferă estimări în măsură să înăture criticile injuste aduse lui Philippide și prejudecățile instaurate de-a lungul timpului (nota 70, 79, 194).

Prezentarea viziunii lui Philippide asupra limbajului uman și a limbilor, realizată în capitolul intitulat *Teoria limbii*, este o prețioasă îndrumare pentru înțelegerea doctrinei Philippide – Ivănescu, prin asimilarea profundă, evidentă în special în analiza elementelor de continuitate din gândirea celor doi mari lingviști (după cum se știe, putem consulta lucrările de teoria limbii ale lui Philippide în ediția realizată de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, *Opere alese*, 1984). „Mai ales în tratarea capitolului referitor la chestiunile doctrinare din opera lui Philippide, analiza și comentariile lui Ivănescu, cuprinse în studiul introductiv al acestei ediții, intitulat *Alexandru Philippide – teoretician*

³ Respingând recomandările Academiei de a reduce la minimum lista de cuvinte, de a scoate, printre altele, neologismele (precum *absent*, *absorb*, *abonez*, *accept*, *act*, *actor*), Philippide, de pe poziția specialistului, își susține în mai multe rânduri punctul de vedere, precum în Raportul din 3 martie, 1900: „Cuvintele [...], oricare ar fi acelea, care au fost odată întrebuițate în scris și în vorbă de români, în limba românească, aparțin limbii aceștia [...]. După cum a răspuns unei necesități *abitir* și *chior* – pare că n-am fi avut pe *orb!* – tot așa, ba încă mai mult, a răspuns unei necesități *accent*, căci într-adevăr cuvânt omolog în românește pentru accent n-am avut” (p. 93–94).

al limbajului care, de multe ori completează și nuanțează ideile acestuia, sunt indispensabile pentru înțelegerea în forma ei autentică a gândirii fondatorului Școlii lingvistice ieșene” (p. 107–108), precizează autoarea încă de la începutul capitolului, anunțând deja o sinteză. Din capul locului, este eliminată preconcepția că Philippide a urmat numai școala neogramatică și este susținută – cu trimiteri la analiza extinsă a lui G. Ivănescu – realitatea că, în ambele etape în care și-a creat concepția lingvistică, Philippide a preluat atât elemente din direcția neogramatică, cât și din cea asociaționistă, psihologistă-ethnopsihologistă, naturalistă, materialistă, pozitivistă – desigur, în pondere diferită de la o lucrare la alta –, reușind să construiască, în perioada a doua, aşa cum afirmă G. Ivănescu, „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din căte au fost create de-a lungul timpurilor” (p. 108).

Prima etapă a creației marelui lingvist, reprezentată de *Principii de istoria limbii* (1894), este înfățișată și explicată în aspectele ei esențiale, în aşa manieră încât cititorul nu numai că înțelege de ce „multe din discuțiile aflate aici pot încă oferi sugestii care să aprofundeze și să nuanțeze studiul asupra realității lingvistice” (p. 111), dar primește, în același timp, coordonatele care îi transmit deschiderea de a medita asupra lor.

Doctrina lui Philippide despre limbaj, concepută în perioada 1914–1921, tratează, în special, cauzele schimbărilor și stărilor lingvistice. În teoria pe care o expune în această a doua etapă a creației sale, savantul „concepe limbajul ca pe o realitate duală, fizică și psihică (spirituală), fiecare din aceste laturi dihotomice manifestându-se distinct la diferențele nivele ale limbii” (p. 119)⁴. Două sunt cauzele majore care determină, în viziunea mentorului ieșean, formarea și schimbarea limbilor: baza de articulație și baza psihologică. Autoarea oferă, totodată, o expunere a modului în care au fost asimilate, explicitate și continuante în gândirea lui G. Ivănescu diferențele aspecte ale doctrinei. Sunt prezentate și interpretate definițiile acestor concepte din *Originea românilor*, II, și referirile la acțiunea celor două baze: „acel fel de a fi (variat după individe, după rase, după timpuri la același individ, la aceleaș rase) al fizicului este *baza de articulare*, al psihicului este *baza psihologică*”; în alt loc: *baza psihologică* este „firea, felul de a fi (*essentia, ovosia, Wessen, manière d'être*) al psihicului, ca intelect și sentiment” (p. 125). Ele au un rol determinant, din rațiuni pe care autoarea le sintetizează astfel: „Ambele baze, articulatorie și psihologică, se creează și evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului (care aparține tot naturii); ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guverنate de reguli și, în consecință, cu evoluții pe care lingviștii le pot explica și chiar anticipa” (p. 128). O parte întinsă a analizei relevă care sunt, în concepția lui Philippide, elementele componente ale celor două baze, care este rolul lor și nivelurile la care acționează – existența și schimbarea fonemelor se datorează bazei de articulație, iar faptele morfologice și sintactice, ca și cele lexicale sunt determinate de baza psihologică. Pentru fiecare din aspectele discutate, autoarea arată care sunt clarificările, nuanțările, explicațiile și completările gândite de G. Ivănescu. Dintre acestea, se impune să amintim explicațiile privind faptul că diferențele fonetice de la un popor la altul sunt determinate de conformația organelor articulatorii, de modul de articulare, de poziția obișnuită a organelor articulatorii (p. 132), dar și observația că baza de articulație se poate manifesta, în anumite împrejurări, „prin preferința de a articula un sunet sau altul” (p. 135). Baza psihologică, redefinită de G. Ivănescu prin conceptul de *bază spirituală* sau *intellectuală*, se referă la „două realități diferite: a) gândirea, concepută ca elemente formale și de conținut, și b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic” (p. 137). Văzând lucrurile astfel, referitor la manifestarea bazei spirituale, savantul ieșean ajunge la concluzia că „chipul de a gândi este aproximativ același la toți oamenii de

⁴ Din această nouă perspectivă – precizează autoarea, subliniind și continuitatea de la o etapă la alta –, Philippide reconsideră categoriile de schimbări discutate în *Principii*, astfel: *comoditatea* este o cauză de natură fizică (psihofizică), mecanică, iar *nevoie de clarificare și voință* sunt cauze de natură psihică.

pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînțeles încrucișat este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeași [...]. Schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decât în ce privește elementele de conținut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, și, deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă și foarte schimbătoare" (p. 138–139).

Din analiza autoarei se impune a fi reținută concluzia și, totodată, corijarea percepției că „Philippide nu are în vedere numai grupurile etnice (cum se afirmă adesea), ci și baza de articulație și baza psihologică specifică unui individ” (p. 125), precum și limpezirea unor idei, în spiritul doctrinei ieșene fundamentată de Philippide: „Așadar, baza de articulație și baza psihologică determină existența, felul de a fi și de a deveni al limbii; aceste realități se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparțin limbajului” (p. 126). „Din faptul că realitatea lingvistică are o bază de articulație (sau articulatorie sau de articulare) și o bază psihologică (sau spirituală ori intelectuală), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părți constitutive ale omului, care produc limba, și anume trupul și sufletul sau spiritul, denumite, la rândul lor, bază de articulație și, respectiv, bază psihologică, în opera lui Philippide, ca și în aceea a lui Ivănescu, aceste sintagme se întâlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii și ale psihicului uman, cât și vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii și a psihicului: *baza de articulație* ori *baza psihologică a limbii române* (sau latine, albaneze etc.) și *baza de articulație* ori *baza psihologică a românilor* (sau a latinilor, albanezilor etc.). Tot așa este formulată și constatarea că *baza articulatorie* și *baza psihologică* variază de la o limbă la alta (ori de la un dialect la altul), dar și de la un popor (ori de la un grup etnic) la altul sau de la individ la individ ori chiar la același individ (în funcție de vârstă). În amândouă situațiile, bazele articulatorii și psihologice se raportează la limbă, ca realități exteroare acesteia” (p. 127). În problema raportului inovație–imitație în limbă, autoarea aduce în discuție și chestiunea împrumutului lingvistic, numit de Philippide „amestecul vorbirilor” și considerat o altă cauză a schimbărilor din limbă, cu un mod propriu de manifestare, diferită de cele două baze (p. 135–136).

În capitolul *Istoria limbii române* este prezentat un alt mare proiect al lui Philippide, ale căruia coordonate, vizibile de la primele lucrări, vor atinge amploare maximă în cele două volume din *Originea românilor* (*Ce spun izvoarele istorice*, 1925, și *Ce spun limbile română și albaneză*, 1928). Etapa cercetării care va pregăti redactarea monumentalăi lucrării o constituie opera *Istoria limbii române*, în care sunt reunite prelegerile cu acest titlu ținute studenților timp de aproape patru decenii (p. 141). Direct implicată în editarea laborioasă și dificilă a acestei lucrări, concepută de G. Ivănescu după modelul cursurilor lui F. de Saussure, Carmen-Gabriela Pamfil vorbește despre acest proiect – în curs de finalizare, cu ajutorul Luminiței Botoșineanu –, oprindu-se mai pe larg asupra materiei propriu-zise a cursurilor: *Originea poporului român și a limbii române*, *Latina populară*, *Istoria sunetelor*, *Istoria formelor*⁵. Problematica, deosebit de complexă, fiind reluată, în diversele ei aspecte, de G. Ivănescu, ne este oferită, și în acest capitol, o sinteză. Totodată, este realizat un demers comparativ, în care sunt precizate ideile și informația valorificate în *Originea românilor*. Desigur, în capitolul la care ne referim, autoarea vorbește și despre această lucrare, prezentând „câteva din caracteristicile principale, care o individualizează și o recomandă ca operă capitală a lingvisticii românești” (p. 173).

Capitolul final al cărții, *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*, dezvoltă ideea că în știința românească există, de peste un veac, o școală științifică – fenomen rar, cu

⁵ *Istoria limbii române*, de Alexandru Philippide, se află sub tipar la Editura Polirom, Iași.

care aceasta se poate mândri – Școala lingvistică ieșeană, creată de A. Philippide și perpetuată atât datorită „vitalității operei magistrului”, cât și „calităților exceptionale ale unor discipoli, între care cel mai fidel și aplicat a fost G. Ivănescu” (p. 183), fără de care „doctrina lui Philippide ar fi fost astăzi doar un episod din istoria lingvisticii românești” (p. 184). Convins de adevărurile teoriei magistrului său, pe care a construit în continuare, cu spirit critic, Ivănescu vedea necesitatea și posibilitatea înființării unui „proiect de cercetare, ce viza ameliorarea lingvisticii mondiale, aflate – după părerea sa – în derivă” (p. 185), care să pună în valoare doctrina lui Philippide, bazată pe o lingvistică antropologică: „„o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi”. Ea explică limba prin om, în integralitatea lui, fizic și spiritual, «mai mult decât s-a făcut oricând»” (p. 187). De fapt, constatăm astăzi, acest program ar trebui să se întemeieze pe opera lui Ivănescu, ea însăși „o sinteză între pozitivismul, determinismul, naturalismul și idealismul ce s-au manifestat în Europa până prin anii 1930, iar, pe de altă parte, o modelare originală a structuralismelor occidentale, de pe o poziție preponderent antropologică” (p. 189), care a avut ca fundament vizionarea lui Philippide (p. 186). În acest capitol sunt prezentate atât idei care se construiesc în doctrina ivănesciană în „prelungirea gândirii lui Philippide” (p. 189), în ceea ce privește aplicarea principiului bazei de articulație și al bazei psihologice (spirituale la Ivănescu), precum și concluziile diferite la care au ajuns cei doi mari lingviști, în privința unor probleme referitoare la istoria limbii și a poporului român (p. 190). Înfățișând aceste idei care „au creat un punct de vedere românesc în lingvistică” și arătând că „G. Ivănescu rămâne deocamdată singurul continuator al lingvisticii teoretice a lui Philippide”, dar că elevi și adepti ai ideilor lui Philippide „au profesat și profesează și în alte centre culturale, precum Timișoara, București, Suceava” (p. 194), autoarea încheie cu un îndemn și un apel: „Comunitatea lingvistică este chemată să-și exprime, la rândul ei, un punct de vedere față de doctrina Philippide – Ivănescu, să și-o asume sau să o respingă, nu înainte de a o cunoaște însă. Iar lumea lingvistică înseamnă și fiecare dintre noi” (p. 193–194).

La sfârșitul cărții, cititorul poate afla o listă a operelor lui A. Philippide, în trei secțiuni: lucrările publicate, edițiile și manuscrisele aflate în Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române. Monografia *Alexandru Philippide* are darul de a deschide conștiința cititorului către valorile înalte întruchipate de această personalitate a culturii române: „Munca susținută și pasionată, respectul pentru adevăr, spiritul critic indispensabil oricărui demers științific creator, curajul și demnitatea sunt valorile morale pe care Philippide le insuflă peste veac prin întreaga lui activitate” (p. 6). Într-o lume în care recunoaștem tare ca cele pe care le-a dezvăluit Philippide și împotriva căror a luptat⁶, constatăm că acest reper este foarte necesar, indiferent de generație. Unul din mesajele cărții este acela că, prin opera părintelui ei spiritual, Școala lingvistică ieșeană are o temelie solidă, iar tradiția ei trebuie asimilată și dusă mai departe, în primul rând de cercetătorii de la Institutul fondat de Philippide și cei câțiva discipoli cu aproape un secol în urmă, pe care acest statut „îi înnobilează și îi obligă” (p. 6). În același sens, cartea își atinge unul din obiectivele principale, acela de a fi „o invitație adresată filologilor români, oriunde ar activa ei, prin care li se propune reluarea lecturilor și meditațiilor asupra operei lui Philippide, în perspectiva creării unui climat nou, de solidaritate culturală, la care îndemna, în anii din urmă, G. Ivănescu, cel mai fidel discipol al acestuia, a cărui operă reflectă și un asemenea spirit reconciliant, de sinteză sublimată a direcțiilor de cercetare lingvistică nu numai românești, ci și universale” (p. 7). În acest fel, ar putea să ia ființă proiectul de cercetare pe care îl vedea Ivănescu, pentru care monografia de față este o bază și prin ideea exprimată clar în dedicația atât de generoasă, „Colegilor mei”, cu care se deschide invitația la lectură și studiu și pentru care se cuvine să mulțumim autoarei.

Mioara Dragomir

⁶ Vezi referirile la publicistica lui Philippide din capitolul *Idealul etic* (p. 22–38).

SILVIA CIUBOTARU, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 780 p.

Seria lucrărilor care valorifică, pe mai multe planuri documentele aflate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB) a fost deschisă, în anul 2005, prin volumul *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*. Silvia Ciubotaru a sistematizat acolo un număr mare de informații, de natură terapeutică și magică, și a decodat, printr-o contextualizare exhaustivă, gesturi și semnificații ocultate ochiului neinițiat. Ceea ce a reprezentat, până la această carte, un domeniu oarecum privilegiat s-a deschis pentru publicul larg printr-un filtru științific limpede și elocvent.

Acceași cercetătoare îmbogățește acum colecția Ethnos a editurii universitare din Iași cu o nouă investigație complexă, de data aceasta a unor rituri din cadrul ciclului familial. *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* reprezintă primul volum din seria lucrărilor care își propun să clasifice și să interpreteze documentele privitoare la riturile de trecere, în contextul unui proiect prioritar al Academiei Române. Obiceiurile de naștere și de înmormântare vor fi tipologizate și analizate de alți doi cercetători din cadrul Departamentului de etnologie al Institutului „A. Philippide”, astfel încât perspectiva asupra riturilor familiale să fie unitară, coerentă și edificatoare. Demersul științific este necesar datorită importanței acestui segment al culturii populare, tratat, uneori, în mod facil și eronat. De la trilogia lui Simeon Florea Marian (*Nașterea la români. Studiu istorico-etnografic comparativ. Nunta la români. Studiu etnografic. Înmormântarea la români. Studiu etnografic*), au fost publicate doar monografii parțiale. Atunci când obiceiurile familiale sunt redate succesiv, materialul nu este grupat în mod ilustrativ și nu beneficiază de o interpretare lămuritoare. Proiectul inițiat acum intenționează, la aproape 120 de ani de la contribuția fundamentală a lui Simeon Florea Marian, să identifice și să clarifice fiecare moment al ceremonialelor din cadrul obiceiurilor familiale. Scrutarea atentă a fenomenelor consemnate în spațiul etnocultural moldovenesc este însoțită de raportări firești la datini și practici similare din celealte regiuni ale țării.

Volumul dedicat riturilor nupțiale are la bază informații etnologice din peste 800 de localități, obținute atât prin ancheta directă, desfășurată timp de patruzeci de ani, cât și prin metoda indirectă, ce are la bază cuprindătorul *Chestionar folcloric și etnografic general*, din care 85 de întrebări urmăresc datinile și credințele de nuntă. Încă din *Cuvântul înainte*, cercetătoarea subliniază necesitatea cunoașterii pe teren a fenomenelor tradiționale, orice eludare a contactului direct cu universul arhaic compromîțând un demers științific riguros.

Intrarea în specificul regional al ceremonialului nunții se face la modul diacronic prin *Retrospectiva bibliografică*, impresionantă ca număr de materiale consultate, atât din volume, cât și din manuscrisele Bibliotecii Academiei Române. Contribuțиile fundamentale din lucrarea monografică a Silviei Ciubotaru sunt anticipate prin insistarea în timpul excursului științific retroactiv pe atestările unor elemente arhaice. Având ca punct de plecare *Letopisețul* lui Miron Costin, autoarea atrage atenția asupra informațiilor despre refrenul *Lado*, *Lado* și darul ritual al *calului de ginere*, pregătindu-și cititorul pentru asimilarea semnificațiilor din studiul introductiv. Numeroși călători străini împărtășesc, prin intermediul acestui *intro* bibliografic, perspectivele lor specifice despre manifestările noastre ceremoniale la nuntă, începând cu Nicolo Barsi da Luca, în a doua parte a secolului al XVII-lea. Suma informațiilor adunate în istoria folcloristică și a etnologiei ajunge în contemporaneitate, fără a se omite nici un aport important la cunoașterea practicilor nupțiale. Autoarea pregătește accentul pus, atât în studiu, cât și în antologie, pe obiceiul *căzutului pe vatră*, prin sublinierea contribuției fundamentale a studiului semnat de Petru Caraman, *Une anciennes coutume de mariage*, la cunoașterea implicațiilor ample ale unui obicei ce acționează, aşa cum spune Silvia Ciubotaru, cu rol de „corectiv etic” (p. 86).

Analiza funcțiilor rituale imanente ceremonialului nupțial are o structură pluricelulară, pentru că autoarea optează pentru tratarea unor elemente în mod exhaustiv, în defavoarea unei continuități

cronologice a practicilor de nuntă. Câștigul unei asemenea metode de investigație ține de o scoatere în relief grăitoare pentru elementele culturale semnificative, care s-ar pierde într-un studiu de ansamblu, abordat secvențial. În plus, lucrarea de doctorat elaborată de cercetătoarea ieșeană, condusă de profesorul clujean Dumitru Pop și publicată, în anul 2000, la aceeași editură ieșeană, aduce necesarul de informație resimțit, eventual, din perspectiva cronologiei ceremoniale a nunții. *Tipologia obiceiurilor nupțiale* redă și ea, cu acuratețe, în a doua parte a volumului în discuție, ordinea rituală și variantele fiecărui moment al acestui prag ontologic. Este, de fapt, punctul de rezistență al întregii lucrări, date fiind bogăția, ineditul și valoarea de excepție a documentelor etnologice puse în circulație.

În introducere se edifică semnificațiile arhaice ale unor teme precum *Raptul miresei*, *Spațiile consacrate*, *Căzutul pe vatră*, *Drumul mirilor*, *Mirii de mai*, *Păpușa ca substitut al miresei*, *Calul de ginere*. Pericolul fragmentarismului lipsește cu totul din acest studiu, datorită unei gradății implicate primelor subiecte abordate: *Vremea aşteptării și devenirii*, *Sărbători inițiatice*, *Hora și scrânciobul*, *Divinații și vrăji*, toate ca prefigurări ale uniunii maritale. Structura unificatoare a obiceiurilor de nuntă este stabilită cu precizie în *Ritmul tripartit și strategiile trecerii* și oricare din concluziile trase aici se dovedesc foarte utile pentru analiza celorlalte rituri de trecere, fiindcă „ternarul este cunoscut ca temelia ordinii societăților indo-europene” (p. 69). Cele trei acte ale ceremonialului, *peștitul*, *logodna și nunta* sunt împărțite, la rândul lor, în alte trei sub-etape, decurgând din succesiunea lină a mutației existențiale. „Un rit de trecere este oordonare gradată a unei schimbări care, dacă s-ar face brusc, ar putea fi traumatizantă” (p. 66), iar implicațiile foarte puternice de natură afectivă și economică ale căsătoriei impun o grija sporită: „Fiecare moment al nunții este însoțit de strategii de atenuare a disensiunilor și rivalităților, de echilibrare a instabilității vremelnice, de alinare a frustrărilor” (p. 69). Alte articole analizează actanții principali și instrumentarul ritual, sub titlu identic cu tipul clasificat ulterior. Punerea în oglindă este evidentă astfel și permite vizualizarea concomitentă a realității etnografice și a semnificației ei. Ultima parte a studiului are în vedere literatura ceremonială, sub toate ipostazele ei: *Magia cuvântului în contextul orașilor*, *Între solemnitate și burlesc*, *Aspecte ale liricii nupțiale*. Folclorul literar este pus constant în relație cu implicațiile contextuale de natură sociologică, etnografică și antropologică, fiindcă, în cultura populară, organicitatea manifestărilor este definitorie. Pe baza acestui principiu sunt cumulate în demonstrație informații de pe palierile diferite ale manifestărilor tradiționale, atât socio-ethnografice, cât și literare: „Alaiurile nupțiale, ospețele prelungite descrise în basmele noastre sunt doar ipostaze augmentate ale unor secvențe ceremoniale reale” (p. 37).

Volumul aduce o multitudine de contribuții la cunoașterea semnificațiilor de profunzime a gesturilor rituale din care vom prezenta doar câteva. Silvia Ciubotaru identifică reminiscențe ale cetei feminine în obiceiul *La tură sau Borșul*, pe care îl diferențiază de *Străjuiala* ținută în același interval temporar magic al ajunului de Sfântul Andrei, Crăciun, Sfântul Vasile sau Bobotează. Petrecerea organizată astfel avea menirea de a facilita formarea unor cupluri pentru fetele defavorizate social. La nivel paremiologic s-a păstrat numele întâlnirii, însă omonimia cu sortimentul de mâncare oculteză sensul inițial. Cercetătoarea dă la pagina 43 o relatare înregistrată la Arborea – Botoșani: „Nu-ț trebu borșu ii; n'ai ci cata!”. Citatul explică de ce frecvent auzim formula „nu mă duc la borș la ea”, ca resemnare în față unei animozități declarate. Indiciile asupra acestor forme de organizare a inițierii feminine sunt foarte rare, după cum a observat Mircea Eliade, datorită misterului ce învăluie toate sferele ocupaționale ale femeii. Analiza dedicată divinațiilor și vrăjilor îmbunătățește cunoașterea mediului specific al cetei feminine, cu ajutorul reminiscentelor de azi.

Glisarea sensului lexical dinspre horă spre *scrânciob* și încrucisarea de drumuri este un fenomen ce definește analogiile culturale operate de mentalul arhaic. Cercetătoarea aduce numeroase atestări ale acestui uz, susținute de motivații ale vorbitorilor: „Cine se da în leagăn spunea că «se

trage-n horă” (p. 52). Sărbătoarea este pusă în relație cu practica legănatului și scoate în evidență implicațiile vegetaționale ale gestului, prin aceeași abordare unificatoare a universului tradițional.

Formula *pământ și apă*, identificată de Silvia Ciubotaru în ceremonialul de după raptul miresei activează memoria bibliografică a cititorului pentru fundamentala lucrare a lui Petru Caraman, publicată în 1984, la Editura Junimea. Alegoria fetei fugite, care are nevoie de aceste elemente primordiale pentru a-și continua existența, confirmă, o dată în plus, geniul savantului ieșean. Plecând de la cunoșcutele versuri din *Scrisoarea III*, el a demonstrat rolul mitic, atotcuprinsător de lume, al boțului de pământ și al dramului de apă atestat ca dar propriu-zis în istoria lumii. Dincolo de imaginea poetică ce face să curgă râuri de cerneală din călimara criticilor literari stă, aşadar, o realitate etnografică: „în universul creațiilor folclorice, semantica rituală se ascunde în inima celor mai inocente figuri de stil” (p. 84).

Acesta este și cazul obiceiului numit *căzutul pe vatră*. Analizat după investigarea *Spațiilor consacrante*, gestul reparatoriu la nivel moral stă sub protecția divinităților casnice și ignice. Dacă o fată era înselată în aşteptări de un flăcău, pentru a nu fi stigmatizată la nivel social, ea avea ca armă practica străveche a urcatului pe cupitorul din gospodăria fețorului. El era obligat să o ia în căsătorie, căci un eventual refuz pornea împotriva familiei sale însăși divinitățile protectoare. Studiul lui Petru Caraman dedicat acestui obicei și multitudinea de informații etnologice din spații românești, dar și balcanice, la care se fac referiri în acest volum, au în centru nucleul existențial al lui *homo religiosus* român – focul casnic: „Vatra este sediul defuncțiilor eroizați, al sufletelor fondatoare și ocrotitoare ale unei familii și, prin extensie, ale unui neam” (p. 86). Întreaga viață a femeii se rotunjește în vecinătatea focului și legătura cu el trebuie restabilită constant, respectată atunci când devine tabu și invocată la nevoie. Dinamica acestei relații mitice este pusă într-o lumină revelatoare de Silvia Ciubotaru și, pe viitor, orice studiu dedicat focului, obiceiurilor de naștere sau universului casnic în genere va trebui să aibă în vedere această contribuție.

Relaționarea exemplelor etnografice, literare, cu izvoare istorice și relatari sociologice face din *Pantoful Cenușăresei* o demonstrație de forță analitică și sintetică. De la tabuul de contact resimțit de numeroase populații primitive, la legătura cu obiceiurile funebre, divinațiile cu încălțăminte feminină și valoarea de *apotropaion* a pantofului uzat folosit în ceremonialele de nuntă ale altor popoare, toate raționamentele conduse de cercetătoare converg către un simbol marital pe cât de puternic, pe atât de puțin conștientizat, până acum.

Calul de ginere se va impune ca sintagmă în analiza obiceiurilor nupțiale, datorită identificării și clasificării la nivel teoretic a acestui obicei pierdut din vedere de etnologi. Colindele, basmele, universul paremiologic și informațiile istorice adunate de Silvia Ciubotaru despre darul reprezentat de calul somptuos, oferit chiar și de cei mai sărmani socii mici mirelui, conturează o imagine clară la nivel simbolic și bine articulată în plan antropologic. În urma limpezirilor operate de către autoare, numeroase creații populare primesc un sens de profunzime pe lângă cel pur estetic, ceea ce înseamnă că aportul fundamental al acestei cărți deschide noi căi de investigare și decodare a imaginarului arhaic românesc.

Tipologia propriu-zisă are două părți mari: *Obiceiuri premaritale* și *Obiceiuri maritale*. În prima clasă sunt incluse unsprezece rituri, dintre care trei au numeroase subdiviziuni. De la scosul fetelor și flăcăilor la horă la întrezărirea viitorului prin divinații și forțarea lui prin vrăji și până la ritul *căzutului pe vatră*, obiceiurile sunt consemnate analitic și minuțios, cu numeroase exemplificări și motivații oferite de către săteni. Sigurele satelor moldovenești însoțesc orice informație pentru a reda răspândirea geografică a credinței sau practiciei respective. Cele trei faze ale obiceiurilor nupțiale, separarea de mediul anterior, tranzitul propriu-zis și agregarea la noul statut, sunt redate în cea de-a doua secțiune a tipologiei. Patruzeci și șase de articole monografice urmăresc și elucidă, punctual, elementele ceremonialului, cu exactitate geografică și tematică. Fiecare moment al trecerii este prezentat cu toate denumirile locale, pus într-o continuitate a mentalului tradițional și înfățișat cititorului cu tot corolarul de nuanțe. Titlul acestor articole de tip monografic indică numele regional

al riturilor prezентate, iar conținutul operează ca o definiție antropologică ce elucidează în amănunt valențele ceremoniale. Simpla trecere în revistă a tipurilor de obiceiuri maritale derulează în fața cititorului filmul etnografic al nunții tradiționale. Spre exemplu, obiceiurile liminar sunt desfășurate la nivel tipologic astfel: *Chemarea la nuntă*, *Aducerea miresei*, *Vulpea*, *Vedrele*, *Portul ceremonial de mire și mireasă*, *Bărbieritul mirelui*, *Adusul apei*, *Înhobotatul miresei*, *Conăcăria*, *Iertăciunea*, *Colacul miresei* și lista titlurilor continuă cu înregistrarea fiecărei pulsații rituale. Numeroase probleme elucidate în studiul introductiv au articole cuprinzătoare în tipologie, ca suport concret al constructului teoretic. Personaje nupțiale precum *nunii și nașii*, *druștele și vorniceii* ori *turcii* din faza post-liminară a nunții sunt conturate în amănunt, atât ca imagine, cât și ca semnificație.

Corpusul de texte păstrează diviziunile din tipologie și oferă o antologie a poeziei din cadrul obiceiurilor premaritale și al obiceiurilor maritale, tinzând spre exhaustivitate. Primul segment conține douăzeci de cântece de grup și treizeci și două de descântece de dragoste. Textele specifice ritualului marital sunt grupate, la rândul lor, în orații de nuntă, cântece de nuntă și strigături, fiecare cu subdiviziuni categoriale. Valențele poetice și stilistice ale acestora suscită cel mai viu interes. Taxonomia foarte precisă a strigăturilor de nuntă arată îndelunga preocupare a autoarei pentru această specie literară fluidă ce cumulează funcții multiple, atât la nivel literar, cât și social⁷.

Volumul reprezintă un instrument de lucru eficace prin organizarea precisă a unui areal de obiceiuri complex și plurivalent. Bibliografia, siglărul pentru localitățile din care sunt culese atestările, indicele de nume pentru subiecți chestionați și glosarul sunt tot atâtea „chemări” (ca să folosim limbajul specializat al nunții) metodologice la o asimilare temeinică a universului nupțial. Ilustrațiile de la finele cărții poartă privitorul, după aceeași schemă rituală, prin fazele îndătinate ale trecerii: mai întâi la *scrânciobul* din Cuci – Vaslui și uriașa horă de la Hălăucești – Iași, pe urmă ne arată adjuvanții ceremoniali și obiectele rituale, mirii, ca niște împărați din basme, nuntașii în curtea gospodăriilor tradiționale și apoi imaginea răsturnată, carnavalescă, a nunții jucate la Lăsatul Secului și de Anul Nou. Solemnă și burlescă totodată, aşa cum consideră autoarea dimensiunea literară a nunții, uniunea maritală arhaică cumulează energiile benefice ale hierogamiei și manevrează cu abilitate energiile intense ale mutației ontologice, datorită rânduielii, ca expresie autohtonă a lui *imitatio dei*. Silvia Ciubotaru identifică și deslușește atât arhetipul, cât și transubstanțializarea lui locală, pentru a da cititorului șansa întoarcerii la starea inițială, când nunta reprezenta încoronarea ființei însesi.

Adina Hulubaș

LUMINIȚA BOTOȘINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa, 2007, 402 p.

Autoarea lucrării de față, a cărei activitate științifică în domeniul dialectologiei românești a început, mai întâi, ca asistent universitar în cadrul Catedrei de limba română a Facultății de Litere din Iași pentru a continua apoi ca cercetător al Departamentului de dialectologie din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, și-a asumat ca proiect de cercetare analiza monografică a graiului de pe valea superioară a Someșului Mare încă de timpuriu, din vremea studenției, atunci când, aşa cum aflăm dintr-o notă a capitolului introductiv, și-a ales ca subiect al lucrării de licență graiul localității natale, Ilva Mare. Interesul științific asupra specificului lingvistic al zonei amintite s-a menținut și după terminarea studiilor universitare, sub forma unui proiect mai amplu de data aceasta, acela al unui program doctoral, sub coordonarea reputatului

⁷ În 1984, Silvia Ciubotaru a publicat o amplă monografie a strigăturilor moldovenești în renomita serie a Caietelor Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

lingvist ieșean Gravril Istrate (el însuși preocupat, de-a lungul timpului, de caracteristicile dialectale ale zonei avute în vedere). Susținută în 2003 la Universitatea ieșeană, teza de doctorat va sta la baza prezentei cărți, aceasta reprezentând o „variantă actualizată” a rezultatelor la care autoarea a ajuns pe parcursul elaborării lucrării de doctorat.

Deși urmează structura clasică a unei monografii dialectale (acordând atenția cuvenită compartimentelor fonetic/fonologic, morfosintactic și lexical), lucrarea Luminiței Botoșineanu dezvoltă această perspectivă prin luarea în considerare a două aspecte, tratate, de cele mai multe ori, doar tangențial în cercetările dialectale de tip monografic: intonația dialectală și variația sociolinguistică pe baza faptelor înregistrate în arealul studiat. Prezența acestor două aspecte în cadrul demersului cercetătoarei ieșene contribuie, în bună măsură, la relevarea modernității acestuia, prin sincronizarea cu unele cercetări recente în domeniul la nivel european⁸. Însă nu numai caracterul novativ-sincron trebuie reținut în urma acestei opțiuni metodologice, ci și importantul căștig de ordin factologic pe care un asemenea demers îl aduce în cîmpul cercetărilor de profil: deși atât intonației, cât și aspectelor sociolinguistice (cum ar fi, de exemplu, conștiința lingvistică a unei comunități de vorbitori, pe care se fundamentează atât loialitatea, cât și vitalitatea sa lingvistică) li s-a recunoscut importanța în configurația structurii dialectale a unei limbi/arii lingvistice, analize mai aplicate care să aducă în atenția cercetătorilor un material relevant sub acest aspect sunt puține la număr; astfel, este meritul lucrării de față de a încerca să facă un pas înainte în această direcție, printr-o analiză aplicată asupra unui material lingvistic obținut cu un chestionar special elaborat și la cărui prelucrare s-a utilizat un suport teoretic și informatic „de ultimă generație”. Iar respectivul merit este cu atât mai mare cu cât, așa cum se știe, proiectarea și gestionarea anchetei și, în final, obținerea unor corporuri de material cât mai relevante și „fiabile” pentru decelarea aspectelor avute în vedere reprezentă o adevărată provocare pentru lingvist, variabilele intonaționale și sociolinguistice fiind printre cele mai greu de documentat, ca urmare a dificultății obținerii unor reacții/răspunsuri/comportamente comunicative ingenue din partea informatorilor în condițiile mai mult sau mai puțin coercitive ale anchetei⁹. Atență cu aceste aspecte metodologice și efectuându-și cercetările în permanență sub imperativul adevarării la context, autoarea ne împărtășește din strategia euristică pusă în joc pe parcursul anchetei de tip intonativ: „În atmosferă de familiaritate pe care ne-am străduit s-o construim înainte de toate ca bază pentru o comunicare cât mai naturală, am condus informatorii spre enunțul dorit pornind de la cuvintele cerute (sugerate prin desene sau schițe, eventual indicate direct, dar nu în contextul respectiv), pe care aceștia urmău să le asocieze după un model anume [...], am purtat cu ei discuții pentru contextualizarea enunțurilor și, în ultimă instanță, am recurs la demersul de tip «întrebare indirectă». În toată ancheta am evitat situația de lectură, care implică o intonație specifică, oricum lipsită de caracteristicile spontaneității, dar și formalizarea, prin «recitarea» enunțului și insistența nemotivată asupra fiecărui cuvânt” (p. 54). Toate aceste exigențe de ordin metodologic vin dintr-o bună cunoaștere la nivel teoretic a specificului anchetei dialectale, dar și din experiența proprie de teren, acumulată de-a lungul timpului¹⁰.

⁸ Autoarea face parte din echipa proiectului *Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* (AMPER), ce se vrea o completare a *Atlasului lingvistic romanic* (ALiR) în domeniul cercetării varietății diatopice a intonației, proiect inițiat de Centrul de Dialectologie de pe lângă Universitatea Stendhal Grenoble III.

⁹ Aceste dificultăți trimit, în fond, la celebrul „paradox al observatorului”, statuat de W. Labov: „To obtain the data most important for linguistic theory, we have to observe how people speak when they are not being observed” (*Sociolinguistics Patterns*, 1972, University of Pennsylvania Press, p. 113).

¹⁰ În afara participării la realizarea proiectului AMPER, autoarea a mai făcut parte și din echipa internațională a proiectului *proDrum*, intitulat *Limba română vorbită în Moldova istorică*, unde, alături de colegi din Germania și din Republica Moldova, a realizat anchete lingvistice în scopul constituirii unui corpus de limbă română vorbită non-dialectală.

Dacă analiza de tip intonativ reprezintă, pe bună dreptate, un câștig notabil al lucrării Luminiței Botoșineanu (fapt pus în evidență încă din prefața cărții, semnată de Gavril Istrati), luarea în considerare a variației sociolingvistice din interiorul ariei studiate constituie, la rândul ei, un fapt a cărui importanță în configurația specificului lucrării merită (și trebuie) subliniată. Și aceasta pentru că în cercetările dialectale de tip monografic se optează destul de rar pentru un asemenea demers, tratarea sa detaliată rămânând încă la stadiul de deziderat. Înțelegând să depășească atitudinea circumspectă cu referire la irelevanța variației sociolingvistice (văzută, din acest punct de vedere, ca o simplă variație la nivel individual) în configurația specificului dialectal al unei zone lingvistice – prin proiectarea obiectului investigației „mai puțin ca pe o suprafață și mai curând ca pe un spațiu lingvistic complex” (p. 276) –, Luminița Botoșineanu se oprește asupra a trei dimensiuni de factură sociolingvistică: dimensiunea diastratică, dimensiunea diagenerațională și dimensiunea diafazică. Printr-o analiză atentă și elaborată a reflexelor lingvistice ale celor trei tipuri de variații lingvistice, autoarea ajunge la concluzia că „variabilitatea în interiorul graiului studiat de noi se manifestă atât situațional (deci individual), cât și stratigrafic (deci supraindividual, în funcție de generație și de nivelul de școlarizare, coordonate pe care le-am reținut ca variabile sociale relevante)” (p. 277). În plus, acceptând distincția curentă în cadrul analizei de tip sociolingvistic între stilul „înalt” (*high*) și stilul „jos” (*low*) (distincție a cărei paternitate aparține antropologului american J. Gumperz), autoarea constată că „subcodul¹¹ «jos» cunoaște o influență mai puțin evidentă din partea subcodului «înalt», în vreme ce acesta din urmă «colectează» un număr impresionant de trăsături ale celui dintâi, practic nerealizându-se niciodată în stare pură. Apoi, între cele două subcoduri apare și funcționează o varietate lingvistică «medie», curentă, reprezentată de limba populară” (p. 278).

O altă constatare de primă importanță cu referire la structura și funcționalitatea variației sociolingvistice în comunitatea dată este cea conform căreia „variația lingvistică diastratică nu poate fi delimitată radical de cea diagenerațională și ambele se subordonează variației diafazice”¹² (p. 282). Altfel spus, vârsta și statutul social al membrilor comunității studiate pot fi considerate, din punctul de vedere al comportamentului lingvistic, drept covariabile, ambele fiind în directă dependență de stilul conversațional adoptat de interlocutori în cadrul unui anumit act discursiv. Această interdependență situațională a celor trei variabile luate în considerare conferă demersului sociolingvistic o oarecare dificultate de ordin analitic, solicitând din partea lingvistului un instrumentar teoretic adevarat acestui tip de abordare și certe calități hermeneutice pentru a putea „gestiona” și, în final, valorifica în bune condiții variația sociolingvistică, surprinzându-i aportul la radiografia unei arii dialectale.

Din dorința de a rămâne la același nivel al evidențierii liniilor de forță ce au ghidat la nivel metodologic cercetarea de față, constatăm că autoarea lucrării, după ce întreprinde o analiză detaliată a caracteristicilor lingvistice ale zonei avute în vedere pe parcursul a aproximativ 250 de pagini (prin

¹¹ Prin această opțiune terminologică, autoarea echivalează, practic, noțiunea de «stil» cu cea de «cod/subcod», deși în terminologia de specialitate stilul este văzut ca mod specific de utilizare a unui cod, existând, aşadar, o diferențiere genetică și funcțională între cele două noțiuni.

¹² Înțînd cont de faptul că cercetarea de față se bazează pe un corpus lingvistic extrem de bogat, rezultat ca urmare a înregistrărilor efectuate cu un număr de 122 de informatori din 13 localități, și că raportul dintre numărul femeilor și cel al bărbăților implicați în aceste anchete este destul de echilibrat, nu putem decât să regretăm faptul că autoarea nu și-a propus să urmărească și variația sociolingvistică „diasexuală”, acest palier stratigrafic fiind destul de bine reprezentat în cercetările recente de sociolingvistică, cu rezultate remarcabile în analiza raporturilor de forță (decelabile la nivel lingvistic) din interiorul temei intitulată generic „Language and gender”. Un asemenea demers la nivel dialectal ar fi conferit cu siguranță o și mai mare pondere aspectelor inovative în economia generală a lucrării.

surprinderea, mai ales, a faptelor ce individualizează graiul analizat fără a se mai opri asupra celor comune cu unitățile diatopice imediat superioare), trece, pe finalul lucrării, la stabilirea statutului pe care graiul luat în discuție îl are în cadrul dacoromânei; ca perspectivă adoptată în acest sens, s-a ales să se urmărească „faptele care caracterizează graiul de pe valea superioară a Someșului Mare și răspândirea lor în cadrul dialectului dacoromân, în cercuri concentrice, din ce în ce mai restrâns” (p. 295), direcția cercetării fiind, aşadar, dinspre general înspre particular. Astfel, după ce relevă trăsăturile comune (fonetice, morfologice și lexicale) ale graiului studiat cu aria nordică a dacoromânei, autoarea își urmează direcția stabilită de cercetare prin focalizarea analizei mai întâi pe graiurile de peste munți, apoi pe trăsăturile specifice treimii nordice a dacoromânei (Crișana, Maramureș, nordul Transilvaniei și Bucovina), pe trăsăturile de tip moldovenesc, pentru a se opri în cele din urmă la nord-estul Transilvaniei, ca regiune imediat superioară din punct de vedere ierarhic ariei dialectale avute în vedere¹³. În urma acestui excurs hermeneutic, autoarea conchide: „graiul de pe valea superioară a Someșului Mare ne apare ca reprezentând un dublu statut: acela de grai de tranziție între graiurile moldovenești și cele transcarpatice (ca aria delimitată prin intersectarea liniilor de izoglosă ale principalelor arii nordice care îl includ) și acela de varietate subordonată ierarhic graiului din Transilvania de NE, a cărui aria a suferit o necesară redefinire” (p. 322). Înținem să precizăm că, pe lângă faptele de ordin lingvistic care au contribuit la conturarea acestei concluzii, un rol important l-au jucat și observațiile de ordin sociolingvistic, autoarea rămânând fidelă astfel perspectivei complexe adoptate și aplicate asupra realității lingvistice din teren. În acest sens, trecând, cum aminteam mai sus, peste reproșul de subiectivitate ce s-ar putea aduce încercării de a determina aportul conștiinței lingvistice a vorbitorilor în stabilirea configurației dialectale a unei zone, autoarea constată că „în toate punctele de anchetă, răspunsurile subiecților la întrebările directe privind aria lingvistică din care fac parte au fost aceleiași (remarcabilă unitate!): toți au afirmat că vorbesc ardeleanește și că sunt năsăudenii. În plus, atunci când năsăudenii ajung în Bucovina [...], ei sunt îndată recunoscuți ca vorbind «altfel» și etichetați ca «ardeleni», «de pe Ilve», «iluani», «ilveni», «de pe Someș», «someșeni», «năsăudenii» etc.” (p. 321–322). Avem aici constatări extrem de interesante ce țin de domeniul imaginariului lingvistic, constatări ce pot dobândi statutul de elemente de primă importanță în configurația identității sociolingvistice a unei regiuni. Luarea în considerare atât a autoimaginii, cât și a heteroimaginii pe care vorbitorii unei comunități o au la un moment dat reprezentă o perspectivă cu certe valențe euristice ce trebuie avută în vedere atunci când se urmărește realizarea unei radiografii lingvistice, de factura celei de față.

Nu putem încheia această succintă (și, în mod inevitabil, lacunară) prezentare fără a remarcă claritatea stilului științific al lucrării, claritate ce vine ca urmare a folosirii unei frazări concise, cu focalizare pe idei principale, și a unei structurări clasice a materialului analizat. Prezența unui număr impresionant de note de subsol (peste 1000) nu diminuează „lizibilitatea” textului, acest aspect contribuind însă din plin la creșterea valorii științifice a lucrării, prin luarea în discuție a unei bibliografii cvasi-exhaustive a problemei, cu numeroase poziționări critice la adresa sa. Vastul material bibliografic parcurs și metodele moderne de cercetare utilizate fac cu siguranță din lucrarea de față un titlu de referință în cercetările dialectale românești, iar publicarea volumului de texte la care autoarea lucrează în prezent (așa cum aflăm din una dintre ultimele note de subsol) va conferi cercetării de față, pe lângă nota de nouitate metodologică, și dimensiunea clasicității pe care monografia dialectală o deține deja în cadrul mai larg al cercetărilor dialectale românești. Si dacă luăm în considerare că respectivele cercetări se află în această perioadă sub zodia sărbătoririi

¹³ Avantajul euristic al acestui demers metodologic constă în posibilitatea pe care o oferă cercetătorului de a avea în permanență o perspectivă de ansamblu asupra specificității lingvistice a graiului analizat – aspect esențial în elaborarea oricărei monografii lingvistice.

propriului centenar (1907 – prima monografie dialectală: I.-A. Candrea, *Graul din Țara Oașului*; 1909 – primul atlas lingvistic românesc: Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacoromanischen Sprachgebiets*), o lucrare ca cea de față nu poate decât să contribuie la fortificarea sentimentului că această direcție de cercetare își demonstrează în continuare vitalitatea științifică, recurgând, în mod evident și inevitabil, la un proces continuu de adaptare metodologică și perspectivare interdisciplinară a propriului obiect de cercetare.

Florin-Teodor Olariu

IOAN OPREA, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Iași, Editura Institutul European, 2008, 456 p.

Ioan Oprea își propune să identifice, pe de o parte, elementele comune, de unitate, și, pe de altă parte, elementele eterogene, diferențiale, sub aspect cultural și lingvistic, ale lumii europene, să descopere sursele acestor elemente, să le explice cauzele și să le distingă tendințele de evoluție. Două sunt lumile europene cercetate, între care autorul stabilește identități și diferențe spirituale, lumea romanică și cea germanică, ale căror culturi și limbi s-au influențat reciproc dintotdeauna, în grade și în ritmuri diferite. Nu lipsesc însă referirile la limbile slave, la greacă, la maghiară și la alte limbi europene cu origini și cu structuri diferite de cele române sau germanice.

Baza ideologică și metodele de analiză alese de autor sunt: „1) doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu, 2) teoria culturală Blaga – Ivănescu, 3) modelul lui Coșeriu în schimbarea limbii și 4) atitudinea lui Eminescu în analiza și interpretarea faptelor culturale și sociale” (p. 7), fundamente pe care le explică sintetic într-un *Cuvânt înainte*, care anunță o investigație vastă, complexă, cu multe note originale, uneori contrariante, chiar.

Lucrarea este structurată în trei secțiuni: 1. *Principii ale analizei culturii și limbii*; 2. *Particularizări, similitudini și interferențe lingvistice*; 3. *Temeiuri ale unității culturale și lingvistice*, subdivizate, la rândul lor, în numeroase capituloare și subcapituloare.

În domeniile analizate, I. Oprea descoperă tipologii, stabilește stratificări și ierarhizări culturale și lingvistice, rezultate nu numai ca urmare a asimilării unei bogate și variate bibliografii românești și străine, ci, mai ales, din propriile constatări și raționamente legate de valorile spirituale și de realizările omenești, în general. Constatările generalizatoare și concluzive sunt, de regulă, susținute de observațiile degajate în urma unor analize de lingvistică aplicată (vezi, între altele, cap. *Clasificarea tipologică a limbilor române și germanice, Raporturi între cuvinte coradicale moștenite și împrumutate în limbile române*).

Desigur, sunt atent cercetate aspectele contrastive din culturile și limbile europene (vezi cap. *Aspecte ale determinării și ale topiciei în limbile moderne, Creativitate lexicală și tipologie, Consecințe ale expansiunii limbilor române și germanice etc.*). Însă aspectelor comune, unificatoare li se acordă un spațiu și mai amplu (vezi cap. *Adstratul germanic al limbilor române, Adstratul latin și romanic al limbilor germanice, Convergențe germanice și române pe baza împrumutului latin etc.*). Elementele coagulante ale lumii europene sunt, fapt evident, mai întâi de natură fizică: locuirea în același spațiu continental, apropierea sau vecinătatea înlesnind circulația oamenilor și schimbul reciproc de valori. Apoi, de natură antropologică: originea mai mult sau mai puțin îndepărtată comună asigură elemente comune ale mentalităților și afinități de comunicare. De aici ar deriva „o latură psihologică definitorie, determinată de conștiința apartenenței la aceeași moștenire spirituală” (p. 34). Așadar, Ioan Oprea nu aplică, în realitate, analiza de tip antropologic pe linia Philippide – Ivănescu, ci numai aspecte ale acestieia, căci el are în vedere spiritualitatea popoarelor, manifestată în gramatica și,

mai ales, în lexicul limbilor, nu și latura fizică, materială a acestora, reflectată în fonetică, în modul diferit de articulare a sunetelor aceleiași limbi latine de către vorbitorii romanici, de pildă. De altfel, întreaga cercetare sondează în special limbile literare, prin excelență produse ale spiritului (vezi cap. *Apariția textelor scrise și a limbilor literare romanice, Formarea și evoluția limbilor literare romanice, Limbile literare germanice, Comunicarea culturală prin traduceri etc.*). În acest sens, autorul distinge între factorii care au determinat conștiința unificatoare a vorbitorilor în primul rând creștinismul, apoi momente și fenomene culturale, precum Renașterea, Reforma etc.

Pozitia lingvistică teoretică pe care se situează Ioan Oprea, cu numeroasele ei puncte de vedere personale, se degajă mai cu seamă din cap. *Comunicarea dintre limbi, corolar al comunicării dintre culturi și Structura și arhitectura limbilor*. Analiza lingvistică, abordată din perspectiva comunicării, este precumpăratoare în partea a treia a lucrării. Aici sunt puse în valoare competențele autorului din diferite discipline lingvistice, precum teoria limbii și lingvistica generală, romanistica, dar și germanistica, istoria limbii române, limba literară, apoi, serioase cunoștințe filosofice, istorice, geografice etc.

În mod firesc, atenția autorului este îndreptată în primul, dar și în ultimul rând (vezi *Addenda*), către situația românilor, ca participanți la istoria și la contemporaneitatea europeană, și, se înțelege, către limba română. Conchizând asupra afinităților culturale și lingvistice dintre romanicii din Europa și limbile lor, Oprea reafirmă faptul că solidarizarea românilor și a românei cu romanitatea occidentală s-a produs târziu, manifestându-se plenar începând din secolul al XIX-lea. În *Addenda*, intitulată *Europenismul românilor*, deși obiectivitatea demersului capătă uneori accente excesiv subiective, autorul încearcă identificarea comportamentului cultural și lingvistic propriu românilor în raport cu cel al romanicilor din Europa occidentală și, mai ales, a cauzelor care au condus la specificitatea acestuia. Situații în „Cealaltă Europă”, români – constată autorul –, mai întâi, „nu au o tradiție independentă a culturii de erudiție (sau majore)”, apoi, „nu au limite clare între spiritul minor (cultura și limba populară) și spiritul major (limba literară și cultura de erudiție)” (p. 345). Denunțând „prejudecata patriotismului fundamentat pe demagogie”, I. Oprea descoperă „în condițiile istorice și în istoria culturală cauzele ce au generat deosebirea dintre români și lumea occidentală” (ib.). Descendenții ai coloniștilor romani și ai băstinașilor romanizați, români, reprezentanții României orientale, „aflați mereu în situație economică, socială și culturală defavorabilă” (p. 346), au dobândit o mentalitate fatalistă, care „a contribuit la anularea oricărei inițiative de emancipare și a indus starea de a se complăcea în condiții de existență deplorabile, prin reducerea idealului vieții la simpla supraviețuire. De aceea, în vreme ce Vestul european cultivă omul activ, care culează la înălțare [...], Estul și, în mod deosebit, români cultivă omul umil și exceptativ, care îngenunchie și se prosternează. În acest climat, nu s-a putut dezvolta pasiunea pentru progres și acțiune” (ib.). În vizionarea lui Ioan Oprea, existența precară culturală și socială a românilor, marcată de timpuriu de „tipul de viață oriental asiatic” (p. 349), s-ar explica, dincolo de vicisitudinile istoriei, în mare parte, „prin aceea că le-a lipsit și le lipsește încă aristocrația și inteligența, adică elitele” (p. 350), singurele capabile să emancipeze, să educe și să asigure, în cadrul unei tradiții, perenitatea valorilor spirituale ale unui popor. Totodată, autorul deplinează faptul că biserică ortodoxă nu a reprezentat un factor favorizant pentru înscrierea românilor în circuitul valorilor occidentale. În acest context, limba română literară, creată relativ târziu, nu s-a corelat cu limbile europene vestice, în faza ei veche, ci „numai în epocile recente, româna literară a devenit cu adevărat europeană, când raportul cu valorile europene a fost asumat, deși acest raport are orientare univocă, numai dinspre limbile europene spre ea” (p. 357). Condiția de receptacul și nu și aceea de furnizor de valori culturale ar explica și conduită pasivă sau neadecvată a lingviștilor. De aici, următoarea constatare: „Români sănt europeni prin limbă, dar nu sănt europeni de tip modern prin atitudinea față de limbă sau, mai degrabă, prin modul de a-și cultiva limbă” (p. 377). Luată în înțeles absolut, o asemenea afirmație este, desigur, exagerată,

căci lingviștii români au realizat multe lucrări valoroase în ultima sută de ani. Cartea lui Ioan Oprea poate fi înscrisă și ea în această serie.

Carmen-Gabriela Pamfil

FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului. Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 320 p.

Volumul *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului uman. Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale* propune o analiză din perspectiva filosofiei limbii și a pragma-lingvisticii, privind actele conversaționale în cadrul relației *joc – limbaj uman*. Este vorba de dimensiunea ludică vizualizată conceptual ca tensiune conversațională, ca tehnică retorică dispusă intensiv în cadrul agonial dialogic.

Punctul de plecare al planării exegetice este extrem de înalt și intitulările inseriate în primul capitol anunță dimensiunea extensiei analitice: *Tensiuni și vectori în paradigma științifică actuală*, care înglobează *Noua epistemologie: premise și finalități* sau *Jaloane ale constituirii paradigmelor științifice moderne*.

Este evident faptul că ne aflăm în fața unei cercetări preoccupate de dimensiunile limbajului uman, de valoarea larg filosofică a închegării și a evoluției acestuia. Relaționari esențiale dintre *rațiune și sensibilitate, obiectiv și subiectiv*, dintre *precizia și relativitate* sunt făcute dintr-o perspectivă declarat anti-pozitivistă, avându-se în vedere și achizițiile din ultimul deceniu ale holismului și integralismului (cu diferențierile de rigoare).

Constituirea demersului științific modern, evoluțiile unor direcții importante sunt decelate din punctul de vedere al unui studiu lingvistic în care sunt puse întrebări esențiale urmărind cum se cauzalități și încercându-se vizualizări *flou*, continue, ne-discrete aşadar, pe linia introspecțiilor contemporane care reintegreză studiul limbii din perspectiva actului conversațional i-mediat, perspectivă, din punctul nostru de vedere, ușor disipată adesea (nu în cartea prezentată aici).

Sintetizând creator studiilor esențiale în domeniul vast al respectivei imersiuni exegetice, analiza se restrânge asupra *Metamorfozelor din lingvistica actuală* (titlul subcapitolul 1.2) urmărind cum se inserează preocupările pentru seriozitatea introspecțiilor privind *ludicul* în parametrii închegării contemporanelor relații dintre *normă, structură și creativitate* din perspectiva atât de des numită astăzi a *trans-disciplinarității*, perspectivă care, în mod veridic, pune în discuție analitică ceea ce se consideră a fi „gândirea comunicațională”.

Opțiunile teoretice ale studiului se circumscriu formulării care esențializează excelent: „limba fiind principalul instrument prin care noi internalizăm realitatea exterioară, devine un factor esențial în constituirea propriei noastre individualități; altfel spus, limba este prima și, totodată, cea mai profundă analiză a realității cotidiene” (p. 49).

Faptele sunt grupat reprezentate în *Modelul linear-teleologic al funcționării limbajului* (1.2.2) și *Modelul interacționist-circular al funcționării limbajului* (1.2.3). Semnalăm disocierile teoretice atente și bine documentate ale diferitelor identificări și taxinomii privind funcțiile limbajului uman. Reprezentativă este, de asemenea, analiza făcută schemei comunicării în accepția lui Kerbrat-Orecchioni. Lucrarea de față preia (în sensul cercetătoarei amintite), examinând și selectând, una dintre concluziile sociologului Malinowski privind raportul dintre ontogenie și filogenie în modalitatea în care copilul mic își însușește, treptat, limbajul, vorbirea, limba maternă. Acest raport pune în discuție funcția instrumentală a limbajului, cea de reglare și cea interacțională, toate acestea și

cele ulterioare reliefând cu subtilitate funcționalități ale unui ludic esențializat spre noi modele interpretative.

Astfel încât cel de-al doilea capitol, *Avataruri ale unei perspective de tip „iocari serio” asupra ludicului*, este așezat într-un cadru teoretic supus în prealabil unor preparative justificatorii.

Metafora *jocului* ca act conversațional adânc tensionat este dezvoltată analitic contra ideii gratuității jocului. De parte de a fi considerat facil ori marcat de neseriozitate, jocul este conceput ca factor funciar, căruia i se analizează valorile euristice, instituționale, strategice, combinatorii, mai ales funcționale în sensul heraclidienei relații *contrarietate–armonie*. Lucrările lui Huizinga și Roger Caillois sunt printre punctele de referință. Discuțiile despre libertatea jocului pot fi extrapolate până la gradul de generalitate al libertății umane, responsabilitatea asumată în respectarea jocului atingând pragul unor căutări analitice intensive. Urmărindu-se natura fenomenului ludic astfel înțeles, se imaginează jocul pe linia direcției lui Jaques Ehrmann. Natura creativ-dinamică a jocului este redată imagistic printr-o reprezentare inspirată, figura geometrică numită *spirală*. Analiza universurilor de acțiune, cea a stărilor, a raportului stabilitate – criză se desfășoară convingător în această reprezentare valabilă la nivelul narării exegetiche, proiectată corect (și geometric) într-o spațializare veridică desfășurată convingător pe cele trei axe semnificative: timp, spațiu, tensiune (p. 110). „Conceperea limbajului în cheie ludic-agonală” se înfățișează ca o reprezentare veridică și viabilă, „plauzibilă în analiza comunicării umane”.

Punctele de *ruptură*, de *tensiune*, de *explosie* (sunt numite ca atare, succesiv, în lucrare) pun în valoare coerența modelului construit. Credem că respectivul model ar fi câștigat mult în substanță dacă ar fi fost intercalate argumentativ și în acest capitol o suită de analize în sensul bine determinat al acelora desfășurate în ultima parte a lucrării.

Semnalăm utilizarea adecvată a conceptului *alteritatei*, a translării metaforice (ușor excesive) a raportului *soft-hard*, a modalității de preluare adekvată și vag distorsionantă în același timp a celor două ipostazieri temporale ale teoriilor wittgensteiniene.

Lucrarea avansează și conform ideii în baza căreia surprinderea adekvată, analitică, a jocurilor de limbaj înlesnește desfășurarea unei „terapii demitizante” efectuate, ca într-un fel de reprezentare tip „bandă Moebius”, ca o răsucire permanentă asupra propriilor gândiri introspective.

Ultimul capitol, al treilea, se oprește asupra valențelor propriu-zise ale interacțiunilor verbale.

În mod evident, lucrările esențiale din domeniu sunt excelente cunoscute, citite, înțelese în spiritul lor și, ulterior, în spiritul cercetării întreprinse, ceea ce reprezintă o distorsionare în sens interpretativ, creativ, adesea neașteptat – prin urmare bine așezat pe direcția ascendentă a unei bune originalități. Sunt consultate titluri esențiale ale culturii occidentale și ruse în același timp, principiul „dialogismului”, la care lucrarea face mereu apel, reflectându-se și astfel, bibliografic deci.

Se poate remarcă aici, în felul critic și bine asimilat al lecturilor esențiale asamblate convingător în ideația volumului, școala de semiotică filologică ieșeană formată în jurul lingvistei Maria Carpoval.

Analizele exemplificatoare ale unor bine decelate contexte dialogice susțin o sumă de aspecte implicate în ultima parte a cărții: raportul agonal–irenic, interacțiunea conversațională în parametrii politeții văzută ca univers verbal reglementat (critica făcută „optimismului” rezultat din teoria lui Kerbrat-Orecchioni conține argumente bine strunite, perfect plauzibile), dimensiunea ritualică a conversațiilor cotidiene.

Polemizând cu Desalles (preluat în carte) și nu cu autorul lucrării, considerăm distorsionantă vizualizarea funcționării limbajului uman exclusiv în cadru dominant informațional, viziune pe baza căreia „vorbirea umană s-ar fi născut din necesitatea indivizilor de a-și afișa competențele informaționale pentru a fi apreciate în jocul formării solidarităților politice” (p. 271). Cu certitudine, această optică asupra obiectului de studiu vine în întâmpinarea descifrării crizelor comunicaționale

contemporane manifestate periodic, la distanțe temporale din ce în ce mai reduse. Optica respectivă are o mare doză de explicit și de relevanță. Absolutizată însă, duce la închiderea alterității în alienabil. O eventuală critică a limitelor unei asemenea perspective i-ar nuanța acesteia unele coordonate care, în perimetru conversaționalului grăbit de tehnici informaționale tot mai performante, duc tot mai frecvent la dispare, la înalte neînțelegeri care ne trimit direct pe cea dintâi treaptă socratică a cunoașterii.

De altfel, din punctul nostru de vedere, incitantul obiect de studiu al prezentei analize nu ar fi avut nimic de pierdut dacă vehemența poziției declarat anti-pozițiviste ar fi fost, pe alocuri, ceva mai atenuată, cu atât mai mult cu cât, de cele mai multe ori, demonstrația se susține pe elemente științifice, profund pozitiviste, excelent stăpâname, adânc inserate în lucrare: este vorba de raportul ontogenie-filogenie, de reprezentările imagistice de natură geometrică, de teoriile retorice ale persuașunii.

Analizele punctuale ale lucrării, conduse cu o bună intuiție și conturând subtexte veridice, vin exact în întâmpinarea mai sus numitului aspect de criză comunicațională. Metafora cognitivă vizualizată drept „construct funcțional” este inspirat și corect poziționată în cadrul perspectivei interacționiste ca vehicul al unui mai mult decât necesar „plus de umanism”, „în rândul oamenilor de știință”.

Volumul de față își propune o revizualizare a naturii intrinsece a limbajului uman prin perspectiva înaltă asupra obiectului de studiu (limbajul uman), prin modalitățile exegetice prin care se susține demersul în decelarea dimensiunii ludic-tensionate a conversaționalului, prin lecturile adecvate unei bibliografii extinse. Proiectul este deosebit de ambicios și, ca în orice analiză exegetică de o asemenea extensiune, tentația vagului infinit fractalizat reprezintă un pericol major. Cartea pe care am avut-o în vedere în discuția de față reușește să ocolească asemenea „non-limite”, desfășurându-se adecvat și argumentat. În acest caz, limitarea introspecției este realizată ca un act mai mult decât necesar, fiind o calitate deosebită a cercetării cuprinse în carte.

Cartea convinge de asemenea prin scriitura bine și frumos strunită. De multe ori talentul întrevăzut în textul exegetic al cărții vine în completarea unei semnificative precizii argumentative.

Analiza limbajului uman *sub specie ludi* se dovedește una dintre cele mai profund relevante întreprinderi prin care se marchează punctual cum, sub semnul banalului familiar, conversaționalul poate detona realitatea cotidiană.

Cristina Florescu

NICOLAE BOT, *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Bot și Ilcana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, 248 p.

Folcloriștii care au beneficiat de o experiență bogată de teren, precum și de clasificarea, inventarierea și arhivarea documentelor etnologice, se disting de restul specialiștilor prin rigurozitate și contextualizarea fenomenului cultural. Fîresc ar fi, în această situație, ca recunoașterea să fie pe măsura profesionalismului, atât de prețios ca model într-o perioadă a diletantismului și a interpretărilor facile și intens popularizate. Din păcate, există cercetători de primă mărime, cum e cazul profesorului Nicolae Bot, despre ale căror contribuții se știu încă prea puține. *Dicționarul etnologilor români* se dovedește și el lapidar, poate din cauza publicării întârziate în volum a materialelor cercetătorului clujean. *Studii de etnologie*, antologia apărută în anul 2008, este îngrijită de fiica folcloristului (ea însăși cadru universitar) și Ilcana Benga, unul dintre discipoli, formată în cadrul Cercului de Folclor de la Cluj. Ar fi fost un bun prilej ca această carte să beneficieze de o prefață în care să se restituie publicului date importante despre opera și activitatea științifică a lui

Nicolae Bot. Cititorului nu îi rămâne însă decât să îl descopere pe folclorist prin tematica și metoda de lucru care l-au caracterizat.

Studiile din acest volum au fost publicate în periodice de specialitate, preponderent în Cluj-Napoca, dar și din București, Satu Mare sau Pancevo, Iugoslavia. „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, „Revista de etnografie și folclor”, „Analele Societății de Limba Română”, „Anuarul de folclor”, „Studii și comunicări” au găzduit cercetările lui Nicolae Bot între anii 1965 și 1987. Din punct de vedere tematic, predomină interesul pentru riturile agrare și convingerile corolare acestora: *Cânepe în credințele și practicile magice românești*, *Contribuții la studiul cântecelelor de seceriș*, *Contribuții la cunoașterea funcției colindelor*, *Funcții agrare ale colindatului și Obiceiuri agrare și pastorale din zona Codrilor Sătmăreni*, studiu care urmărește practicile agrare și pastorale în ținuturile sătmărene ale Codrilor. La acestea se adaugă prefata scrisă de etnolog în deschiderea antologiei *Cântecele cununii*. Volumul se dovedește unitar datorită continuității care există între subiectele abordate, o probă în plus pentru profunzimea unei cercetări determinante să atingă exhaustivitatea. Articolul *Dreptul cutumiar și folclorul obiceiurilor* se aşază în continuitatea preocupărilor pentru colindă și cânepă, cu tot ansamblul de credințe și creații literare, dar, în același timp, face și demonstrația funcției mnemotehnice a folclorului literar. De la creațiile intonate la sărbătorile de iarnă și până la repertoriul nupțial, textul reușește să memoreze și să expună în mod aproape didactic gestica rituală de bun augur, tot așa cum agătașii își cântau legile, după cum aflăm din citatul selectat de Nicolae Bot din screrile lui Herodot.

Metoda de investigare este și ea unitară. Se pornește de la o încadrare amplă a subiectului la nivel bibliografic, istoric și geografic și abia apoi se exemplifică în plan local, concomitent cu epuizarea valențelor pe care le are obiceiul și a conexiunilor posibile cu alte fenomene culturale. Astfel, studiul dedicat comunei Hurezu-Mare din Codrii Sătmăreni poate servi ca model pentru cercetarea monografică a unei localități, tocmai datorită traseului științific deductiv, ce pleacă dinspre general și folosește contextul etnologic pentru a valorifica particularul. Studiile scrise în ultima perioadă la noi se caracterizează, în cea mai mare parte a lor, printr-o insuficientă documentare și încadrare epistemologică, ceea ce duce la frânturi de imagini asupra culturii populare, pulverizată și trunchiată de metoda de lucru impropriu. Maniera riguroasă a analizei lui Nicolae Bot permite glisarea lină, logică și bine argumentată, între specii literare diferite, cum se întâmplă în *Doina – poezie a destinului*, unde cântecele de leagăn ocupă o mare parte din cercetarea minuțioasă, pe baza similitudinilor descoperite la nivel etimologic, melodic, tematic și mitologic. Tot așa, studiul dedicat cântecelelor de seceriș relată între textele obiceiului calendaristic și repertoriul nupțial.

Ambele contribuții despre colinde subliniază principiul *Festum incipium* pe baza căruia se construiesc credințele și obiceiurile de iarnă. Cel dintâi, al cărui subtitlu este *Rituri de ploaie în colinde*, trasează cadrul larg al polifuncționalismului colindelor și îngustează apoi imaginea pe înrăuririle agrare ale textelor rituale. Cel de al doilea material se axează pe simbolistica semințelor aruncate sau dăruite colindătorilor și pe funcțiile colacului, a cărui poveste spusă în *Mulțamita colacului* se leagă structural de puterea apotropaică a textelor despre cultivarea și prelucrarea cânepei. Un alt liant procedural al volumului este bibliografia folosită de Nicolae Bot, formată, atât la nivelul corpusului de texte, cât și al investigației teoretice, din nume ale unor reprezentanți de seamă ai etnologiei și folcloristicii. Petru Caraman constituie un reper constant, citat în special în problematica legată de colinde (temă cu care savantul ieșean și-a susținut doctoratul în Polonia), dar și atunci când este vorba de etimologia cuvântului *doină*. Probabil că Nicolae Bot nu a putut consulta și lucrarea lui Petru Caraman despre legănat și cântecele de leagăn, altfel nu se explică de ce acesta nu a fost citat în analiza funcției legănatului și a refrenelor *nani*, *liuliu* ori *abua abua*. Revenind la colind, despre care Nicolae Bot spune că niciodată „n-a fost unitar tematic, asemenea altor genuri ale folclorului obiceiurilor, ci unitar prin funcția sa de urare și prin stil” (p. 121), trebuie remarcat un alt fapt care a

dus la augmentarea puterii obiceiului asupra vegetației. Până în anul 46 d.Chr., Anul Nou se sărbătorea, la romani, pe data de 1 martie, adică atunci când ocupările agricole stăteau să își reînceapă ciclul. Așa cum a demonstrat Petru Caraman, obiceiurile noastre de iarnă păstrează contextul de credințe al antichității și îl perpetuează în forme individualizate poetic. Riturile de primăvară debutează, aşadar, în mod logic, odată cu anul.

Şezătoarea în zona Năsăudului reprezintă un model de investigare a fenomenului sătesc prin numărul ridicat de sate cercetate și prin epuizarea aspectelor folclorice adiacente. Optsprezece sate și informații din chestionarul redactat și expediat pe teren de Ion Mușlea fundamentează o imagine foarte exactă din punct de vedere antropologic, obținută, așa cum știm deja, prin îngustări succesive ale unui cadru inițial foarte larg. Studiul articulează mai întâi o definiție a *şezătorii*, conturează contextul sociotemporal al performării, tipurile de șezătoare diferențiate de vîrstă participantelor și funcțiile pe care această întâlnire amplă le joacă. Repertoriul luat în discuție de Nicolae Bot uimește prin diversitate și expresivitate, fie că este compus din snoave, legende, basme nuvelistice, cântece lirice sau acte dramatice a căror desfășurare se asemănă foarte mult cu jocurile de priveghi. Cele mai numeroase variante le găsim în cazul practicilor magice cu rol premarital, în continuarea cărora etnologul investighează simbolistica obiectelor folosite la îndeplinirea ritului. Concluzia studiului o aflăm la pagina 46 a cărții: „Dintre obiceiurile noastre, șezătoarea are structura cea mai elastică, fără a-și pierde însă caracterul unitar”.

Cel mai amplu studiu din volum are tot o tematică agrară și apropié cânepe de importanță spirituală și magică a grâului. Preluată de dacii de la scîti în secolele VI–VII î.Chr., cânepa a avut, fără întrerupere, o valoare utilitară semnificativă prin rolul ei în medicina populară și în obținerea textilelor. Etapele de creștere și valorificare a plantei sunt redate de Nicolae Bot atât etnografic, cât și printr-o explicitare permanentă a contextului de credințe, tocmai datorită faptului că operele populare care narează lungul drum al seminței de cânepe până la cămașă au puteri expiatore asupra agenților malefici. Credințele legate de buna înrâurire a creșterii, planul de reflectare oniric și de figura Joimăriței în imaginarul tradițional sunt puse în relație directă cu capacitatele terapeutice ale poveștii cânepii. Demonstrația precisă și limpede susține axioma de la pagina 107: „Magicul derivă din activitatea practică, fiind subordonat și are drept scop sporirea eficienței acesteia”. Cântecele de seceriș, clasificate pe arii geografice de cercetătorul clujean, stau în imediata apropiere a magiei vegetaționale active în folclorul dedicat plantei textile. Se depășește granița tematică a înrudirii dintre cântecele obiceiurilor de vară și cele de iarnă și, în acest context, Nicolae Bot atrage atenția asupra faptului că sensul mișcării de contaminare ideatică și imagistică nu poate fi decât dinspre cântecele de seceriș spre plugușor, ipoteză în sprijinul căreia se poate invoca din nou vechea împărțire a anului. Grijă pentru recoltele îndestulătoare a dus la apariția unui ansamblu de ritualuri și texte foarte bine sudate din punct de vedere structural. Un alt raport evidențiat de etnolog pune în relație poezia nupțială și cântecele de seceriș, cele două tipuri de obiceiuri, familial, respectiv calendaristic, având în comun nevoie de auspicio și mană.

Doina – poezie a destinului este un remarcabil excurs științific asupra unei specii lirice care poate predispune la aserțiuni facile. Nicolae Bot consideră și convinge cititorul că doina este, de fapt, un cântec ritual, iar etimologia cuvântului ne conduce „la limanurile istoriei”, cum îi place autorului să spună, pentru a reliefa un contact cultural dintre vechii lituanieni și dacii. Petru Caraman crede în această legătură dezvoltuită cu ajutorul lui B.P. Hasdeu și al etimologiei propuse de el, iar triada științifică formată transformă ineditul abordării în verdict științific. Apropierea culturală dintre obiceiurile de iarnă din Bucovina și cele lituaniene a fost remarcată și de Ernest Bernea, care a avut în vedere în special Jocul Ursului. Analizată în conexiune cu descântecul și cântecul de leagăn, doina devine un text încărcat la nivel sacru. Nicolae Bot demonstrează și o abilitate deosebită pentru decodarea structurilor arhetipale, de fiecare dată când contextul literar î-o permite. Legănarea în

codru, un motiv foarte frecvent în basme și prezent în colinde într-o formă devenită marcă a inițierii feminine, este legată, prin cântecul de leagăn, de practica doinirii, iar demersul științific nu este doar edicator, ci și captivant.

Indiferent de studiul prin care descoperim preocupările lui Nicolae Bot, activitatea sa științifică se caracterizează printr-o exemplară ancorare în folclorul obiceiurilor și în realitatea vie a mentalului popular, ceea ce reprezintă formula exactă prin care adevărul etnologic este pronunțat. Cunoașterea bibliografică minuțioasă, intuiția modelelor originare și metoda de investigare riguroasă îl impun pe Nicolae Bot ca reper în domeniu și totodată ca argument pentru complexitatea tematică și structurală ce trebuie stăpânită de un etnolog.

Adina Hulubaș

ADINA HULUBAŞ, *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 348 p.

Lucrarea de față, integrată în colecția „Ethnos” a editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, reprezintă pragul inițiatic doctoral trecut de către autoare, respectând reflexul originalității și cerința îmbogățirii literaturii de specialitate cu o abordare nouă a textului folcloric. Sugestia îi este oferită de o remarcă a lui Mircea Eliade, care vorbea despre dispariția realității rituale a inițierii din manifestările tradiționale europene. Tot istoricul religiilor atrage atenția, cu voce oraculară, că urme ale acestora pot fi regăsite doar în universul imaginar al popoarelor arhaice. Încrezătoare în forțele occulte la nivelul de profunzime al folclorului românesc, Adina Hulubaș pornește pe calea deschisă de savantul român, beneficiind de formarea profesională dobândită ca etnolog în cadrul Departamentului de etnografie și folclor al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, pe de o parte, iar pe de alta de mentoratul renumitului stilistician Dumitru Irimia.

Analiza pornește de la poveste, pentru a se integra apoi în realitatea cotidiană specifică satului, în care Tânărul căruia îi sunt menite colindele este investit cu un destin excepțional. De aici, fiind trasată linia continuă care duce de la mit la real, speciile folclorice rituale se îmbină cu cele literare, pentru a reflecta împreună scena unui moment inițiatic, unic pentru fiecare dintre protagoniștii chemați să-l trăiască. De asemenea, autoarea pornește de la analiza modului în care este creionat arhetipul solar în texte folclorice. Identitatea solară a neofitului excepțional este una și aceeași, dar diversă prin modalitățile de exprimare la nivelul textului. Dintre acestea menționăm: nașterea miraculoasă, emblema astrală, metalele prețioase. Inventarul simbolurilor și al însemnelor sacruului din imaginarul tradițional românesc acționează întotdeauna sub această caracteristică a sensurilor convergente. Adina Hulubaș surprinde un erou în mișcare, ale cărui acțiuni, mai mult decât simbolurile care-l înconjoară prin naștere, au aceeași funcție de a explica destinul mirific al eroului, un destin întru acțiune, și nu o pură identitate virtuală a lumii. Prin urmare, atributul solar se asociază cu dinamismul feciorului, spre deosebire de fecioară, care se înscrise sub semnul staticului. Observăm că trăsăturile definitorii ale celor doi poli ai inițierii (masculin și feminin) fac parte din sistemul binar al clasificărilor primitive, ceea ce integrează cu certitudine traseul inițiatic în centrul imaginarului tradițional.

Autoarea urmărește cu atenție traseul inițiatic al neofitului, obligat să suporte mai întâi ruptura, cu efecte psihosociale, de centrul lumii sale. Sunt creionate astfel reperele toponimice de esență rituală ale necunoscutului, văzut prin prisma „valențelor unei cufundări în subconștient” (p. 87): pustiul sau poteca. Locuri vulnerabile, cu funcție de prag, acestea vor face trecerea spre spațiul inițiatic sacrilizat, reprezentat de câmpie, pădure, munte. Identitatea terifiantă a locului în care mezinul va înfrunta necunoscutul este sporită de apariția ființelor care fac parte din bestiarul arhetipal. Aceste prezente sunt integrabile în două

dimensiuni esențiale ale lumii, cea telurică sau cea acvatică, cărora le corespund și cele două ocupații ancestrale pe care Tânărul trebuie să le dețină: vânătoarea și pescuitul.

Acțiunile Tânărului pornit să-și împlinească destinul (zugrăvit în vorbele blasfematoare ale mamei sau în promisiunea celor doi părinți împărați la nașterea pruncului al căruia plâns cosmic nu mai conținește) fac parte din zodia mișcării, a încercărilor imposibile, a actelor de refacere a lumii. Relaționarea sa dublă cu regnul animal și vegetal este subliniată pertinent de către autoare și pusă în legătură cu totatismul unei epoci mereu actuale, aşa cum este și tiparul inițiatic. Greu de înțeles pentru logica binară obișnuită ar fi faptul că, parte a acestui palier astral al lumii fenomenele, feciorul va înfrunta tocmai animalele solare care-i sunt consubstanțiale (leul, cerbul). Însă, în logica specială a mitului, implicarea ofensivă în existența animalelor sălbaticice este condiția initierii, acestea reprezentând de fapt sursa directă a puterilor neobișnuite pe care luptătorul le va dobândi. Comensualitatea care urmează uciderii pecetluiește legătura rituală a Tânărului cu forța animală.

Înghiętirea „pe jumătate” din balada *Şarpele* este un alt mod de intrare în contact cu divinitățile totemic, care privilegiază renașterea simbolică, prin „mișcarea inversă față de nașterea umană” (p. 152). Demn de subliniat este aici excursul despre trecerea de la sacralizarea reptilei în epoca arhaică la demonizarea ei în imaginariul creștin. Astfel, șarpele totemic devine balaurul care cade sub sulița apărătorului credinței, iar motivul înghițirii se apropiе de cel al vânătorii. Se are în vedere și asemănarea cu mitul biblic al lui Iona, în care neofitul stă în pântecul monstrului, remarcată în balada *Jāman-crai*. Analizat în acest context, episodul veterotestamentar se arată a fi o variantă târzie a unui rit inițiatic de o impresionantă vechime.

În același context, de discernere a urmelor ritului occultat în limbă, este demnă de remarcat analiza unor nume de eroi, din care va reieși statutul de predestinați al acestora. Personaje din basme (Tei-legănat, Cenușotcă, Busuioc) sau din balade (Mistricean, Antofită) sunt, se arată aici, avatare mitice ale feciorului căruia îi este dedicat cântecul augural de la sărbătoarea solstițiului de iarnă. Adaptarea onomasticiei, întâlnită și în descântece, este în măsură să demonstreze vitalitatea funcției magice a folclorului românesc. Intercorelarea speciilor prin intermediul valenței magice de identificare a fiecărui destinatar în parte se întâlnește cu desăvârșirea maritală care este, până la urmă, scopul inițierii. Aceeași finalitate nupțială este vizată de colindele de fată și de flăcău, fapt subliniat de profesorul Petru Caraman în *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. De altfel, în capitolul de concluzii al lucrării, este subliniată „simultaneitatea procesului ritual pentru fată și fecior” (p. 301). Mizând pe cooperarea textelor la nivel semantic sau, aşa cum sună titlul unui subcapitol, pe „structuri și funcții comune speciilor”, Adina Hulubaș are de multe ori ocazia să reflecteze asupra efectului cumulard al literaturii populare și al folclorului ritual. De aceea, hierogamia mirifică din finalul basmului se întâlnește cu împlinirea fericită a vânării ciutei din orațile de nuntă și cu tabloul augural din colinde.

Deși în prima parte a lucrării este urmărită transformarea polului masculin, acțiunile inițiatice ale fetei nu pot fi separate, în plan ritual, de cele ale feciorului. De pildă, Iovan Iorgovan este ajutat să pătrundă pe tărâmul misterului de către „fata sălbatică”. Spre deosebire de traseele urmate de erou, ale căror urme sunt surprinse într-un mare număr de specii folclorice (colinde, balade, basme, orații de nuntă), sugestiile simbolice referitoare la parcursul tinerei sunt mai puțin vizibile. Totuși, grație atenției autoarei, o două parte a volumului oferă complementul necesar, și anume riturile care au în centru femininitatea incipientă. Prin urmare, și fecioara trebuie să stăpânească îndeletnicirile specific feminine: țesutul, cusutul, *chindisitul*, aşa cum eroul este introdus în lumea ocupațiilor masculine. Polaritatea se continuă în specificul regimului nocturn și lunar, în care se desfășoară procesul inițiatic al fetei. Interesantă este analiza, în contextul comparației cu riturile funebre, a situației eroinei sub incidența doliului alb. „Fata dalbă” este supusă, ca și Tânărul înghițit, unei morți simbolice, traseele celor doi putând fi asimilate simbolurilor Marii Treceri (p. 201). Bine-venită este observarea izomorfismului *mormânt-leagăn*, dată fiind imaginea recurrentă în textele folclorice a fecioarei purtată între coarnele cerbului „ca-ntr-o corabie a lui Charon spre moarte” (p. 222). De asemenea, esența

rituală a călătoriei va fi descrisă într-un consistent capitol în care sunt puse alături valorile inițierii și cele ale trecerii spre lumea de dincolo: „Călătoria reprezintă alegoria inițierii, căci ea cuprinde toate datele simbolice ale acesteia: ieșirea din familial, probele drumului, întâlnirile revelatorii, lupta cu monstrul și revenirea în Cosmos...” (p. 257). Avem impresia că este descris aici nu doar traseul inițiatic al mezinului plecat de la vatra părintească, ci și plecarea „dalbului de pribegie” descrisă în cântecele funerare.

Ieșirea din cotidian nu mai presupune în acest caz călătoria spre capătul lumii, ci construiește un tablou static al recluziunii, alcătuit din indicii ale înzestrării fetei. Dintre acestea, culesul plantelor magice este atât una dintre ocupările inițiatice feminine, cât și o trimitere la simbolul vegetațional și al nubilității. Nu întâmplător și eroul din basme este obligat să dovedească, în seria probelor vitejești, șicsușința de a provoca rodul fabulos prin concentrarea într-o singură noapte a ciclului agricol. Cântecul mirific al protagonistei, perceput ca o vrajă de dragoste adresată puterilor numenale indică o altă trăsătură excepțională. Aici, Adina Hulubaș găsește punctul comun între îndeletnicirile învățate de către eroină în valoarea lor cosmogonică și ordonatoare a lumii. Țesutul ca activitate creatoare culminează în maternitatea fabuloasă prezentată în basmele românești. Totuși, aducerea pe lume a pruncilor mirifici nu încheie cîclul inițiatic al mamei, ci chiar deschide o nouă dimensiune a luptei cu principiile malefice care se opun recunoașterii acestei calități.

O cu totul altă față a maternității este cea surprinsă în episodul din baladele cu tema „blestemului mamei”. O necesară perspectivă psihanalitică explică faptul că inițierea fețorului în tainele lumii presupune „distrugerea imaginii securizante a mamei” (p. 250). O nouă ieșire din normele logicii obișnuite îi permite autoarei să înțeleagă de ce este necesară alungarea fețorului de către mamă spre necunoscut și malefic. La fel, motivul *camerei interzise* funcționează invers decât sugerează planul de suprafață al poruncii, căci neofitul este determinat astfel tocmai să comită greșeala. Un rol direct au *maestrii inițiatori* și *ajutoarele năzdrăvane* cărora li se dedică subcapitole speciale. Din galeria impresionantă de figuri se desprinde imaginea *babei* (Sfânta Vineri sau Sfânta Dumineacă din basme) – de data aceasta „o ipostază a maternității atotcunoscătoare” (p. 276). Funcție ritual-didactică au însă și instanțe conotate negativ de canonul creștin, cum sunt *diavolul*, *șarpele* și chiar *zmeul*, fapt ce întărește ambivalența păgân-creștin a unor personaje folclorice. În plus, doar Dumnezeu și Sfântul Petru vin să inducă o aură creștină în grupul de maestri inițiatori care populează basmele sau legendele populare, fiindcă majoritatea acestora, la care se adaugă prezențele care-l sprijină pe neofit, provin din inventarul totemic: calul, leul, cerbul, lupul, vulpea, ciocârlanul, cocoșul, știuca, corbul și.a. Totuși, relaționarea fețorului cu aceste animale mitice se sprijină în special pe capacitatele lui de a le asculta sfaturile, de a le recunoaște și uneori chiar de a le salva. Cheia demersului hermeneutic este de a se sublinia conștientizarea proprietăților forțe ale eroului sau ale eroinei și nicidcum simpla juxtapunere a unor puteri din afară.

Ultima parte a volumului este dedicată, în exclusivitate, analizei structurilor stilistice ale textului folcloric. Detalierea pe niveluri a rolului expresiei în definitivarea semantică rituale completează de fapt o întreagă serie de remarcări de finețe care se regăsesc pe tot parcursul lucrării. O atenție specială este acordată valorilor contextuale pe care le îndeplinesc timpurile verbale. Specializarea și schimbările de nuanțe semantice ale acestora indică modul în care forma este obligată să țină cont de necesitățile speciale ale fondului. De pildă, condiționalul sau conjunctivul prezent au de multe ori semantică de imperativ, mai ales când replicile aparțin unor ființe din planul sacru. Figurile de stil sunt explicate tot ținându-se seama de rolul lor în creionarea unei anumite atmosfere poetice și de faptul că, în textul folcloric, limba populară este congeneră exprimării unor adevăruri rituale al căror nivel performativ s-a pierdut. Limbajul plin de înțelesuri al folclorului românesc este purtat astfel către universalitatea mitului inițiatic.

IOAN CHINDRIŞ, NICULINA IACOB, *Samuil Micu în mărturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Galaxia Guttenberg, 2010, 648 p.¹⁴

Cartea apărută anul trecut la Editura Galaxia Guttenberg sub egida Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca Academiei Române, semnată de editorii Ioan Chindriş și Niculina Iacob și intitulată *Samuil Micu în mărturii antologice*, este rezultatul unei responsabile și atente munci de selecție a celor mai reprezentative texte în care se reflectă personalitatea și activitatea iluministului Samuil Micu.

Volumul antologic, ce însumează mai bine de 600 de pagini, este conceput ca o prezentare a dominantelor muncii științifice a cărturarului ardelean, aşa cum reiese aceasta din textele pe care le-a lăsat posterității, în funcție de prioritățile autorului însuși în ceea ce privește ariile de preocupări în care a activat, criteriul de alegere a textelor fiind nu unul cantitativ, ci unul ierarhizant, axiologic. Este vorba de teologie, filologie, istorie, filosofie, beletristică. Dificultatea demersului științific realizat de editori este subliniată chiar în paginile referitoare la metodologia ediției: „Întocmirea unei antologii succinte dintr-o operă vastă constituie un exercițiu dificil. Elementul subiectiv este de neînlăturat, depinzând de motivațiile care îl animă pe cel care face selecția textelor” (p. 30).

Dorindu-se o oglindă a unei personalități incitante, dar nu suficient de bine abordată în întregul preocupărilor sale intelectuale, despre care se vorbește în formule alese, de genul „Ultimul cronicar și primul istoriograf”, volumul debutează cu o documentată schiță biografică, intitulată definiitoriu *Samuil Micu: o mărturisire în texte*. Fără a afecta în vreun fel suficientă distanță critică față de obiectul cercetării, se observă încă din startul lucrării aerul empatizant și faptul că demersul editorilor este unul făcut din pasiune și interes față de personalitatea lui Samuil Micu, „corifeul iluminist” (p. 8), „om cu adevărat deplin al culturii românești” (p. 19), ce înnobilează, alături de contemporanii săi transilvăneni, colegi de direcție, prioritatea culturală a Ardealului secolului al XVIII-lea.

Bibliografia ediției este una amplă și atent întocmită, utilizându-se mai cu seamă sursele primare din opera intelectualului iluminist, antume și postume, apoi manuscrisele edite și inedite, reeditări, precum și selecții din referințele mai importante. Intenția expusă în cuvântul preliminar – *Notă asupra ediției* – și cuprinsă explicit încă din titlul lucrării este aceea de a alcătui o antologie care, departe de a avea pretenția de integralitate, lucru imposibil luând în calcul vastitatea operei autorului, și-o asumă pe cea totalizatoare, în sensul creării unei imagini pertinente și corecte despre personalitatea acestui intelectual, minimalizată adesea de un discurs exegetic superficial, nefundamentat critic pe concretețea textului. Apărând astfel ca o invitație la alcătuirea unei necesare ediții complete a operei autorului, volumul, prin modul în care este conceput, își atinge obiectivul central, acela de a evidenția valențele multiple ale activității cărturărești a lui Samuil Micu, prin prezentarea textului ca o imagine a gândirii celui ce l-a scris.

Nota asupra ediției expune sistematic fundamentele metodologice ale cărții, printr-un demers hermeneutic preliminar, de expunere a domeniilor de activitate mai importante, ilustrate parțial prin textele antologiate, cuprinzând totodată și referiri legate de alegerea surselor, scopul ediției, precum și modalitatea de transcriere a textelor care în volum sunt în totalitate în limba română, unele ca traduceri din limba latină. Cartea se încheie cu un extins aparat de note explicative și comentarii, însumând aproximativ 100 de pagini, în care sunt puse în discuție chestiunile problematice referitoare la operele cuprinse fragmentar în volum și un glossar cu sintagme și cuvinte ale căror forme ori sensuri au fost considerate mai puțin accesibile cititorului, fie el nespecialist ori chiar profesionist. Textele sunt grupate în paisprezece diviziuni, după criteriul tematic, fiecare având câte un *motto* bine ales din opera autorului, care trimite la substanța ideatică a scrierilor și la însăși intenția scrierilor sale.

¹⁴ Lucrarea a apărut cu sprijin finanțier în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, program la care autoarea recenziei participă.

Exemplificăm câteva dintre aceste titluri de capitulo: *Această a noastră osteneală – Biblia de la Blaj*, *Credința cea adevărată nu să poate însela* – proză religioasă, *Întâia vorbire* – gramatică, *Istoria este dascălul tuturor lucrurilor* – proză istorică etc. Nu vom realiza în continuare o analiză exhaustivă, de conținut, care ar constitui practic substanța unui articol monografic despre opera lui Micu, ci vom urmări textual aspectele esențiale care definesc statura intelectuală a autorului, ca o adevărată carte de vizită a acestuia.

Antologia propriu-zisă debutează cu texte care surprind preocupările teologice ale lui Samuil Micu, cea mai importantă contribuție a cărturarului în cultura românească fiind traducerea *Vechiului Testament*, versiune care a fost numită mai târziu în literatura de specialitate *Biblia de la Blaj* sau *Biblia lui Micu*. Fragmentele biblice sunt reprezentate de patru cărți veterotestamentare – *Cartea Ruth*, *Cartea Pildelor*, *Cântarea lui Solomon*, *Cartea Iudithei* – însoțite de predosloviile traducătorului. Aceste cuvântări trădează, la o analiză atentă, pasiunea autorului pentru cercetarea și respectarea adevărului istoric. Astfel, Micu urmărea lămurirea unor chestiuni controversate, legate de istoria canonului biblic în Biserica Răsăritului, de timpul și spațiul real al întâmplărilor biblice, demonstrarea veridicității anumitor fapte ori explicarea caracterului simbolico-alegoric al altora (ca în cazul *Cântării lui Solomon*). Fără îndoială că traducerea biblică este de la sine indicul apetenței filologice a semnatarului ei, conștient de realitatea evoluției diacronice a idiomului național și de necesitatea realizării unei noi traduceri adaptate la realitatea lingvistică contemporană, istoria receptării acestei traduceri, surprinsă succint de editori în notele explicative, cuprinzând numeroase referiri la veleitățile filologice pe care cărturarul le dovedește prin traducerea acestui text. În continuarea textului biblic volumul cuprinde, din sfera preocupărilor teologice ale autorului, sub titluri generice, proză ascetică, orații funebre, proză religioasă, prin traducerea lucrării lui Thomas de Kempis, *Imitatio Christi* și *Cartea de rugăciuni*, cu un rol important în impunerea alfabetului latin în scrierea limbii române. Fragmentul de proză ascetică este de fapt o lucrare teologică de tinerețe, tradusă sub titlul *Cuvântare despre posturile beseariciei grecești și răsăritului* și publicată în latinește sub formă epistolară, reprezentând o expunere exegetică documentată a perioadelor de post din Biserica Orientală. Argumentele din istoria bisericii universale, din lucrările patristice și justificările constante de ordin dogmatic indică pe deplin calitatea de teolog, pe care editorii i-o conferă în paginile de început ale volumului.

Un conținut explicit teoretico-filologic au paginile ce cuprind fragmentele din *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, reprobusă în latinește la rubrica de note finale, cu secțiunile din care reiese intenția evidențierii caracterului latin al limbii materne, inclusiv sistematic pe lângă elemente de ortografie în alfabet latin, indicații detaliate de natură fonetică și un adevărat ghid de conversație, cu o dimensiune pragmatică evidentă – *Modi loquendi de iis rebus, guae seaeplius veniunt in sermonem* (în traducere, *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*). Pasiunea pentru filologie a autorului este întregită și de preocupările sale lexicografice, *Dictionarium valachico-latinum* fiind, așa cum se afirmă și în capitolul de *Note și comentarii*, mai mult decât un instrument de lucru, în sensul în care erau percepute lexicanele contemporane, autorul având în intenție tezaurizarea în întregime a lexicului românesc.

Calitatea de istoric a cărturarului este conferită de o vastă operă rămasă în manuscris după moartea acestuia și editată postum, însă doar parțial. De nimeni contestată și adesea evidențiată de posteritatea sa critică, calitatea de istoric este ilustrată în primul rând de lucrările fundamentale reproduce fragmentar în paginile antologiei în discuție – *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor* și *Istoria catehetică*, ultima prezentând într-un stil facil, didactic și într-o manieră dialogică, problemele controversate legate de istoria și identitatea românilor din Ardeal. Fără a intra în detaliile de conținut, e de remarcat în lucrarea dedicată istoriei românilor stilul narării, care deși nu se îndepărtează de cerințele de gen ale cronicii istorice anterioare, pe care desigur o cunoaște în parte, păstrându-și

oralitatea mai ales în secțiunea contemporană referitoare la istoria episcopiei din Ardeal, este unul mai sobru, cu mai puține elemente de natură beletristică, plastică. Erudiția cărturarului se remarcă și din preocuparea pentru cultura autohtonă scrisă ce îl precedă, realizând în *Bărbați învățați din neamul românilor* o expunere succintă a scriitorilor pe care i-a cunoscut din cercetările personale, opera reprezentând prima încercare de istorie literară din cultura noastră.

Pe lângă preocupările teologice, filologice și de istorie națională ori bisericească, Samuil Micu se remarcă și ca un om al condeiului, versificator de poezie religioasă, traducător de proză fantastică (*Istoria adevărată a lui Lucian de Samosata*), talentul scriitoricesc al autorului evidențiindu-se și în corespondența sa cu personaje importante ale timpului, în special clerici. Semnificative detalii de epocă, realități socioculturale locale, secondeate de indicații referitoare la intențiile și conținutul operelor sale edite ori aflate în manuscris, toate acestea într-un stil epistolar nu lipsit de eleganță și într-o limbă literară îngrijită, fac din scrisorile reproduse în finalul antologiei o secțiune foarte incitantă. Nu mai puțin interesante sunt paginile cu substanță filosofică reprezentate de *Ethica sau învățatura obiceaiurilor*, în care Micu dovedește o gândire sistematică, evidențiată și în modalitatea de fragmentare formală a conținutului, opera scoțând la iveală înainte de toate formația sa de teolog, prin indicațiile de morală creștină încorporate în substanță ideatică a textului.

Concepțut din dorința de a projecța imaginea activității cărturărești a lui Samuil Micu, volumul *Samuil Micu în mărturii antologice* reușește să își atingă obiectivele expuse încă din startul lucrării: acela de a invita la o lectură reflexivă a textelor marelui iluminist ardelean și de a face ca o operă să mărturisească de la sine despre statura intelectuală a autorului său.

Elena Spiridon

CRISTINEL MUNTEANU (ed.), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iași, Editura Institutul European, 2007, 366 p.

În anul 2007, la cunoscuta editură ieșeană Institutul European, a fost publicat, în editarea competentă a lectorului universitar dr. Cristinel Munteanu, volumul intitulat *Discursul repetat între alteritate și creativitate*. Este, mai întâi de toate, un volum omagial, care a luat naștere din dorința unor foști sau actuali doctoranzi ai domnului profesor Stelian Dumistrăcel de a sărbători într-un fel special împlinirea vîrstei de 70 de ani ai celui care a avut o contribuție decisivă la formarea lor ca cercetători dăruitori studiului limbii române și care, pe unii, continuă să-i întrețină în atmosfera unei școli coșeriene de la Iași având ca preocupare „Tehnica liberă a vorbirii și discursul repetat”.

Așadar, volumul abordează, în general, problematica, originală și incitantă, a conceptului coșerian de „discurs repetat” ca expresie a universalilor lingvistice în discursuri din diferite domenii ale comunicării, constituind prima prezentare de ansamblu a rezultatelor cercetărilor întreprinse pe tema anunțată în titlu de profesorul de la Iași și de elevi ai acestuia, Stelian Dumistrăcel fiind cel care a lansat și a dezvoltat, în literatura românească de specialitate, această perspectivă de analiză a limbajului, cu proiecții asupra stilurilor funcționale ale limbii și asupra discursului publicistic¹⁵.

Structural, volumul este alcătuit din două părți precedate de o *Prefață*, semnată de editorul volumului, și de un *Preambul*, în care este reluat discursul magistrului Eugeniu Coșeriu *Principiile*

¹⁵ Cercetările realizate până acum de către Domnia Sa s-au materializat, pe lângă publicarea a numeroase studii în reviste de specialitate și cu profil cultural, în apariția a două volume tematice: *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Institutul European, 2006, 276 p., și *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentăția instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, 392 p.

lingvisticii ca știință a culturii, prezentat la deschiderea Colocviului omagial „Eugeniu Coșeriu – un mare lingvist contemporan”, desfășurat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în perioada 13–17 aprilie 1992, expunere din care reamintim câteva enunțuri ce au guvernat și orientarea contribuțiilor publicate în volumul de față:

„Este vorba de principiile fundamentale ale lingvisticii, într-un sens ale lingvisticii mele. Însă, tocmai pe baza acestor principii, principiile însăși nu sunt numai principiile unei lingvistici personale, adică a mea, ci, în același timp, – și trebuie să fie de datoria omului de știință să afirme și să credă aceasta –, sînt principiile lingvisticii pur și simplu, fără adjective și fără personalizări [...]. Principiile sunt, ca de obicei cînd este vorba de principii, puține; sunt numai cinci, anume: principiul obiectivității, principiul umanismului, principiul tradiției, principiul antidogmatismului și principiul binelui public sau al responsabilității social-culturale” (*Omul și limbajul său. Studia in honorem Eugenio Coșeriu*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, t. XXXVII/XXXVIII, secția III e, Lingvistică, 1991–1992, p. 11).

Participarea la demersul omagial de față se declară și se dovedește, prin urmare, ca ținând de această viziune generală și de lecția Coșeriu de metodă, după care cercetarea trebuie să fie *critică, recuperatoare și integratoare*, precepte pe care profesorul Stelian Dumistrăcel le-a transmis într-un mod creator studenților, masteranzilor și doctoranzilor pe care i-a format.

Ceea ce atrage atenția în mod plăcut este însăși concepția, originală, de volum omagial cu care suntem confruntați: partea de omagiere propriu-zisă a sărbătoritului (a II-a) este precedată de aceea în care însuși omagiul, alături de elevii săi, își revendică apartenența la o școală, găsind, astfel, prilejul de a-și manifesta recunoștința față de personalitatea științifică și umană pe care o consideră o adevărată instituție tutelară. Aceasta este, aşadar, semnificația primei părți a volumului, intitulată, de altfel, chiar *Întru omagierea Magistrului Eugeniu Coșeriu și care cuprinde două secțiuni*.

În prima dintre acestea, cu titlul *În spiritul principiului tradiției*, au fost publicate trei articole care, fiecare în felul său, ilustrează intenția mai sus formulată. Astfel, Stelian Dumistrăcel, în reexaminarea funcțiilor limbajului, pornește de la reevaluarea coșeriană a punctului de vedere Bühler cu privire la funcția „de apel”, iar, în ceea ce privește „faticul”, aprofundea z viziunea celui care a lansat acest concept, antropologul Bronisław Malinowski (*Revenirea la fondatori: «faticul» din perspectiva funcției «de apel» a limbajului și a delimitării stilurilor «funcționale»*); Cristinel Munteanu este autorul unui articol în care tema coșeriană a discursului repetat este particularizată în domeniul frazeologiei (*Sinonime frazeologice obținute prin procedeul variației sinonimizative*); la rândul său, Petronela Savin propune o vizionă sintetică privind relația magistru – discipol (*De la Eugeniu Coșeriu la Stelian Dumistrăcel pe terenul «discursului repetat»*).

Cea de a doua secțiune adună, sub genericul *Discursul repetat și tehnica liberă a vorbirii. Aplicații coșeriene*, articole semnate de actuali și foști doctoranzi ai profesorului nostru, ale căror contribuții, de regulă părți din tezele de doctorat ale autorilor, se înscriu într-o sferă largă de investigare a conceptului de „discurs repetat” atunci când au ca obiect principal de studiu sau ca parte componentă a tratării frazeologiei (problema modelelor frazeologice în limbile română și germană – Casia Zaharia; contestația, mai mult sau mai puțin gravă sau numai ludică, în planul vieții spirituale, prin analiza termenilor referitor la cult în frazeologia românească – Monica Bilaucă), dar mai ales atunci când aparțin temei generale a școlii coșeriene de la Iași, „Tehnica liberă a discursului și discursul repetat”.

Distinctii formulate de prof. Stelian Dumistrăcel privind cercetarea enunțului aparținând discursului repetat folosesc cu intenții de performanță discursivă, în formă „canonică” sau restructurată, după regula „quadripartita ratio”, sunt proiectate în domenii ale persuasiunii și manipulării, în special în publicistică: titrare, între informativ și incitativ, sau din perspectivă comparativistă între presa română și italiană (Ştefana-Oana Ciortea-Neamțiu, respectiv Harieta Topoliceanu), actualizarea prin „deraiere” (Ionel Apostolatu), analiza formală (Constantin Mărcușan).

Este investigat și domeniul publicității (analiza retoricii și pragmaticii acestuia respinge evaluări encomiastice la adresa virtuozității tehnice a „publicitarilor” – Brîndușa Amălăncii), ca și cel al discursului politic (clișeele campaniilor electorale – Ionel Illoae). În sfârșit, la un alt aspect tipic coșerian trimit articolele care urmăresc utilizarea unor ipostaze ale discursului repetat în stilul becleristic (Gina Necula, cu privire la limba de lemn în proza literară românească din decenile al VI-lea și al VII-lea, din secolul al XX-lea, și Ileana Alexandrescu-Voicu, analizând funcția intertextuală a discursului repetat în *Levantul* lui Mircea Cărtărescu).

La această secțiune, de „aplicații”, participă și Stelian Dumistrăcel (*Însemnări din perspectiva deontică a limbajului*, pornind de la principiul responsabilității social-culturale), ca și Cristinel Munteanu (*Un vechi precursor al lui Eugeniu Coșeriu în privința tehnicii colajului: [Pseudo]Hermogenes din Tarsus*).

Partea a II-a a volumului, reprezentând secțiunea omagială, se bucură, de asemenea, de o proiecție aparte. Se înscrie, totuși, în tradiția publicațiilor de acest gen interviul pe care sărbătoritul I-a acordat editorului volumului, Cristinel Munteanu (fost doctorand al profesorului). Este un interviu de suflet, un interviu cald, o discuție sinceră între doi oameni care împărtășesc o dragoste comună: limba română. Lăsăm cititorului plăcerea de a descoperi prin lectură tot farmecul mărturisirilor pe care Profesorul Dumistrăcel le face despre profesia și despre preocupările sale, despre părinți, care l-au crescut în spiritul respectului muncii și al responsabilității sociale, despre profesorii și marii prieteni care i-au fost modele, ca și despre cei care, la rândul lor, și-au făcut din Domnia Sa un model de urmat. (Mărturisesc aici, cu multă mândrie, că mă număr și eu printre foștii studenți și masteranzi pe care domnul profesor Dumistrăcel i-a îndrumat la Facultatea de Litere de la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați).

Trei secțiuni constituie această parte omagială, pe care le prezentăm sumar în cele ce urmează.

Cățiva colegi și prieteni, de la Iași și din alte centre universitare din țară, semnează, la rubrica *Crochiiuri*, portrete substanțiale ale sărbătoritului (Dan Mănuță, Mircea Ciubotaru, Ion Horia Bîrleanu), unele dintre acestea cuprinzând și schițe de analiză a operei, cum este cel semnat de prof. Vasile Țâra, de la Universitatea de Vest din Timișoara (*O remarcabilă și distinctă personalitate a lingvisticii românești*) sau de Eugen Beltechi, cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române (*Unul din cei mai avizați specialiști în problematica dialectologiei*). Cuvinte de caldă prietenie și gratitudine cuprind scrisoarea omagială din partea Facultății de Filologie de la Universitatea „Alecu Russo” din Bălți, instituție de învățământ superior la care prof. Stelian Dumistrăcel a fost invitat pentru un ciclu de lecții „Frazeologia românească și «discursul repetat»” (mai, 2003).

Într-o a doua secțiune, intitulată *Opinii asupra operei prin recenzii sau prezentări ale cărților publicate*, au fost preluate, preponderent selectiv, analize și aprecieri în legătură cu șase volume de autor ale sărbătoritului, tipărite între anii 1978 și 2006, semnate, printre alții, de Al. Graur, Haralambie Mihăescu, Elena Comșulea, Dorin Urițescu, Lucia Cireș, Rodica Zafiu, Petru Zugun, Dan S. Stoica, Cristinel Munteanu. Un loc aparte printre acestea îl ocupă analiza vastă și aplicată, cuprinzând impresionante aprecieri venite de la un coleg cercetător de teren el însuși, Mircea Ciubotaru, cu privire la monografia *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Iași, 1997, 453 p.), la realizarea căreia Stelian Dumistrăcel i-a avut colaboratori pe foștii săi studenți de la Iași Doina Hreapă și Ion Horia Bîrleanu.

În sfârșit, a treia secțiune reprezintă un *Complement documentar*, cuprinzând, în primul rând, lista publicațiilor sărbătoritului (autor a 9 volume, coautor și colaborator/ la 12 volume; studii, articole, recenzii, comunicări științifice), din domeniile [a] *Dialectologie (română și generală)*, *Geografie lingvistică*; [b] *Istoria limbii, limbă literară, stilistică*; [c] *Etnolingvistică, din perspectiva antropologiei culturale*; [d] *Pragmatică lingvistică – comunicare jurnalistică* (aproximativ 300 de titluri). Sunt

publicate, selectiv, subsumate unor rubrici, și titluri de articole reprezentând preocupări de cultivare a limbii, intervenții pe teme de cultură, portrete, evocări și, cu titlul de „mostre”, chiar din domeniul propriu-zis al publicisticii, apărute în reviste de cultură și în cotidiene la care prof. Dumistrăcel a deținut, uneori ani de-a rândul, rubrici săptămânaile, o activitate pe care o continuă și astăzi.

Spre deosebire de tradiția în materie de volume omagiale, un *Curriculum vitae* și o listă de *Referințe biobibliografice* privitoare la sărbătorit sunt publicate în ultima secțiune a volumului, în care se găsește și un grupaj de fotografii și fotocopii, ce oferă, cu discreție, posibilitatea de a afla și aspecte ale vieții particulare ale Omului Stelian Dumistrăcel.

Pentru a ilustra optica și expresia aprecierii unuia dintre inițiatorii acestui demers editorial, recurgem la concluzia textului servind ca prefată a volumului, *Omul ca și limbajul*, semnat de editorul volumului, Cristinel Munteanu, fost student și doctorand al lui Stelian Dumistrăcel, care își omagiază profesorul printr-o comparație și prin câteva considerații formulate în registru coșerian, pe care niciun recenzent nu le-ar putea rata și pe care le considerăm potrivite pentru a încheia prezentarea de față:

„Si Eugeniu Coșeriu și Stelian Dumistrăcel ilustrează un [...] principiu paidetic revelat de înțelepciunea vechilor greci, «care aveau darul de a se minuna de lucrurile pe care alte neamuri le luau ca atare» [se face referire la cuvântul *rhythmisomai* ‘a ritma un Tânăr’].

Comparația omului cu limbajul se poate extinde la o adevărată «alegorie» pe temeuri aristotelice (din perspectiva filozofiei limbajului), pentru care sunt necesare câteva distincții:

[1] primului nivel, acela de *logos semantikós*, îi corespunde Omul Stelian Dumistrăcel ca semn, ca ființă semnificantă/semnificativă;

[2] celui de al doilea nivel, la care *logos-ul semantic* primește determinări ulterioare, îi corespunde personalitatea cu cele trei ipostaze aferente celor trei distincții de bază:

[α] *logos apophantikós* → Cercetătorul;

[β] *logos pragmatikós* → Profesorul;

[γ] *logos poietikós* → Scriitorul/Literatul.

Am riscat această ultimă caracterizare, deși sărbătoritul nu a publicat literatură «de ficțiune», dar o asemenea calitate poate fi recunoscută în diverse scrimeri...” (Cristinel Munteanu trimite la interviul publicat în volumul omagial pe care îl prezentăm; cf. p. 15).

După lectura volumului *Discursul repetat între alteritate și creativitate*, cititorul rămâne cu sentimentul plăcut că în cultura noastră există și oameni care se pot împărtăși egală dăruire cercetării, modelării spiritelor în formare și, nu în ultimul rând, familiei. Si reține, de asemenea, că o astfel de performanță este posibilă doar prin recunoașterea meritelor înaintașilor care l-au format, dar și prin înțelegerea și prețuirea acordată celor pe care îi formează.

Ca un ultim cuvânt, trebuie să apreciem priceperea cu care Cristinel Munteanu, coordonatorul volumului, a știut să dezvăluie universul unui om și profesor excepțional.

Oana Magdalena Cenac

MIOARA MOCANU, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, 282 p.

Cartea Mioarei Mocanu, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, ne propune o vizionare semiotică asupra operei lui Friederich von Hardenberg (Novalis). Este urmărit filonul lingvistic la nivelul închegării poetice a limbajului novalisian. Analiza de tip textualist evidențiază generarea stilistică a unei sume de figuri retorice semnificative (anaforă, elipsă, epitetul etc.) conturate ca atare, ca figuri, din perspective diverse.

Prefața de autoritate a volumului este semnată de Maria Carpo, conducătoarea și îndrumătoarea tezei de doctorat aflate la baza volumului pe care-l prezentăm acum. Dimensiunile exegetice ale școlii semiotice pe care am numit-o și cu altă ocazie „Școala Carpo” își probează, încă o dată, eficiență.

Primul capitol, *Anafora*, studiază respectiva structură în relație cu sau prin extensie asupra cataforei, paralelismului, epiforei, antonimiei, proiectate în cadrul larg al figurilor repetiției. Fiecare segment delimitat în analiza pe text este precedat de o clarificare teoretică minuțioasă, prezentată erudit și naiv în același timp. Naivitatea – aparentă, se înțelege – decurge din ingenuitatea prin care analiza dorește să-și explică fiecare pas „înainte”, până în instanța ultimă. Se ajunge astfel la explicarea periodică (mereu reluată ca într-un fel de cerc filologic spitzerian) a unor noțiuni lingvistice primordial-esențiale, considerate conform diferitelor accepții ale unor școli lingvistice și semiotice de prestigiu: structuralismul saussurian, generativismul, fapte din gândirea raționalistă a *Gramaticii de la Port Royal*, secvențe din ideile formaliștilor ruși, câteva dintre problemele cognitiviștilor. Toate acestea sunt inserate ca suport al unor teorii poetice și stilistice aplicate concret, pointilist, asupra operei lui Novalis. Se invocă Bally, Bachtin, Luis Tesnière, Dominique Maingueneau (un veșnic reper), Genette, taxinomia Grupului μ, Fontanier (considerat, pe drept cuvânt, autoritatea clasica absolută) etc. Concret, pe text, este căutat „statutul referențial al anaforei”, funcțiile „decorativă, mnemotehnică, de insistență, coezivă, cognitivă” ale acesteia, „procedee de anaforizare caracteristice discursului poetic novalisian”, „anafora ca ligament narativ”, „ceea ce au în comun anafora și deicticele”.

Cele zece secvențe (capitole) ale volumului (în afară de introducerea *Argument* și de concluzii) tratează, succesiv, anafora, emfaza, elipsa (*Golurile în țesătura textuală*), disjuncția și abruptia, indici semnificativi ai modalității de realizare a inconsecvenței semantice, epitetul, după care, închegate sub forma unei a două părți a lucrării, ni se propun cinci tipuri de lectură.

Dintre aceste secvențe, cea mai amplă, prima, despre anaforă, ne introduce în sistemul propriu al autoarei de a investiga prin tatonări „ezitante”, această ezitare devenind oarecum o tehnică personală a rotirii exegetice tot mai strânsă spre ideea elementară, demonstrată convingător, conform căreia „la Novalis, între cele două categorii literare, între partea versificată și partea neverificată a operei, există o uimitoare armonie” stilistică, semiotică și lingvistică.

Capitolul care se referă la emfază reprezintă un fel de întărire ideatică, de sedimentare și reașezare conceptuală care se alcătuiește ca „prag de bătaie” pentru următoarea secvență analitică, cea referitoare la „golurile în țesătura textuală”. Am spune că lucrarea excelează mai ales în surprinderea „ne-spusului” – adică a ceea ce nu este exprimat, ci este implicit ambiguu prin aluzii contextuale (noi utilizăm termenul în accepție riffleriană) prin care ceea ce ar fi putut fi devine, adesea, mai semnificativ pentru text decât ceea ce se relevă în fapt.

Studierea punctuală a elipsei și a cratimei reprezintă momentul analitic în care exegeza capătă pe deplin forță și curaj, talentul scriitorii dublând, acum, prin intuiție excelent condusă, efortul lucid al argumentației. Paginile 116–141 (apărțin capitolului în discuție, al treilea) sunt, după părerea noastră, cele mai convingătoare și mai frumoase, în același timp. Începând cu aceste pagini, forța persuasivă a cercetării se accentuează. Vom cita un fragment care ar putea fi considerat drept una dintre profesiunile de credință exegetică ale autoarei: „Între haos și poezie compatibilitatea este, în mod hotărât, slabă, dar tocmai amestecul lor bine dozat creează un «efect romantic», cum ar spune poetul. Uneori chiar dezordinea este mai fermecătoare și, după cum am putut vedea, mai grăitoare, mai elocventă decât ordinea”. Capitolul se încheie argumentativ cu vorbele lui Klingsohr, una din ipostazele poetului din *Heinrich von Ofterdingen*: „Aproape că aş spune că haosul s-ar cuveni să licăreasă în fiecare lucrare de felul poeziei prin ochiurile țesăturii subțiri și regulate ale ordinii”.

Inconsecvența semantică și *Indeterminarea semantică*, următoarele două capitole, continuă excursul teoretic și efortul precizărilor conceptuale. Accentuări logiciste, imersiuni în teoria actelor de

vorbire, semiotica figurii, încadrarea taxonomică stilistică sunt tot atâtea reluări semnificative pentru analiza epitetului novalisian vizualizat dincolo de limitele sale clasic retorice. Evidențiem acum microstudiiile aplicate „epitetului de culoare” la nivelul grăuntelui semantic.

În paginile care cuprind introspecții analitice ale epitetului este urmărit limbajul novalisian în cadrul pretențios (bine susținut) al unei mici poetici a limbii germane, s-ar putea spune.

Reîncărcarea poetică a figurilor de tip catachretic, urmărită exegetic, duce la adeverate investigații lingvistice care surprind concret „regândirea” artistică a unui nucleu semantic. Avem de a face aici cu o suita de disocieri textuale care țes cu finețe analitică de stampă japoneză zone ale universului poetic al lui Novalis.

Ultimele cinci secvențe ale studiului reprezintă tot atâtea propuneri analitice independente, axate, fiecare în parte, pe câte un aspect semiotic implicat raportului poetic–narativ. Apar decupate fragmente de text novalisian care sunt amănunte prinț-o analiză de tip simbolistic în cadrul căreia emblemele creștine se regăsesc răsfrânte în structura poetică a traseului artistic al lui Novalis.

O remarcă deosebită se cere făcută cu privire la efortul lingvistic contrastiv al analizei. Ne găsim în fața unei lucrări care studiază, în limba română, unul dintre cele mai dificil de explicitat limbaje ale literaturii germane, este vorba, se înțelege, de limbajul poetic. Textul novalisian nu corespunde unui areal exegetic care să faciliteze un atare demers. Autoarea tezei explică funcționarea poetică a unor nuclee semiotice din limba germană utilizând cuvintele limbii române prin intermediul cărora, prin traducere (preluată adesea, însă, de cele mai multe ori, originală), sunt vizualizați, în analiză, senzori stilistici specifici fiecărei limbi în parte (de exemplu, analiza frazei de deschidere a *Imnului* 4).

În literatura de specialitate se știe că traducerile unei metafore ori a alteia au reprezentat, de-a lungul timpilor istorici, adeverate pietre de încercare generatoare a unor analize polemice. „Aurora cea cu degete trandafirii”, „Ochii de aur ai Atenei”, „cămlila (animal sau odgon) trecătoare prin urechile acului ori pe sub arcul unei porți a cetății Ierusalimului”, toate acestea și extrem de multe altele au format subiecte care, în timp, s-au încheiat în noi sisteme argumentative reeșalonate în cadrul unor discipline filologice și/sau semiotice. Metonimia, simbolizată prin grecescul μ, supune atenției cadrul unei noi retorici generale care, în urma unor comentarii avizate, a dovedit, de fapt, supremătia sinecdochii din cauza nu atât a metodei de lucru, cât a limbii prin care exegetul își explicită imaginea.

Ne-am permis să readucem în discuție aceste situații pentru a sublinia dificultatea unui demers ca cel făcut în cartea de față, demers care depășește cu bine eventualele capcane ale unei traduceri sensibile și adecvate, din germană în română, a uneia sau alteia dintre figurile de stil avute în vedere.

Ca orice lucrare de o asemenea anvergură, punerea în ecuație a problematicii analizate ar putea duce și la rezolvări diferite. Câteva observații sunt inevitabile: de exemplu, ar fi putut fi considerată relativ altfel modalitatea de vizualizare a metaforei cernute exegetic fie în cadrul epitetului, fie ca enalagă, metonimie sau în perimetru anaforei. De altfel, implicarea metaforei în analiză ca element teoretic relativ periferic reprezintă o metodă de discernere mai mult decât necesară privind obiectul de studiu.

În altă ordine de idei, ținând cont de posibilitatea unei accentuări a caracterului contrastiv al studiului, ar fi interesat pe mulți cercetători o mai strânsă corelare cu o serie de studii (dintre acelea categoriale asemănătoare metodologic) operate asupra limbii române; ne referim, în special, la câteva exgeze de autoritate privind „cazul Eminescu”.

De altfel, unul dintre căștigurile demersului de față constă și în modul în care volumul reușește să propună lecturi noi, susținute argumentativ, în același timp atrăgătoare, incitând la diverse analogii exegetice.

Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. *Ținutul Romanului*, Iași, Editura StudiS, partea 1 (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lester, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p.

Volumele de față sunt primele dintr-o proiect amplu, în cadrul căruia care se dorește facilitarea cercetării prin publicarea condițiilor de recensăminte fiscale. Așa cum menționează autorul studiilor introductive, Mircea Ciubotaru, de această acțiune vor putea profita cercetători de diverse specializări, deoarece catagrafiile conțin nu doar importante date de natură fiscală, ci și istorice, economice, sociale, lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Accesul la aceste documente nu este facil pentru cei care nu stăpânesc lectura textelor în chirilică sau nu pot petrece prea mult timp la sala de lectură a Arhivelor Naționale din Iași.

Scopul acestor recensăminte fiscale, necercetate îndeajuns până acum, era de a cunoaște resursele umane și materiale din Moldova, prin înregistrarea nominală a populației, plătitore sau nu de bir, a proprietarilor de moșii, dar și contabilizarea, în cazul *Catagrafiei* din 1820, a animalelor domestice și a stupilor. Există în aceste catagrafii referințe la categoriile de contribuabili, dar și la cele scutite de dajdie sau capitație (impozit care se plătea pe cap de locitor). Lucrările sunt surse importante de date privind mișcările populației și compoziția ei fiscală și socială în acea perioadă, relațiile de rudenie între localnici, starea lor civilă sau apartenența confesională, starea lor materială.

Parcugând paginile catagrafiei din 1820, obținem, de asemenea, informații referitoare la ocupațiile localnicilor din acele timpuri: aprod, argat, armăsel, baci, bivolar, blănăr, butnar, cărămidar, casap, chelar, pietrar, ciubotar, cioban, cioclu, cojocar, crâșmar, croitor, dârvar, dascăl, dăbilar, diacon, ficiar, grădinar, haham, hornar, jitar, lăcătuș, livădar, morar, opincar, olar, pădurar, plugar, podar, preot, prisăcar, purcar, pușcaș, rachier, rotar, salahor, săpător, scripcar, stoler, surugiu, tăbăcar, teslar, văcar, vătaf, vătăsel, velnicer, vizitiu, vier, vornic, zugrav. În timp și, într-o evoluție caracteristică pentru sistemul antroponomic românesc, denumirile profesiilor localnicilor se vor transforma în supranume sau nume de familie, așa cum se poate observa din catagrafia de la 1832. La Târgul Roman întâlnim și alte profesii, specifice mediilor orășenești: abager, apar, argintar, băcan, bărbier, bogasier, brăhar, caretăș, casap, ciubucciu, condurăr, curelar, işlicar, lipcan, mătăsar, mindirigiu, pitar, sponor, sticlar, șlicar, tabacciu, telal. Ambele serii de denumiri citate prezintă interes nu numai pentru istoricul diferitelor ocupații sau profesii, ci și din punctul de vedere al statutului lor denominativ în cadrul vocabularului limbii române.

Catagrafiile reprezintă și o adevărată oglindă a fenomenului migrației populației. Astfel, din cauza asupririi austro-ungare, transilvănenii se refugiau în Moldova, unde li se accordau și unele facilități fiscale. Numele unor localnici sau etnonimele din dreptul numelui indică locurile de proveniență: Bejenaru, Brașoveanu, Lipovanu, Munteanu, Ungureanu, Vrânceanu etc.

În zona Romanului există multe sate cu populație ceangăiască, iar acest fapt se reflectă și în recensăminte despre care discutăm; prin studierea acestora se va putea clarifica „îndeosebi originea populației catolice din satele Moldovei, chestiune controversată din motive confesionale și naționaliste, precum și fenomenul asimilării etnice în comunitățile eterogene. Studiul genealogic al neamurilor existente astăzi în aceste localități va descoperi în catagrafii cele mai vechi generații menționate documentar, astfel încât se va putea constata în multe cazuri dacă familiile dovedite de alte etnii în jurul anilor 1800 sunt sau nu sunt astăzi recunoscute ca românești. Din această perspectivă apare ca priorităță editarea catagrafilor pentru ținuturile Bacău, Neamț și Roman, în care au existat și mai există numeroase sate cu populație mixtă atât din punct de vedere etnic, cât și confesional” (p. XVII).

Ca liste nominale, catagrafiile se dovedesc a fi, cum am menționat deja, și o importantă sursă onomastică, surprinzând o etapă importantă în evoluția sistemului antroponomic românesc, și anume

vorbire, semiotica figurii, încadrarea taxinomică stilistică sunt tot atâtea reluări semnificative pentru analiza epitetului novalisian vizualizat dincolo de limitele sale clasic retorice. Evidențiem acum microstudiiile aplicate „epitetului de culoare” la nivelul grăuntelui semantic.

În paginile care cuprind introspecții analitice ale epitetului este urmărit limbajul novalisian în cadrul pretențios (bine susținut) al unei mici poetici a limbii germane, s-ar putea spune.

Reîncărcarea poetică a figurilor de tip catachretic, urmărită exegetic, duce la adevărate investigații lingvistice care surprind concret „regândirea” artistică a unui nucleu semantic. Avem de a face aici cu o suată de disocieri textuale care țes cu finețe analitică de stampă japoneză zone ale universului poetic al lui Novalis.

Ultimele cinci secvențe ale studiului reprezentă tot atâtea propuneri analitice independente, axate, fiecare în parte, pe câte un aspect semiotic implicat raportului poetic-narativ. Apar decupate fragmente de text novalisian care sunt amănunte prinț-o analiză de tip simbolistic în cadrul căreia emblemele creștine se regăsesc răsfrânte în structura poetică a traseului artistic al lui Novalis.

O remarcă deosebită se cere făcută cu privire la efortul lingvistic contrastiv al analizei. Ne găsim în fața unei lucrări care studiază, în limba română, unul dintre cele mai dificil de explicitat limbaje ale literaturii germane, este vorba, se înțelege, de limbajul poetic. Textul novalisian nu corespunde unui areal exegetic care să faciliteze un atare demers. Autoarea tezei explică funcționarea poetică a unor nuclee semiotice din limba germană utilizând cuvintele limbii române prin intermediul căror, prin traducere (preluată adesea, însă, de cele mai multe ori, originală), sunt vizualizați, în analiză, senzori stilistici specifici fiecărei limbi în parte (de exemplu, analiza frazei de deschidere a *Imnului 4*).

În literatura de specialitate se știe că traducerile unei metafore ori a alteia au reprezentat, de-a lungul timpilor istorici, adevărate pietre de încercare generatoare a unor analize polemice. „Aurora cea cu degete trandafirii”, „Ochii de aur ai Atenei”, „cămilă (animal sau odgon) trecătoare prin urechile acului ori pe sub arcul unei porți a cetății Ierusalimului”, toate acestea și extrem de multe altele au format subiecte care, în timp, s-au încheiat în noi sisteme argumentative recșalonate în cadrul unor discipline filologice și/sau semiotice. Metonimia, simbolizată prin grecescul μ , supune atenției cadrul unei noi retorici generale care, în urma unor comentarii avizate, a dovedit, de fapt, supremăția sinecdochii din cauza nu atât a metodei de lucru, cât a limbii prin care exegetul își explicită imaginea.

Ne-am permis să readucem în discuție aceste situații pentru a sublinia dificultatea unui demers ca cel făcut în cartea de față, demers care depășește cu bine eventualele capcane ale unei traduceri sensibile și adevcate, din germană în română, a uneia sau alteia dintre figurile de stil avute în vedere.

Ca orice lucrare de o asemenea anvergură, punerea în ecuație a problematicii analizate ar putea duce și la rezolvări diferite. Câteva observații sunt inevitabile: de exemplu, ar fi putut fi considerată relativ altfel modalitatea de vizualizare a metaforei cernute exegetic fie în cadrul epitetului, fie ca enalagă, metonimie sau în perimetru anaforei. De altfel, implicarea metaforei în analiză ca element teoretic relativ periferic reprezintă o metodă de discernere mai mult decât necesară privind obiectul de studiu.

În altă ordine de idei, ținând cont de posibilitatea unei accentuări a caracterului contrastiv al studiului, ar fi interesat pe mulți cercetători o mai strânsă corelare cu o serie de studii (dintre acelea categorial asemănătoare metodologic) operate asupra limbii române; ne referim, în special, la câteva exgeze de autoritate privind „cazul Eminescu”.

De altfel, unul dintre căștigurile demersului de față constă și în modul în care volumul reușește să propună lecturi noi, susținute argumentativ, în același timp atrăgătoare, incitând la diverse analogii exegetice.

Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. *Ținutul Romanului*, Iași, Editura StudiS, partea 1 (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lester, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p.

VOLUMELE DE FAȚĂ sunt primele dintr-o proiect amplu, în cadrul căruia care se dorește facilitarea cercetării prin publicarea condițiilor de recensăminte fiscale. Așa cum menționează autorul studiilor introductive, Mircea Ciubotaru, de această acțiune vor putea profita cercetători de diverse specializări, deoarece catagrafiile conțin nu doar importante date de natură fiscală, ci și istorice, economice, sociale, lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Accesul la aceste documente nu este facil pentru cei care nu stăpânesc lectura textelor în chirilică sau nu pot petrece prea mult timp la sala de lectură a Arhivelor Naționale din Iași.

Scopul acestor recensăminte fiscale, necercetate îndeajuns până acum, era de a cunoaște resursele umane și materiale din Moldova, prin înregistrarea nominală a populației, plătitore sau nu de bir, a proprietarilor de moșii, dar și contabilizarea, în cazul *Catagrafiei* din 1820, a animalelor domestice și a stupilor. Există în aceste catagrafii referințe la categoriile de contribuabili, dar și la cele scutite de dajdie sau capitație (impozit care se plătea pe cap de locuitor). Lucrările sunt surse importante de date privind mișcările populației și compoziția ei fiscală și socială în acea perioadă, relațiile de rudenie între localnici, starea lor civilă sau apartenența confesională, starea lor materială.

Parcursând paginile catagrafiei din 1820, obținem, de asemenea, informații referitoare la ocupațiile localnicilor din acele timpuri: aprod, argat, armășel, baci, bivolar, blănar, butnar, cărămidar, casap, chelar, pietrar, ciubotar, cioban, cioclu, cojocar, crâșmar, croitor, dârvar, dascăl, dăbilar, diacon, ficiar, grădinăr, haham, hornar, jitar, lăcătuș, livădar, morar, opincar, olar, pădurar, plugar, podar, preot, prisăcar, purcar, pușcaș, rachier, rotar, salahor, săpător, scripcar, stoler, surugiu, tăbăcar, teslar, văcar, vătașel, velnicer, vizitui, vier, vornic, zugrav. În timp și, într-o evoluție caracteristică pentru sistemul antroponomic românesc, denumirile profesiilor localnicilor se vor transforma în supranume sau nume de familie, așa cum se poate observa din catagrafia de la 1832. La Târgul Roman întâlnim și alte profesii, specifice mediilor orășenești: abager, apar, argintar, băcan, bărbier, bogasier, brăhar, caretăș, casap, ciubucciu, condurar, curelar, ișlicar, lipcan, mătăsar, mindirigiu, pitar, sopianar, sticlar, șlicar, tabacciu, telal. Ambele serii de denumiri citate prezintă interes nu numai pentru istoricul diferitelor ocupații sau profesii, ci și din punctul de vedere al statutului lor denominativ în cadrul vocabularului limbii române.

Catagrafiile reprezintă și o adeverată oglindă a fenomenului migrației populației. Astfel, din cauza asupririi austro-ungare, transilvănenii se refugiau în Moldova, unde li se acordau și unele facilități fiscale. Numele unor localnici sau etnonimele din dreptul numelui indică locurile de proveniență: Bejenaru, Brașoveanu, Lipovanu, Munteanu, Ungureanu, Vrânceanu etc.

În zona Romanului există multe sate cu populație ceangăiască, iar acest fapt se reflectă și în recensăminte despre care discutăm; prin studierea acestora se va putea clarifica „îndeosebi originea populației catolice din satele Moldovei, chestiune controversată din motive confesionale și naționaliste, precum și fenomenul asimilării etnice în comunitățile eterogene. Studiul genealogic al neamurilor existente astăzi în aceste localități va descoperi în catagrafii cele mai vechi generații menționate documentar, astfel încât se va putea constata în multe cazuri dacă familiile dovedite de alte etnii în jurul anilor 1800 sunt sau nu sunt astăzi recunoscute ca românești. Din această perspectivă apare ca prioritățь editarea catagrafiilor pentru ținuturile Bacău, Neamț și Roman, în care au existat și mai există numeroase sate cu populație mixtă atât din punct de vedere etnic, cât și confesional” (p. XVII).

Ca liste nominale, catagrafiile se dovedesc a fi, cum am menționat deja, și o importantă sursă onomastică, surprinzând o etapă importantă în evoluția sistemului antroponomic românesc, și anume

apariția celui de-al doilea nume. Dacă în catagrafia din 1820 unii localnici sunt înregistrați doar cu un nume, lângă care este trecută profesia, etnia sau starea civilă, în următoarea catagrafie toate persoanele sunt identificate prin nume dublu. „Desigur, numai o dispoziție expresă a Vistieriei poate explica faptul că, în toate catagrafiile din 1831 și din anii următori, numele unic dispare practic din sistemul antronomic oficial. Dacă locuitorii recenzați nu aveau la data catagrafiei și un al doilea nume, complementar (nume de familie, poreclă stabilă și recunoscută, etnonim devenit element de identificare de măcar două generații), toți trebuiau înregistrați cu consemnarea numelui tatălui (acesta, la rândul lui, având, de regulă, un nume dublu), în formula *X sân YZ*, sau socrului (*X zet YZ*), iar văduvele cu numele bărbaților decedați, prin sintagme genitivale de tipul *Ioana lui Stan Pelin*. Această cerință aduce un volum enorm de informație genealogică precisă” (p. XIII).

În paginile acestor Catagrafii pot fi întâlnite caracteristici fonetice ale graiului vorbit în Moldova în acea epocă: trecerea lui *a* protonic la *a* (*vacar, vataf*); palatalizarea labiodentalelor *f, v* (*a Dahinii*, dar și *a Dafinii; gier*, dar găsim și varianta literală *vier*) și a bilabialelor *p și b* în poziție prepalatală (*chetrar, Chetrăriții, ochincar, Vraghii*); velarizarea lui *i* după consoanele *s, (d)z, ș, j, ț* (*jitar, Simion, Vasili*); închiderea lui *e* neaccentuat final (*să scutești di..., Vasili, Tănasi*); (sporadic) trecerea lui *v* urmat de *o, u* la *h* (*biholar*). De asemenea, sunt reflectate în limba acestor documente forme vechi, unele etimologice, ale unor cuvinte: *crâcimar, ciobotar, cărucer, vezeteu, sponor*.

Possibilitatea realizării unor comparații între datele din catagrafia din 1820 și cele din recensământul din 1832 este exemplificată de Mircea Ciubotaru, care recurge la analiza paginilor privind satul Simionești (ocolul de Mijloc al ținutului Roman) din cele două catagrafii.

Fiecare din cele două volume se bucură de un studiu introductiv care aduce informații bogate, bine-venite, privind contextul istoric și social al epocii în care au fost realizate aceste catagrafii. De asemenea, există numeroase trimiteri bibliografice privind studii la baza cărora au stat unele catagrafii, cât și o listă a lucrărilor despre localitățile din ținutul Romanului. Versiunile în limbile italiană, engleză și maghiară ale introducerilor, precum și ale glosarului de termeni arhaici fac posibilă consultarea volumului și pentru necunoscători ai limbii române, dar interesați de istorie, onomastică și genealogie. Consultarea lucrării prezente este facilitată de existența indicelui de localități și a indicelui de nume de proprietari. Dată fiind importanța acestor documente din punct de vedere istoric, social, economic și lingvistic, și acuratețea cu care sunt redactate volumele, sperăm ca proiectul de publicare a catagrafiilor să continue, de dorit chiar cu susținere financiară din partea instituțiilor care ar trebui să încurajeze acest gen de lucrări, atât de necesare.

Daniela Butnaru

MIHAELA ALBU, DAN ANGHELESCU, *Revistele literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire*, București, Editura Ideea Europeană, 2009, 266 p.

Recuperarea documentelor exilului românesc reprezintă o acțiune firească și de acută actualitate. Face parte din restituiriile atât de necesare pentru cultura română, fie că în centrul atenției sunt documente de istorie sau de literatură ori din alt perimetru axiologic. Împreună, ele contribuie la descoperirea unui tot unitar, care „dă sama” de existența și valoarea unor creatori, a unor acte de cultură, ori de atitudine și de simbioză spirituală. Cercetarea unor pagini unice din arhiva de suflăt și de ripostă la regimul politic instaurat de comuniști în România, centrată pe revelarea unor atitudini de îngrijorare și de împotrivire la cele ce se întâmplau în țară, oferă certitudinea că cei mai mulți dintre intelectualii români aflați în diaspora au încercat să militeze pentru „deconspirarea” actelor de injustiție și de teroare psihologică instituite de „mai-marii” care girau conducerea în diferite sectoare

ale lagărului comunist. A demasca aceste orori în fața opiniei publice internaționale a fost o dovadă de implicare și de devotament față de țara și de compatrioții aflați în suferință. O astfel de mărturie a capitalului spiritual investit în deconspirarea adevărătei fețe a dictaturii din România este și revista literară „Luceafărul”, apărută la Paris, ca urmare a străduințelor lui Mircea Eliade. Așa cum subliniază autorii cărții *Revistele literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire*, Mihaela Albu și Dan Anghelescu, aceasta a fost prima revistă literară a exilului românesc, editată cu mari străduințe, dar fără posibilitatea de a supraviețui mai mult de două numere. Primul număr este datat „Noiembrie 1948”, următorul fiind „Mai 1949”. „Subtitlul ei [Revista scriitorilor români din exil] trimite cititorul la dorința expresă a editorilor [și în special a lui Mircea Eliade!] de a cuprinde o arie cât mai diversificată în plan geografic, dar și cultural, precum și o asumare a unui rol reprezentativ pentru intelectualii exilați” (p. 65). Ecouriile articolelor publicate în revistă au fost de durată, mulți fiind cei care au recunoscut, în timp, importanța acestei publicații: „Un semn indirect de apreciere îl vom întâlni, de exemplu, referitor la o altă publicație literară a exilului, *Revista Scriitorilor Români*, apărută în 1962, comparată fiind ca valoare cu *Luceafărul*. În 1955, un alt membru activ (în plan cultural) al exilului românesc, Ioan Cușa, în cel dintâi număr din *Anotimpuri*, sublinia faptul că *Luceafărul* a avut «meritul de a fi fost prima revistă literară românească apărută în Occident sub egida libertății», prin ea păstrându-se limba română și continuându-se «tradiția literelor noastre, tradiție ruptă din făgașul ei națural»” (p. 65–66).

Sunt analizate și detaliile articolelor care alcătuiesc corpusul celor două numere, după cum urmează: „Rostul” unei reviste literare românești în exil. *Cuvânt de început, Literatură și destin* (Al. Busuioceanu); *Două tradiții spirituale românești* (Mircea Eliade); *Scrisul și misiunea literaturii* (Mircea Eliade); *Laudă culturii românești* (M.V.) [Mihail Villara]; *Fragmente. Razne* (Z.P., alias Emil Cioran); *Vorbe despre vorbe* (Mihai Lazăr); *Codrul, permanență românească* (D.P. Hucău); *Sovietizarea culturii române* (Iosif Moldoveanu, alias George Ciorănescu); *Închiderea școlilor franceze* (Ilie Oprea); *Confluențe* (Alexandru Andronic alias Virgil Ierunca); *Istoria umanității nu este istoria luptelor de clasă* (Titus Barbu); *Notă despre degradarea morții* (Alexandru Andronic, alias Virgil Ierunca); *Amintiri despre Titu Maiorescu* (Const. Antoniade); *La moartea lui Sextil Pușcariu* (Nicolae Dinu); *Cuvânt pentru Paștele românesc 1949* (Marcel Fontaine); *La cumpăna veacului* (Octavian Vuia); *Atitudine ortodoxă* (Petre Popescu); *Poemas patéticos* (recenzie semnată de George Ciorănescu la volumul de poeme al lui Alexandru Busuioceanu) ș.a. Proza publicată în cele două numere ale revistei „Luceafărul” este semnată, printre alții, de Mircea Eliade, Mihail Villara (Mihail Fărcașanu), D.N. Ciotori. Poezia este reprezentată de Alexandru Andronic (Virgil Ierunca), N.I. Herescu, Contesa de Noailles, Constantin Virgil Gheorghiu, Horia Stamatu, Vasile Posteuca, Vintilă Horia, N.S. Govora, Mihai Tăcutu (Alexandru Ciorănescu), Valeriu Anghel (Vasile Voiculescu). Multe alte pagini se deschid cititorilor ca o ofrandă adusă de zâmislitorii acestei publicații pentru cunoașterea culturii și literaturii țării de care, fizic, s-au desprins, dar niciodată spiritual. Volumul *Revistele literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire* oferă un exemplu de acribie și de dăruire profesională pentru recuperarea valorilor exilului românesc. Așa cum se subliniază în *Argument*, „Este o datorie a fiecărei țări să-și cunoască cultura în integralitatea ei, să-și întregească patrimoniul cultural cu tot ceea ce-i aparține, indiferent de locul geografic unde a fost creat. Iar literatura (cel puțin cea scrisă în limba română) nu mai poate fi trecută cu vederea și trebuie să aparțină în totalitate istoriei noastre literare. Motivația recuperării o aflăm nu numai în calitatea operelor create în timp dincolo de granițele țării, dar și în necesitatea cunoașterii a cât mai multor aspecte care să completeze spiritualitatea noastră. Criteriul axiologic este însă, desigur, unul principal” (p. 7–8).

NICOLAE COJOCARU, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. I, *Din preistorie până la mijlocul secolului al XIX-lea*, București, Editura Etnologică, 2008, 688 p.

Cartea lui Nicolae Cojocaru răspunde unei necesități apărute în literatura de specialitate, cea de a privi înapoi, în timpul de aur al apariției primelor forme de rit. Acuitatea acestei priviri este susținută de o bună cunoaștere a sincroniei fenomenului, precum și a istoriei socioculturale a neamului, a cărui permanență și identitate este asigurată în mod special de valorile sale rituale. Deși acest demers este îndreptat în mod privilegiat către istoria obiceiurilor românești, orice valoros și pertinent studiu etnologic are o dimensiune istorică implicită sau explicită. Două direcții sunt vizate de autor: una documentară-etnografică și alta hermeneutică-etnologică, acestea fiind de fapt inseparabile în structura complexă a discursului. Contextul interdisciplinar (*etnoistoric*) propus aici presupune cercetarea dintr-un punct de vedere specializat a vestigiilor arheologice și o înțelegere orientată a unor surse de alt tip decât cele etnologice, care nu existau în perioadele îndepărtate ale performării obiceiurilor (texte istorice, religioase, administrative). Se apelează constant și la surse străine, precum și la comparații cu evoluția datinilor în cadrul altor culturi arhaice vecine sau cu care civilizația românească a intrat în contact. În cultura arhaică românească, funcționează o lege a conservării care ne asigură încă o dată, de data aceasta cu argumentele etnologiei, că nimic nu s-a pierdut în practica tradițiilor și a obiceiurilor neamului, totul se conservă în retorta profundă a memoriei colective.

Sondarea modului în care se construiește, de-a lungul istoriei poporului român, un specific al tradițiilor și obiceiurilor este un proiect pe căt de seducător, pe atât de dificil. Lipsa surselor de informație, a atestărilor unor forme de texte și de practici este cauzată de însăși natura obiectului investigat, aceea de a funcționa într-o cultură prin excelență orală. Autorul nu se lasă însă învins de această piedică și caută să probeze prin nenumărate documente vechimea și apoi evoluția unor fenomene rituale. De asemenea, încearcă să urmărească atent transformările pe care acestea le suferă pentru a discerne, eventual, anumite modificări în structura lor de suprafață, jocul influențelor și al ascunderilor, într-un proces suportat mai degrabă de forme decât de fond (p. 11). Implicit, proiectul dificil pe care-l pornește Nicolae Cojocaru aspiră să împace aspectul de inventar diacronic al apariției unor fragmente de viață rituală cu un discurs de susținere a permanențelor. Una dintre realizările cărții este tocmai faptul că oferă imagini ale formelor primare ale unor obiceiuri și tradiții, atestându-le vechimea. Alături de această reușită în beneficiul specialiștilor, lucrarea mai prezintă un palier descriptiv destul de pronunțat, care captează mai degrabă interesul publicului larg.

În acest prim volum, dedicat epocii vechi a istoriei tradițiilor și obiceiurilor, care se întinde de la preistorie până la Evul Mediu târziu, etnologul își începe cercetarea de la formele primare ale cultului, și anume din paleolitic, când cele mai îndepărtate urme de religiozitate se manifestă în legătură cu mitologia ocupațiilor (magia vânătorii, dansul magic, travestirea) și cu practicile din jurul cultului morților (tipuri de înmormântare, ofrandele din morminte, folosirea ocrului roșu). Animismul și totemismul sunt realități aflate la baza imaginariului arhaic românesc. Aceste credințe primitive au alimentat importanța coeziunii neamului, a familiei și a strămoșilor. Acum sunt deja prezente travestirile rituale cu măști zoomorfe, venerarea femeii capabile de maternitate, ipostază a Marii Zeițe, sacralizarea focului casnic. În ceea ce privește riturile funerare, este atestată în această epocă interesanta formă a mormântului cu acoperiș, numită „casa mortului”, încă identificată de etnografi în actualitate, precum și urme ale ospățului în apropierea locului de veci.

Epoca următoare este cea daco-getică, marcată de o individualizare a practicilor rituale, grupate în jurul unor figuri divine tutelare. Zamolxis este personajul central și polivalent (zeu, rege, mag) care apare în ceremoniile religioase ale autohtonilor, legate de credința în nemurire și de riturile de inițiere. Strămoșii noștri practicau magia de extracție pitagoreică, bazată pe valențele vindecătoare

ale muzicii și pe unitatea psihosomatică a ființei. Virtuțile curative ale melosului demonstrează vechimea cântecului ritual și ceremonial, originea muzicală a produsului folcloric, asigurând continuitatea cântării folclorice în spațiul românesc, care urmează, așa cum constată Nicolae Iorga, liniile melodice ale muzicii preistorice. Astfel, tradițiile caracteristice locuitorilor Daciei și urmele de cultură materială (mormintele de incinerație, cu inventar sărac), datând din secolul al IV-lea î.Hr., certifică identitatea daco-getică a culturii primare românești (p. 36).

Dominanta populară a civilizației autohtonilor va fi hotărâtoare pentru tipul raporturilor acestora cu romani. Autorul insistă asupra faptului că dacii au filtrat din influența romană ceea ce se potrivea cu specificul deja bine întemeiat al modului lor de viață, cum ar fi sărbătorile romane cu un element popular mai accentuat (*Saturnaliile, Calendele, Baccanalele, Rosalia*), care corespundea *pietas*-ului etnic daco-getic. Tot în virtutea acestui fapt, elemente ale creștinismului roman primar s-au intersectat cu credințele păgâne daco-getice, iar acest sincretism a dăinuit mii de ani, fiind încă activ. Obiceiurile calendaristice ale daco-romanilor aveau la bază necesitatea omului arhaic de a asigura normalitatea momentelor de prag temporal, cum sunt solstițiile și echinoctiile.

Atunci când vorbește despre urmele cultului mithraic în Dacia romană, Nicolae Cojocaru subliniază, sprijinindu-se pe celebrele analize ale lui Franz Cumont, filiera orientală a acestor rituri, însă acceptă opinia lui Traian Herseni care vede această influență ca fiind puțin importantă în existența rituală a daco-romanilor. Deși legătura dintre sărbătoarea creștină a Crăciunului cu ceremoniile mithraice și cu cele care îl aveau în centru pe *Sol Invictus* (practicarea, pe 25 decembrie, a mesei rituale și imersiunea în apă a neofitilor) a fost larg acceptată de către specialiști, autorul consideră că „fixarea de către biserică a sărbătorii Crăciunului la 25 decembrie, mai întâi în Apus și apoi în Răsărit, nu s-a făcut în funcție de sărbătoarea zeului Mithra sau a lui Sol Invictus, ci s-a luat în calcul perioada de sarcină a Maicii Domnului, de 9 luni” (p. 139). Ba chiar etichetează analizele etnologilor care mizează pe această legătură ca fiind pure speculații și preferă varianta oficială a Bisericii, recuzând-o pe cea indicată de realitatea comportamentului ritual. Totuși, autorul va sublinia în următoarele pagini, de nenumărate ori, valențele păgâne anterioare creștinismului care au marcat obiceiurile calendaristice străromâne. De exemplu, atunci când descrie ciclul sărbătorilor prilejuite de începutul anului, din perioada prefeudală, Nicolae Cojocaru afirmă că fixarea acestei celebrări, după secolul al X-lea și în întreg spațiul sud-est european, este întărītă de cinstirea astrului solar zeificat la solstițiul de iarnă, în relație neîntreruptă cu tradițiile vegetaționale, prin urmare „conceptiile religioase păgâne au persistat încă multă vreme în legătură cu sărbătoarea de la 25 decembrie” (p. 301). Nu de puține ori, autorul arată, în virtutea adevărului istoric, faptul că Biserica răsăriteană a tolerat practicile populare care au fost incluse în noile reprezentări și rituri creștine. Această problematică, într-adevăr mult-discutată, a fost elucidată de savantul Petru Caraman în impresionanta sa lucrare *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, unde marele etnolog analizează „îndelungata adaptare” pe care au suportat-o, în sincretismul lor, atât sărbătorile păgâne dintre Saturnali și Calende, cât și Crăciunul fără dată fixă din perioada creștinismului primar.

Viziunea mitico-magică a daco-romanilor este configurață și în capitolul dedicat obiceiurilor familiale. La naștere, încă de la începuturile creștinismului, se practica botezul în natură (apă curgătoare, lac, izvor), și abia apoi s-au creat *baptisterii* în spații închise. Ritualul era văzut în primul rând ca un act esențial de renăștere spirituală, în conformitate cu originea precreștină a tradiției și, în al doilea rând, ca o aderare la noua credință. Nunta strămoșilor noștri se desfășura după un scenariu mai degrabă de origine latină, care începea dimineața la casa miresei, se continua cu ceremonia de la casa mirelui și cu celealte acte ritual-ceremoniale bine conservate în satul românesc. În ceea ce privește înmormântarea, arheologii au descoperit în spațiul carpato-danubiano-pontic urme de incinerare de proveniență precreștină, atât romană, cât și tracică, precum și morminte de înhumare, încurajate de viziunea creștină asupra existenței postume. Sunt prezente deja în context funerar

opaițele, crucea și stâlpul funerar, amforele romane, podoabe, bani („obolul lui Charon”), alături de atestarea obiceiului bocitului, a rolului pelerinajului la mormânt, a tradiției „Moșilor”. Practicile magice locale sunt îmbogățite de cele divinatorii și astrologice aduse de coloniștii romani din regiunile orientale, de multe ori cenzurate de ofensiva creștină. Pe aceeași filieră orientală, foarte importantă pentru aprofundarea expresiei ortodoxe a neamului nostru, au fost transmise și obiceiuri deja creștinate în mediul bizantin. Astfel, în această perioadă, se regăsesc în specificul etnofolcloric daco-roman rădăcinile majorității tradițiilor și obiceiurilor românești, pe care le vom regăsi pe deplin structurate în Evul Mediu.

Pentru a explica modul în care a fost posibilă dăinuirea în timp a tradițiilor străvechi în Dacia romanizată și evoluția acestora până la contopirea cu formele culturii populare străromâne, autorul se referă, în capitolul destinat analizei obiceiurilor din prefeudalism, la câteva aspecte care au avut un rol esențial în procesul de formare a civilizației arhaice românești : satul, neamul, fondul arhaic de tradiție, memoria populară, mitologia, religia. Crearea obștilor sătești în secolele al II-lea și al III-lea a condus la creșterea coezunii maselor inclusiv în performarea obiceiurilor, care devin destul de unitare pe întreg teritoriul romanizat, prin relația neîntreruptă a ruralilor cu ciclurile naturale ale unui anumit spațiu. Este realitatea care asigură nașterea unei funcții cutumiare a riturilor, alături de cea mitico-magică.

Nicolae Cojocaru simte nevoie să sublinieze diversitatea forțelor care au participat în procesul etnogenetic, dată fiind univocitatea unor opinii ale analiștilor acestui fenomen: „Desigur, în timp părerile cercetătorilor asupra caracterului tradițiilor și obiceiurilor noastre au înclinat când spre a le considera mai mult geto-dace, când spre a le socoti pur latine. Or, și una și alta din opiniile enunțate sunt unilaterale, pentru că absolutizează aportul uneia dintre sursele etnice antice, ignorând sau minimalizând aportul celeilalte, precum și elementele de tradiție din alte culturi” (p. 230). Vorbind despre influențele lăsate de popoarele migratoare în existența rituală a românilor, autorul completează în mod organic sursele de informație. Un rol important l-au avut popoarele slave care au pătruns pe teritoriul românesc și care au venit să aprofundeze anumite aspecte ale cultului creștin, cum ar fi sărbătorile închinat Maicii Domnului (*Blagoveștenia, Ovidenia*), în timp ce preluarea unor divinități sau rituri magice de la vecinii din sudul Dunării credem că este mai greu de dovedit și eventualele asemănări pot fi puse pe seama unui fond comun ancestral al popoarelor balcanice. Maghiarii și germanii au influențat doar zonal civilizația străromână. În fapt, privite ca forțe din afară, popoarele migratoare n-au făcut decât să stimuleze procesul de cristalizare a obiceiurilor și tradițiilor românești (p. 298).

Obiceiurile calendaristice din perioada străromână își păstrează baza păgână vegetațională și suportă în același timp corelarea cu reperele temporale aduse de istoria sacră a creștinismului. De fapt, deși le discută în legătură cu această epocă etnoculturală, autorul nu poate data cu precizie, din motive lesne de înțeles, obiceiurile și tradițiile străromâne, încât doar bănuiește că ele aparțin unei etape cu mult anterioare medievalității românești (despre *Caloian*, p. 339). De altfel, considerații și descrieri cu privire la rituri vegetaționale practicate pe teritoriul românesc vreme de secole vor fi reluate în capitolul dedicat Evului Mediu, unde apar și anumite atestări. Ne referim la observații de genul celei despre obiceiuri populare performate cu ocazia Paștelui în epoca respectivă: „Unele practici de tradiție legate de sărbătoarea pascală, deși pomenite la sfârșitul perioadei medievale, au o vechime mult mai mare” (p. 496).

În subcapitolul despre obiceiurile familiale din prefeudalism, se păstrează nota descriptivistă cu sublinierea menținerii bazei autohtone și a influenței romane, la care se adaugă anumite împrumuturi slave. Se configuraază astfel un solid edificiu etnofolcloric românesc, datele daco-romane și cele străine sunt românizate datorită unei perioade îndelungate de adaptare și structurare. Din păcate, unele dintre considerațiile lui Nicolae Cojocaru nu sunt sprijinite pe adevărurile bine stabilite ale științei etnologice, ci rămân la nivelul purei speculații. Din domeniul riturilor nuptiale, trebuie să amendăm analiza superficială a unui atât de important obiect ritual cum este *bradul de*

nuntă sau buhașul, despre care autorul menționează doar că este urmarea unui vechi obicei roman de împodobire a caselor mirilor cu ramuri verzi (p. 347), când ritualul, nelipsit în vechime de la niciunul dintre cele trei ceremonialuri familiale, face parte din zestrea ancestrală a poporului român, fiind raportat la concepțiile dendrolatice despre *omul-pom*. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici opinia fugitivă și nefondată că, în perioada feudală timpurie, *cântecul bradului* s-ar fi desprins din obiceiul străvechi al *bocitului*. Apreciem însă multitudinea de atestări ale practicării unor rituri care își găsesc loc în această epocă a definitivării configurației etnoculturale românești.

Odată cu Evul Mediu, crește considerabil numărul surselor de cunoaștere, precum și acuratețea prezentării lor în documente. Acestea apar în scrierile cronicarilor și ale funcționarilor de pe lângă curțile domnitorilor români, în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir, un bogat și foarte vizitat fond documentar pentru etnologia românească, și în relatăriile celebre ale călătorilor străini. Este epoca de aur a baladelor cântate de lăutari prin toate regiunile românești, a oficializării riturilor calendaristice fastuoase din preajma sărbătorilor de iarnă, a îmbogățirii tematicе a colindelor cu personaje și episoade narative religioase, a apariției teatrului religios și a celui popular, având la bază preistoricul *joc cu măști*. Vechile codice fixează acum denumirile datinilor, iar istoriile domnilor din provinciile românești lasă să se întrevadă prezența neîntreruptă a unor tradiții. Un capitol pitoresc este cel care descrie obiceiurile de nuntă conform unor semilegendare ecouri legate de căsătoriile în cadrul familiilor de viață nobilă. Aceeași atmosferă mai puțin rurală o întrevedem în ultima parte a lucrării, unde autorul descrie, cu dorință vădită de a crea culoarea epocii, obiceiurile desfășurate la curțile domnești și boierești, spectacolele și reprezentațiile publice care definitivează imaginea Evului Mediu românesc, în zorii creionării unei civilizații urbane cu o puternică amprentă țărănească.

În afară de bibliografia riguroasă, ajutor de nelipsit într-un demers de acest fel, este de apreciat zestrea de ilustrații cu care Nicolae Cojocaru sporește farmecul și consistența acestui volum, dovedă a unui interes aparte pentru tot ceea ce ține de istoria obiceiurilor și pentru date în plus pentru demonstrarea continuității practicilor ritual-ceremoniale românești discutate aici. Baza vizuală a lucrării pornește de la fotografii din patrimoniul arheologic, pentru a ajunge la o suită valoroasă de reproduceri ale unor gravuri sau picturi murale medievale. Este de așteptat volumul următor, dedicat epocii moderne și contemporane a obiceiurilor și tradițiilor la români, în care efortul autorului va fi facilitat, și în același timp îngreunat, de multitudinea surselor de informație, covârșitoare doar pentru un neinițiat.

Ioana Repciuc

„Bollettino dell’*Atlante Linguistico Italiano*”, III Serie, Dispensa N. 32/2008, Torino, 318 p.

În istoricul revistei „Bollettino dell’*Atlante Linguistico Italiano*”, editată începând din 1933 de Istituto dell’*Atlante Linguistico Italiano* de pe lângă Universitatea din Torino, anul 1993, al șaizecilea al apariției sale, pare a fi un reper temporal semnificativ, căci, odată cu acest număr, al șaptesprezecelea din seria a treia (care cuprinde în paginile sale actele Congresului cu tema „Per la tutela, il recupero e la valorizzazione delle tradizioni rurali: un confronto interdisciplinare”, desfășurat la Torino în 15 octombrie 1993), publicația intră într-o cadență, într-o periodicitate anuală, de atunci niciodată transgresată. Respectând tradiția, instituită cam în aceeași perioadă, de a oferi în prima secțiune a revistei spațiu editorial pentru aproximativ 10 lucrări de specialitate¹⁶, numărul curent găzduiește, tot conform tradiției, studii și articole de dialectologie, fonetică și etnologie, dar și analize

¹⁶ Tradiția despre care vorbim datează abia de la tomul 11–16/1987–1992, adică cel anterior numărului de referință 17/1993, până la momentul respectiv tomurile revistei publicând, în medie, câte 4–5 studii.

de tip etimologic; acestei prime părți, firește cea mai consistentă, fi succedă o rubrică de știri la zi cu privire la cercetarea europeană în domeniile menționate deja¹⁷ și o alta cuprinzând un număr absolut impresionant de recenzi și semnalări ale unor lucrări de profil (circa 50), pentru ca volumul să se încheie cu o cronică a activităților desfășurate în cadrul celor trei mari proiecte aflate actualmente în derulare la Dipartamento di Scienze del Linguaggio e Letterature Moderne e Comparate din cadrul Universității torineze: *Atlante Linguistico Italiano* (ALI), *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano* (ATPM) și *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale* (ALEPO).

Prima contribuție, așezată la începutul tomului în loc de premise, este consacrată evoluției personale ca specialist și aportului la progresul dialectologiei italiene al celui care a fost Giovanni Tropea, la un an de la dispariția acestuia (*Giovanni Tropea e la dialettologia italiana*, p. IX–XXV). Autorul, Salvatore Carmelo Trovato, pe care îl leagă de cel dispărut aria comună de competență și Universitatea din Catania, unde își desfășoară activitatea, inventariază, pe fundalul experienței profesionale a lui Giovanni Tropea, soluțiile propuse de acesta la probleme mai ample sau la aspecte punctuale de dialectologie, fonetică, sociolingvistică sau etnolingvistică.

Așa cum rezultă din simpla înșiruire a titlurilor, celealte studii selectate pentru numărul de față reprezintă cercetări de geolingvistică sau cel puțin aflate în relație cu geolingvistica, subiectele de fonetică, de morfologie sau de etnologie, proiectate spațial, fiind investigate prin prisma variabilității diatopice, conform principiilor geografiei lingvistice și în concordanță cu profilul publicației: Alfio Lanza, *Sul trattamento di -LL- nel siciliano*; Federica Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'Atlante Linguistico Italiano*; Antonella Gaillard-Corvaglia, Pierre Darlu, Jean-Léonard, *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de l'ALF*; Manuela Nevaci, *Caratteristiche del condizionale in arumeno*; Nullo Minissi, *Alfabetti storici e alfabeti fonetici*; Lorenzo Coveri, *Parole e chiacchiere. Sui nomi, e non solo, di un dolce di Carnevale in Italia*; Emanuele Miola, *Il sistema dell'articolo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì*; Piersimone Avena, *Percezioni complementari? Un'indagine a Cuneo e Roccavione*; Alberto Borghini, *Il lupo all'imbrunire e l'ultimo falciatore. L'orecchio e il „luogo di Nemesis”*. Linee di contestualizzazione; Michele Filippo Fontefrancesco, *Inventare la festa: La Sagra dell'Uva di Lu*; Witold Mańczak, *Etymologie de θεός et différence entre βοῦς, ναῦς et Ζεῦς*.

Contribuțiile de fonetică lămuresc în general subiecte punctuale. Așa, de pildă, în studiu de fonetică istorică intitulat *Sul trattamento di -LL- nel siciliano*, p. 1–13, autorul, Alfio Lanza, privește critic deopotrivă teza conform căreia cacuminarea grupului geminat -LL- ar fi o transformare târzie, precum și încercarea, diametral opusă, de a pune fenomenul pe seama influenței substratului și încheie, prudent, plasând fenomenul, în timp, undeva într-o epocă veche, anteroară Evului Mediu, și explicându-l prin prisma unor contexte fonetice favorizante. Aducând în atenția specialiștilor un nou model de taxonomizare a varietăților dialectale, Antonella Gaillard-Corvaglia, Pierre Darlu și Jean-Léonard propun, în *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de l'ALF*, p. 3–78, sistematizarea graiurilor d'oïl după principiile analizei cladistice sau ale sistematicii filogenetice¹⁸, aplicate aici la vocalism. Mereu actuala problematică a opțiunii între alfabetul etimologic și scrierea fonetică este adusă în discuție de Nullo Minissi, în *Alfabetti storici e alfabeti fonetici* (p. 87–93), care, fără a neglija componenta culturală și necesara intervenție a foneticii, chemată să tranșeze conflictul, face o scurtă, dar foarte densă trecere în revistă a contextului în care trebuie gândită chestiunea și a momentelor-cheie din evoluția sistemelor de scriere, de la cele de tip ideografic la grafia alfabetică.

¹⁷ Vezi în special actualitățile în domeniul cercetărilor prozodice desfășurate în cadrul AMPER (proiect paralel cu ALiR, care studiază variația prozodică la nivelul limbilor române și al varietăților teritoriale ale acestora).

¹⁸ Ale căror baze teoretice au fost puse de W. Hennig, în *Systématique cladistique*, 2e édition, Société Française de Systématique, Paris, 1988.

Mai amplă sub aspectul subiectului abordat și cu implicații mai largi, lucrarea Federicăi Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'Atlante Linguistico Italiano* (p. 15–35), vorbește despre ancheta desfășurată în unul dintre numeroasele puncte cu vorbire aloglotă incluse, conform programului inițial, în investigațiile pentru ALI. Dedicată albanezei din Borgo Èrizzo (provincia Zara, Croația; în epoca anchetei, localitatea aparținea regatului Italiei), dar furnizând două seturi de date (răspunsurile în albaneză fiind dublate de răspunsuri în italiană sau în dialectul venetian), cercetarea menționată se înscrie în lista celor realizate pe teren de Ugo Pellis, unul dintre iluștrii întemeietori ai ALI. O abordare diacronică pertinentă, rezultată din compararea datelor consemnate de ancheta ALI cu alte cercetări desfășurate de-a lungul timpului în această localitate, evidențiază dinamica demografică a orășelului investigat, cu consecințe vizibile în ceea ce privește structura etnică și stratificarea lingvistică a populației. Astfel, autoarea constată – ca efect firesc al concurenței idiomurilor suprapuse limbii materne (în principal italiana sau dialectul venetian, apoi croată) și pe fundalul schimbărilor administrative și politice ale zonei (care ieșe de sub autoritatea Romei, fiind cuprinsă în teritoriul Croației) – erodarea limbii italiene și a varietății venete (deja, la momentul anchetei lui Ugo Pellis, închisată într-un stadiu arhaic), pătrunderea, deocamdată discretă, dar evidentă, a limbii croate (specializată altădată exclusiv pe comunicarea oficială) în sfera intrafamiliară și permeabilizarea treptată a sistemului limbii albaneze la influențele aloglote, mai cu seamă la nivelul lexicului (cu adaptarea fonetică a noilor cuvinte la obișnuințele articulatorii proprii).

Înregistrând trăsăturile condiționalului în dialectul aromân, sub aspectul structurii morfematische a acestui mod și din perspectivă diacronică, Manuela Nevaci (*Caratteristiche del condizionale in arumeno*, p. 79–85) conchide că predilecția pentru formele verbale analitice înscrie aromâna într-o tendință panromanică (ce se manifestase încă din epoca latinei populare), care a căpătat o evoluție particulară în context balcanic.

În *Il sistema dell'articolo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì* (p. 103–115) – studiu de caz consacrat sistemului articolului determinativ dintr-un grai (numit *kje*¹⁹) care se vorbește astăzi într-o arie restrânsă, situată la sud-est de Cuneo (în localitățile Fontane di Frabosa Soprana, Miroglia di Frabosa Sottana, Baracco, Rastello și Prea di Roccaforte Mondovì) –, Emanuele Miola se ocupă în special de varietatea aflată în uz în satul Prea di Roccaforte Mondovì, care, deși mai conservă puține urme ale substratului occitan, nu a devenit totuși un grai piemontez meridional. Analiza întreprinsă demonstrează că, la presiunea nivelatoare a variantei locale piemonteze, inclusiv la nivelul structurilor morfolactice, *kje* reacționează conservându-și specificitatea, consolidată de conștiința identității etnice și lingvistice a comunității.

Prin bogăția și varietatea contribuțiilor pe care le găzduiește, numărul prezent al „Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano” face dificilă orice tentativă de prezentare exhaustivă, iar observația se verifică practic pentru oricare dintre tomurile revistei, care își onorează statutul de promotor al unei geografii lingvistice moderne, cu tradiție solidă și cu perspective promițătoare.

Lumină Botoșineanu

„Nouvelle Revue d’Onomastique”, nr. 47–48/2007, 288 p., nr. 49–50/2008, 328 p., Lyon.

„Nouvelle Revue d’Onomastique”, publicație a Societății Franceze de Onomastică, continuă (din 1983) revista înființată de A. Dauzat în 1949, „Revue Internationale d’Onomastique” (RIO).

¹⁹ În idiomul menționat, cuvântul desemnează pronumele de pers. I sg., descendent al lat. *ego*, precedat de particula deictică *eccum* și de demonstrativul *hic*: *eccu(m) hi(c) e(go)* > *kje*.

Volumul pe 2007 este structurat pe trei secțiuni. În prima secțiune, *Onomastica franceză*, un prim articol, al lui Jean Becat, *La correction toponymique du cadastre et des cartes au 1:25000 de l'Institut Géographique National dans l'aire catalane (Pyrénées Orientales). Bilan 1983–2006* se ocupă de problema corectării grafiei toponimelor catalane în sursele menționate în titlu. Rațiunea unui asemenea demers se dovedește a fi constatarea existenței unei multitudini de diferențe în documentele cadastrale între forma numelor aşa cum este aceasta păstrată în tradiția orală și forma consemnată în documente. Prin culegerea și consemnarea numelor cât mai aproape de uzul local se realizează recuperarea patrimoniului de nume. Studiul consemnează și un arhaism, *els Eixarts*, nume conservat doar ca toponim, fără ca autorul să ne ofere sensul apelativului dispărut. Se pare că avem aici un corespondent al toponimelor franceze de tipul *Eissarts* etc., din lat. *exsartum* „loc defrișat”, pandantul *Runcurilor* noastre. În aceeași secțiune, Catherine Bougy ne prezintă toponime și antroponime din sec. al XII-lea, într-un text scris în franceza comună, dar de către un normand: *Graphie et prononciation de toponymes et d'anthroponymes dans le Roman du Mont Saint-Michel de Guillaume de Saint-Pair (XIIe siècle)*. În studiul lui Pierre Casado, *L'apport de la toponymie à l'histoire agraire*, sunt prezentate toponime legate de cultura măslinului, după cadastralele lui Napoleon. Semnalăm o remarcă generală a autorului: mediocritatea, banalul au fost rareori reținute ca elemente de caracterizare a spațiului agrar sau vegetal. Numai extretele au servit ca elemente de percepție, de reprezentare a spațiului vegetal. Jacques Chaurand, *Rouillées et Rouillies: compléments à l'article de Jean Germain*: «*La Rouillie toponyme forestier*» aduce date suplimentare despre microtoponimul invocat, care este utilizat în zone mlăștinoase și în cele împădurite cu valoare de hodonim, cu sensul de „drum rău”. Emmanuel Grélois și Jean Pierre Chambon prezintă în studiul *Le nom médiéval des Côtes de Clermont (du Vicus Christianorum au Poi del Vic?)* trei microtoponime din sec. al XII-lea: *lo Vic*, *lo Poi dal/del Vic*, *la Plancha de Podio del Vic*, am putea afirma, un microcâmp toponimic, cu dezvoltarea sa în vechea occitană și preluarea în franceza medievală (din lat. *vīcu* „cartier; târgușor”). Aceiași Grélois/Chambon, *Souvenirs de péages médiévaux dans la toponymie de Clermont-Ferrand*, prezintă reflexele în toponimie ale locurilor de plată a taxelor (vama) în Evul Mediu (v. occit. *barra* „taxă de circulație pentru întreținerea drumurilor”, cu derivatul *barrière*; fr. *ferme* < lat.med. *firma*, în uz în sec. al XIV-lea, cu derivatul *firmarius*, sinonim al lat. *censarius*).

În secțiunea a doua, *Noms français hors de France*, studiul Simonei Goicu-Cealmof, *Les noms de famille des Français installés au Banat* analizează numele de familie ale coloniștilor francezi din Banat (post 1718), cu variante, hipocoristice și compuse și cu explicații etimologice după *Dictionnaire étymologique des noms de familles* al lui M.-Th. Morlet (1991). Secțiunea mai cuprinde studiul lui Marcienne Martin, *Du surnom au patronyme. Regards sur une anthropogenèse québécoise*, cuprinzând un corpus onomastic al supranumelor unei populații bretone sosite în Nouvelle France (Canada), între 1600 și 1765, cu încercarea de a releva rolul supranumelui în formarea numelui propriu. Secțiunea mediană se încheie cu studiul lui Michel A. Rateau, *Traitements des noms de huguenots français émigrés en Afrique du Sud (XVIIe–XIXe siècles)*, o selecție de patronimice sud-africane de origine huguenotă, cu evoluțiile lor.

Ultima secțiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, cuprinde o serie de șase articole și studii, din care menționăm articolul lui Wulf Müller, *Turegum = Zürich*, cu precizări etimologice, urmat de o replică dată de Andres Kristol, *Zürich = Tūrē'gum ou Tū'rēgum?* Autorul ultimului articol se pronunță în favoarea explicației tradiționale a toponimului de la antroponimul probabil celtic *Tūros* + suf. *-ikon*, cu argumente solide lingvistice (fonetice) și istorice. Secțiunea a treia a revistei se încheie cu studiul lui Heinz Jürgen Wolf, *Le type *Palatiolum et autres diminutifs en toponymie*, care tratează problema diminutivelor din latina târzie (cele în *-iculus*, *-icellus*, *-eolus*, *-iolus*). Sunt analizate dicționarele etimologice ale diverselor limbii române (Gamillscheg, EWFS,

REW, Bloch, Bloch/Wartburg, Dauzat, Dauzat/Dubois/Mitterand, Picoche, Baumgartner/Ménard, Migliorini/Duro, Devoto, DELI), și anume măsura în care acestea includ și informații oferite de toponimie. Limba română nu este luată în considerare (este citat A. Philippide, ca și *Istoria românilor*, doar pentru o atestare din Procopius, sec. al VI-lea, care ne oferă o primă atestare, toponimică, a lui *Palatiolum, în forma *palatiolon*, loc fortificat pe Dunăre, la Sud de Sucidava). La seria *Monticellus* nu apare și forma rom. *muncel*, alături de celelalte forme române!

Volumul următor, conținând nr. 49–50 pe anul 2008, este structurat doar pe două secțiuni: *Onomastique Galloromane* și *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*. Prima secțiune, mai consistentă (opt studii), se deschide cu un studiu de microtoponimie pentru Sudul Franței: Jean-Pierre Chambon/Emmanuel Grélois, *Entre occitan et français (standardisé) régional: trois microtoponymes de la banlieue de Clermont-Ferrand (Vallières, Montaudou, la Morie)* – trei microtoponime învecinate, împrumutate de timpuriu în franceza regională standard (sfârșitul sec. al XIV-lea – sec. al XV-lea), cu trei parcursuri diferite în cadrul același mediu suburban. Mai semnalăm un studiu complex de toponimie istorică, Martina Pitz/Roland Puhl, *Trisgodros = Triguères (Loiret)? Pour une nouvelle localisation d'une villa publica énigmatique mentionnée dans une charte de Pépin le Bref*, în care se realizează identificarea și localizarea unor toponime din cronicile vechi medievale (Frédégaire, anul 762), pe baza argumentelor istorice, geografice, corroborate cu cele lingvistice (toponimice). Se reia soluția etimologică mai veche pentru toponimul din titlu (o formăție în *-durum*), cu o reconsiderare, însă, a semantismului temei celtice (apropiată de tema i.-eur. **dhus(e/o)r* „poartă”). Aceeași Martina Pitz realizează partea de onomastică istorică în amplul studiu *L'Adoption d'anthroponymes germaniques par les populations autochtones de la Galloromania à la lumière des données archéologiques. L'exemple de la Lorraine romane*, alături de Franke Stein (partea de arheologie). Este studiată regiunea dintre râurile Meuse, Moselle și Rin, care a cunoscut în Evul Mediu timpuriu o evoluție demografică deosebit de dinamică ce a condus la cristalizarea celor două grupuri lingvistice importante din regatul franc: romanic și germanic. Evoluția bazinelor demografice, a zonelor locuite, a fost trasată cu ajutorul analizei lingvistice a toponimelor, prin raportare la descoperirile arheologice ale siturilor merovingiene. Sunt identificate toponimele formate de la hidronime foarte vechi sau de la alte cuvinte preromanice în *-dunum*, *-durum*, *-lamum* sau *-iacum*, formățile cu lat. *-villa* sau *-curtis*. Sunt punctate particularități ale sistemului antroponomic al francilor occidentali. Prin confruntarea datelor onomastice și arheologice se stabilesc categorii ale toponimelor formate de la antroponime germanice, cu sufixe germanice, cu sufixe romanice (*-ulus*, *-ellus* etc.) sau hibride (*-lenus* etc.). În aceeași secțiune, studiul lui Michel Tamine, *Le saule dans la toponymie des Ardennes*, urmărește reflexele toponimice ale apelativului *saule* (= *salcie*), cu varietățile și formele sale regionale, după cadastrul napoleonian; sunt relevate două straturi lingvistice, cel mai recent, germanic (din v. franc *salha) și cel vechi, latin (din lat. *salice*<*m*>), cu un mare număr de derive. Mai menționăm studiul lui Gérard Taverdet, *Les noms de lieux en -durum en Côte-d'Or*, care oferă câteva exemple noi de toponime compuse cu celt. *-durum*; ultimele interpretări conferă acestui component aton secundar sensul de „târg”, sinonim al lat. *forum* – în această interpretare, nu mai este necesar să se presupună existența unor urme de fortificații pentru explicarea unor astfel de toponime (v. *supra* și studiul semnat de Martina Pitz/Roland Puhl asupra toponimului *Trisgodros*).

Din ultima secțiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, menționăm mai întâi articoului lui Albrecht Greule, *Les noms de lieux de Bavière d'origine prégermanique. Quelques remarques à propos d'une publication récente*. Autorul prezintă a treia versiune din *Lexikon bayerischer Ortsnamen* al lui W.A. Freiherr von Reitzenstein, o colecție completă de toponime din Bavaria, cu atestări și propuneri etimologice. A. Greule analizează, apoi, pe baza materialului din Lexikon, ipoteza lui Arno Rettner (2004) conform căreia vechea bavareză ar fi o limbă mixtă ladino-

alemanică. Secțiunea se încheie cu studiul lui Julián Santano Moreno, *I.E. *(s)lei- „viscoso” en las lenguas romances*, despre familia de cuvinte a rad. i.-eur. *(s)lei- „cleios, lipicios, vâscos” – o încercare de reconstrucție a unei etimologii coerente din punct de vedere fonetic și semantic, plecând de la totalitatea formelor atestate în toate domeniile lingvistice avute în vedere.

Vlad Cojocaru

„Philologica Jassyensia”, anul V, nr. 1 (9)/2009, Iași, 230 p.

În condițiile unei piețe cultural-științifice printre ale cărei repere se numără periodice cu un prestigiul dat de vechimea și de valoarea contribuțiilor publicate și de cea a colaboratorilor, fondarea unei reviste cu profil filologic a putut părea o acțiune temerară. Inițiatorii demersului editorial „Philologica Jassyensia”, Ofelia Ichim (director al revistei) și Florin-Teodor Olariu (redactor-șef), cercetători științifici la Institutul „Alexandru Philippide”, au avut o viziune realistă în ceea ce privește profilul și resursele proiectului. În *Cuvântul la început de drum*, apărut în primul număr al publicației, găsim următoarele mărturisiri de intenții: revista, bianuală, își propunea un specific „bine individualizat în raport cu celealte oferte de același gen”, respectiv „un spațiu editorial de convergență pentru specialiștii filologi de pretutindeni care împărtășesc dăruirea față de studierea faptelor de limbă, literatură și spiritualitate populară românească”, publicația fiind „centrată îndeosebi pe cunoașterea și promovarea valorilor perene ale filologiei românești înțeleasă în sens larg” („Philologica Jassyensia”, I, nr. 1–2, 2005, p. 5). Inițiatorilor, menționați anterior, li s-au alăturat câțiva colegi, a căror competență și entuziasm au asigurat și o ritmicitate a apariției demnă de invidiat; aceștia sunt Luminița Botoșineanu (redactor-șef adjunct), Șerban Axinte, Marius-Radu Clim și Elena Dănilă (membri în colegiu de redacție).

Calitățile și valorile menționate anterior sunt dovedite și de numărul pe care îl prezentăm din această publicație a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” și a Asociației Culturale „Alexandru Philippide”, dedicat sărbătoririi, în cadrul Filialei Iași a Academiei Române, printr-un simpozion, a 150 de ani de la nașterea întemeietorului Școlii lingvistice ieșene; momentul aniversar este marcat de prima secțiune a surmarului acestui număr, sub un titlu constant de rubrică, *Philologia Perennis*. Aici, personalitatea și opera mentorului sunt abordate prin studii vizând orientarea teoretică a lui Philippide, prin analize cu privire la reflectarea în operă a concepției sale lingvistice, dar și prin proiecții asupra locului aparte al savantului în viața științifică și culturală a epocii.

Primului domeniu îi aparține studiul semnat de Eugen Munteanu, *Câteva reflecții asupra receptării ideilor humboldtiene în opera lui Alexandru Philippide*, în care autorul, după o expunere succintă a viziunii înnoitoare a lui Wilhelm von Humboldt în analiza limbii, ca o „hermeneutică istorică a creativității și culturii umane”, consemnează simple trimiteri la opera filozofului german, sau interpretări în spirit humboldtian din texte ale lui Philippide, precizând sursele germane prin care acesta a făcut cunoștință cu ideile „înțeleptului de la Tegel”.

Diferite aspecte ilustrând punctul de vedere, totdeauna original, al întemeietorului Școlii lingvistice ieșene în ceea ce privește istoria limbii române fac, pentru început, obiectul unor contribuții ce pornesc de la editarea unui curs de profil, din 1893 și, respectiv, din anii 1914–1918, al lingvistului omagiat. Este vorba, mai întâi, de ceea ce acesta numea „istoria sunetelor”: astfel, Luminița Botoșineanu, tratând *Problema velarizării vocalelor palatale românești la Alexandru Philippide*, dovedește faptul că cercetarea acestor sunete ocupă un loc important în configurația celebrei teorii privind „baza de articulație” susținută de savantul ieșean, constituind, apoi, un temei al continuității în materie de teorie a limbii în operele discipolilor săi. În al doilea rând, din zona

„istoriei formelor”, studiul *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui Alexandru Philippide*, semnat de Carmen-Gabriela Pamfil și Elena Dănilă, pune în lumină, printre altele, un aspect aparte referitor la dimensiunea de exgeză a redactării *Dicționarului* tezaur al Academiei: parcurgerea, cu intervenții polemice și remarcabile aduceră la zi, a originalei și savantei analize de istorie a limbii române întreprinse de Philippide se află la baza acceptării punctului de vedere al acestuia în ceea ce privește indicarea, astfel temeinic motivată, a etimologiei verbului (a) *vrea* în DLR (t. XIII/3). În sfârșit, Mioara Dragomir, abordând tema *Locul limbii literare în doctrina lui Alexandru Philippide*, înfățișează punctul de vedere al savantului ieșean față de etapa de civilizație a limbii române desemnată drept „limbă comună” sau „limbă cultă”, situată „deasupra dialectelor” și evaluată în ceea ce privește momentele evoluției, sau chiar sursele și procesul consolidării, desfășurat la sfârșitul secolului al XIX-lea. De altminteri, ca o proiecție *sui-generis* cu privire la rolul operei și personalității Magistrului în modelarea cercetării lingvistice ieșene, poate fi invocată expunerea lui Alexandru Gafton intitulată *Originea românilor – piatră de temelie a Școlii lingvistice de la Iași*, o pleoarie, în același timp, pentru necesitatea cunoașterii și recunoașterii importanței acestei lucrări fundamentale „istoriste” pe plan național, vizuire din care autorul schițează un proiect de reeditare a operei lui Philippide, abordând inclusiv problema condițiilor tehnice de realizare.

Studiile și articolele ce și-au propus plasarea savantului în medii științifice și culturale ale epocii contribuie la înțelegerea unei personalități într-adevăr complexe. Împlinirea, tot în anul 2009, a o sută de ani de la apariția primului atlas lingvistic al teritoriului dacoromânesc, cel realizat de Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacoromanischen Sprachgebiets*, a constituit, pentru Stelian Dumistrăcel, o provocare pentru a-l rememora pe Philippide în postura de polemist (*Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*), pornind de la lucrarea acestuia, apărută în 1910, *Un specialist român la Lipsca*, dar, în spirit recuperator, sunt reamintite meritele de pionierat în domeniul dialectologiei române ale directorului importantei publicații care a fost „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache/Rumänisches Seminar/ zu Leipzig”. Pe baza corespondenței savantului ieșean cu o seamă dintre contemporanii săi, dar referindu-se și la diverse tipărituri ale acestuia, Cristina Florescu creionează un îndrăzneț, dar convingător portret al unei personalități Philippide „cu structură temperamental-psihologică de factură romantică” (*Alexandru I. Philippide. Coordonate stilistice*); dintre dominantele unui atare stil, care se dovedește compozit, sunt reținute exprimări ce reflectă, alternativ, spiritul de sacrificiu și generozitatea profesională, elemente ale unui registru familiar ironic, dar, prin enunțul în tonalitatea vehemenței ludice, și orgoliul rănit.

O altă recuperare demnă de interes o reprezintă analiza pe care Ofelia Ichim (*Alexandru Philippide și receptarea istoriei literare*) o consacră punctului de vedere al lui Philippide, cu aprecieri originale și în acest domeniu, asupra fenomenului literar ca parte a spiritualității, în general, și asupra literaturii române, în special. La aceste aspecte autoarea se referă având ca punct de plecare una din operele de tinerete ale profesorului ieșean, cum este manualul *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (1888), cu preocupări documentare și judecăți de valoare ce depășesc cadrul didactic obișnuit, dar și texte publicate mai târziu, în periodice de cultură. Tot din perspectiva literaturii (dar numai preponderent din aceasta) ni-l înfățișează pe Philippide și Antonio Patrăș, în studiul *Alexandru Philippide la „Viața românească”*, un portret al savantului, ambicioz, în spiritul vechilor, dar pretențioaselor „fiziologii”. Atrage atenția scrutarea, nepărtinitoare, a trăsăturilor de polemist ale lui Philippide și sublinierea calităților care i-au conferit acestuia autoritate morală; una dintre manifestări: influența pe care a avut-o asupra lui Garabet Ibrăileanu, mai ales prin prezența filologului în paginile „Vietii românești”.

*

Studii de amplă documentație și analiză se înscriu sub celelalte rubrici ale sumarului; dintre acestea, de sub titlul *Interculturalia*, rețin atenția, în mod special, o contribuție de istorie culturală, cea

a lui Rudolf Windisch, *La vie de l'historien moldave Miron Costin /1633–1691/ en Pologne*, și una de imagologie, Hans Gehl, *Das Bild der Deutschen bei Rumänen, Ungarn und Serben*, dar surprinde absența, la acest autor, a cunoașterii – sau numai a trimiterii la studiul, măcar tangent tematic, semnat de Stelian Dumistrăcel, *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänischen Sprache* (publicat în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127–146).

Dintre studiile lingvistice de la aceeași rubrică: Ioana Moldovanu-Cenușă, *Influențe franceze în traducerile lui Iancu Văcărescu. Aspecte lexicale*, și Nicolae Stanciu, *Elemente lexicale comune limbilor slovenă și română. Sensuri și forme, specializări semantice și pragmatică, diferențe de întrebuițare*, cel de al doilea articol constituind, printre altele, și o pleoapă pentru considerarea etimologiei multiple în investigarea împrumuturilor de origine slavă din limba română, după criterii funcționale. Alte articole și studii din acest număr al revistei ilustrează diverse domenii de actualitate și de interes general: Monica Spiridon (*Géographies transculturelles postmodernes*), Iryna Golubovs'ka (*Languages World Models: Universal & Specific Features*), Cătălin Constantinescu (*The Validity of Reader-oriented Criticism in Electronic Media*) și Oana Badea (*Acquisition vs. Learning of a Second Language: English Negation*).

Un merit de un caracter aparte al publicației, care îi și mărește puterea de atracție pentru (viitorii) colaboratori, îl reprezintă acreditarea CNCSIS în categoria B+, coroborată cu înregistrarea în bazele internaționale de date CEEOL (Germania) și EBSCO (SUA), ca și deschiderea oferită de parteneriatul cu *Observatoire Européen du Plurilinguisme* – Paris (o prezentare a acestei organizații în ceea ce privește istoricul, structurile, obiectivele și prioritățile semnează, în numărul de față, Christian Tremblay, președintele OEP). De altfel, perspectiva complexă a plurilingvismului este ilustrată de Hans Dama în articolul *Gelebte und erlebte Vielsprachigkeit und ihre Auswirkungen*.

Au fost recenzate câteva volume pe teme de interes profesional pentru specialiștii din colectivele de cercetare ale Institutului „Alexandru Philippide”, apărute în țară sau în străinătate: Maria Iliescu, *Miscellania romanica* (Cristina Florescu), Dan Mănuță, *Oglinzi paralele* (Iulian Costache), Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească* (Silvia Nicoleta Baltă), Mary Snell-Hornby, *The Turns of Translation Studies* (Andreea-Mihaela Tamba).

În încheiere, vrem să ne referim la o lăudabilă manifestare a publicației privind cultivarea spiritului cetății, și anume la textele apărute la rubrica *In memoriam*.

Din evocarea semnată de prof. Liviu Leonte, în memoria lui Constantin Ciopraga (1916–2009), membru de onoare al Academiei Române, considerat, din unghiul problemei specificului național, un continuator al lui Garabet Ibrăileanu, ne reține atenția o sensibilă caracterizare fiziognomică: „Fiecare din noi arată aşa cum este, dar și aşa cum vrea. Omul și-a compus o mască impenetrabilă, impunând o distanță care e a decentei, nu a orgoliului. Generos, gata oricând să-și ajute colegii, avea în rezervă un teritoriu la care nu se putea accede”.

Necrologul prin care prof. Lorenzo Renzi, de la Universitatea din Padova, consemnează valoroasele contribuții științifice ale lui Dumitru Irimia (1939–2009), cât și o serie de aspecte privind colaborarea profesorului ieșean la dezvoltarea relațiilor culturale cu Italia, se încheie, semnificativ, prin rememorarea, cu trimitere la acesta, a unei faimoase formule de celebrare a valorilor moldave care l-a impresionat pe Lorenzo Renzi: „«Ne nascono di uomini in Moldova», si può ripetere con Miron Costin. Uno di questi era Dumitru Irimia, che lascia un posto vuoto difficile da colmare nella cultura romena”.

Doina Hreapă